

T.C.

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKE VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKE VE İNKILAP TARİHİ PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI DEVLETİ’NİN BALKAN SAVAŞLARI
MUHACİRLERİNİN TABİİYET, İSKÂN, MALİ
YARDIM VE İSTİHDAM SORUNLARININ
ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BAZI UYGULAMALARI**

**MELEK EYİĞÜN
17701004**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. MEHMET HACISALİHOĞLU**

İSTANBUL

2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKE VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKE VE İNKILAP TARİHİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN SAVAŞLARI
MUHACİRLERİNİN TABİİYET, İSKÂN, MALİ
YARDIM VE İSTİHDAM SORUNLARININ
ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BAZI UYGULAMALARI

MELEK EYİGÜN
17701004

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 12.07.2019

Tez Oy Birliği / ~~Oy Çokluğu~~ ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ali Fuat Örenç

Doç. Dr. Mehmet Beşikçi

İSTANBUL
TEMMUZ/2019

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN SAVAŞLARI MUHACİRLERİNİN TABİİYET, İSKÂN, MALİ YARDIM VE İSTİHDAM SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BAZI UYGULAMALARI

Melek Eyigün
Temmuz, 2019

Balkan Savaşları (8 Ekim 1912 - 10 Ağustos 1913) sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, Trakya'nın doğu köşesi hariç Avrupa'daki topraklarını kaybetti. Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti açısından en önemli sonucu, sayıları yüz binleri bulan insan kitlesinin Osmanlı topraklarına göç etmesiydi. Osmanlı Devleti'nin Balkan muhacirlerine karşı oluşturduğu göç politikası, farklı ihtiyaçlara yönelik çözümler içermekteydi. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin, terk ettiği topraklardan savaş dolayısıyla göç edenlere yönelik, vatandaşlık, iskân, yardım ve istihdam konularındaki bazı politikaları 1911-1915 zaman dilimi içerisinde incelendi. Ayrıca Balkan Savaşlarının neden olduğu göçler ve göç politikaları üzerinde yapılan akademik çalışmalara farklı bir bakış açısıyla katkıda bulunulmak amaçlandı. Bunun için muhacirlere yönelik kanun ve uygulamalar arşiv belgelerindeki örnek uygulamalarla birlikte aktarılacak istendi. Osmanlı'nın muhacir politikası dönemin siyasi, askeri ve iktisadi yapısı çerçevesinde analiz edilmeye çalışıldı. Bu konuda, birçok yerli, yabancı eserler ve çalışmaların yanı sıra döneme ait bazı gazete yazıları da Osmanlı resmi evrakları ile paralel incelendi. Araştırmanın sonucunda ortaya çıkacak bilgilerin başka araştırmalara zemin hazırlaması ve yönlendirici olması amaçlandı. Savaş sonrası içinde bulunduğu maddi, manevi güç şartlara rağmen Osmanlı Devleti'nin oldukça akılcı ve faydacı bir muhacir politikasını takip ettiği görülmüştür. Nitekim muhacirlere yönelik alınan önlemlerin ve yapılan çalışmaların, daha sonraki dönemlerde benzer göç sorunlarının çözümünde ufuk açıcı nitelikte oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, muhacir, göç, vatandaşlık, iskân, istihdam, maddi yardım, mübadele.

ABSTRACT

SOME OF THE PRACTICES OF THE OTTOMAN EMPIRE ON CITIZENSHIP, SETTLEMENT, FINANCIAL SUPPORT, EMPLOYMENT TOWARDS IMMIGRANTS OF BALKAN WARS

**Melek Eyigün
July, 2019**

As a result of the Balkan Wars (8 October 1912- 10 August 1913), the Ottoman Empire, lost its land in Europe excluding the eastern corner of Thrace. The most important result of the Balkan Wars for the Ottoman Empire was the immigration of hundreds of thousands people to the Ottoman lands. The immigration policy of the Ottoman Empire towards to Balkan immigrants to be provided solutions for different needs. In this study, some of the policies of the Ottoman Empire were examined towards national status, settlement, help, employment problems of immigrants who due to war abandoned their lands within the period of 1911-1915. Also, it aims to contribute to the academic studies on migration and migration policies caused by the Balkan Wars with a different perspective. For the purpose, the legislations and practices towards immigrants are desired to be given with exemplar practices. The immigrant policy of the Ottoman Empire was tried to be analyzed within the framework of the political, military and economic structure of the period. In this regard, besides many local and foreign source books and studies, newspaper articles of the period were also examined in parallel with Ottoman official documents. Another aim of study was to provide a basis and guide to other future studies in the field. For this purpose, the legislations and practices towards immigrants are desired to be given with exemplar practices. Despite the financial and spiritual conditions in the after war period, it was seen that the Ottoman Empire pursued a very reasonable and pragmatic immigration policy. In the same way, the precaution that has been taken for immigrants can be used as a model for resolving similar problems in subsequent periods.

Key Words: Balkan Wars, emigrant, migration, national status, settlement, employment, financial support, population exchange.

ÖN SÖZ

Balkanlar’da görülmeye başlanan ulusal hareketler, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin bu bölgede toprak kaybetmeye başlamasına neden oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki topraklarını büyük ölçüde terk etmesine zemin hazırladı. Balkanlardan başlayan yoğun göç hareketi 1912’de başlayan Balkan Savaşları ile birlikte artarak devam etti. Osmanlı Devleti’ni maddi-manevi büyük bir çöküşün eşiğine getiren Balkan Savaşları, vatanlarını terk etmek zorunda kalan yüzbinlerce insanın dramına da neden oldu. Lisans bitirme tezimde 93 Harbi’ni çalışmış olmam Osmanlı’nın Balkan coğrafyasıyla daha yakından ilgilenmemi sağladı. Nitekim Yüksek Lisans tez çalışmamın da lisans tezimin bir tür devamı niteliğinde olmasını istedim. Balkan Savaşları dâhilindeki muhaceret olgusunun dikkat çekiciliği, beni bu konuya yönlendirdi. Savaş dolayısıyla insanların vatanlarını terk etmek zorunda kalmaları yalnızca söz konusu dönemin sorunu olmayıp, günümüz dünyasının da çözüm bekleyen en önemli meselelerinden biri olması, göç konusunu şahsım adına araştırmaya değer kıldı. Osmanlı Devleti’nin, ortaya koyduğu göç politikasını, evrensel bir soruna getirmiş olduğu çözümler çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşündüm. Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu geçmişinde gerek erken tarih, gerek yakın tarih açısından belirleyici ve yönlendiriciydi. Balkan Savaşları Osmanlı tarihinin en önemli mağlubiyet örneklerinden biriydi. Bununla beraber Balkan Savaşlarına bağlı göçler konusundaki, Osmanlı Devleti’nin vermiş olduğu mücadele dikkat çekicidir. Bütün bunlar beni, Balkan Savaşlarını temel alan bir çalışmaya yönlendirdi. Çalışmam boyunca tez danışmanlığımı yapan değerli hocam Mehmet Hacısalihoğlu’nun katkıları ve tez çalışmamın en başında şahsımı motive edici tutum ve davranışları için kendisine şükranlarımı sunarım. Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi bölümünde ders aldığım tüm hocalarıma eğitim hayatıma yaptıkları katkıdan ötürü teşekkürü borç bilirim. Zaman zaman danıştığım ve her zaman desteklerini hissettiğim lisans hocalarıma da teşekkür ederim. Araştırma yaptığım Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı personeline, İSAM kütüphanesine emeği geçenlere ve çalışanlarına, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi kütüphanesi çalışanlarına çok teşekkür ederim. Eğitim hayatım ve çalışmalarım süresinde maddi manevi desteklerini gördüğüm aileme müteşekkirim. Ayrıca beni her zaman destekleyen, cesaretlendiren ve teşvik eden tüm dost ve arkadaşlarıma da çok teşekkür ederim. Anneme ve babama da varlıkları ve manevi destekleri ile gayretimi artırdıkları için minnettarım.

İstanbul; Temmuz, 2019

Melek Eyigün

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1.GİRİŞ	1
2. BALKANLAR VE BALKAN SAVAŞLARI	7
2.1 Balkanların Tarihsel Arka Planı ve Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti	7
2.2. Balkan Savaşlarının Nedenleri	9
2.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşları (93 Harbi).....	11
2.2.2. Girit Meselesi	13
2.2.3. Makedonya Meselesi ile Kiliseler ve Mektepler Kanunu	15
2.2.4. Balkan Savaşları Öncesi İttifaklar	19
2.2.5. Balkan Savaşlarını Hazırlayıcı ve Sonucunu Etkileyen Nedenler	20
2.3. Balkan Savaşları.....	23
2.3.1. Balkan Savaşlarının Sonuçları.....	25
2.3.2. Balkan Savaşlarının Bölge Halkları Üzerindeki Etkileri ile Göç Nedenleri .	30
3. BALKAN MUHACİRLERİNİN TABİİYET MESELESİ	38
3.1. Vatandaşlık Kanunu ve Uygulamaları	38
3.2. Vatandaşlığa Kabul Şartları	43
3.3. Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti Arasında Tabiiyet Meselesi	46
4. MUHACİRLERİN İSKÂNI	53
4.1. İlk Muhacir İskân (Yerleştirme) Düzenlemeleri ve İlk İskân Yerleri.....	53
4.2. Muhacir İskân Yerleri ve İskân Edilme Biçimleri	56
4.2.1. Köylerde İskân.....	61

4.2.2. Muhacir İskân Edilen Yabancılara ve Gayrimüslimlere Ait Araziler	65
4. 3. Çevresel Şartlar ve İskân.....	68
4.4. Muhacir İskânına Yönelik Sınırlamalar	71
4.5. Muhacir İskânında Etnik Köken Meselesi	73
4.6. İskân Konusunda Karşılaşılan Sorunlar	79
4.6.1. Devlet Görevlilerinden ve Kanunlardan Dolayı Karşılaşılan Sorunlar	79
4.6.2. Yerli Halktan Dolayı Karşılaşılan Sorunlar	83
4.7. Mübadeleyle (Azınlık Değişimi) İskân	85
4.7.1. Bulgaristan’la Mübadele	85
4.7.2. Yunanlılarla Mübadele	88
5. MUHACİRLERİN MALİ SORUNLARI VE İSTİHDAM MESELESİ	98
5.1. Muhacirlere Yapılan Acil Yardımlar	98
5.2. Muhacirlere Yönelik Mali Yükümlülük ve Askerlik Hizmetindeki Ayrıcalıklar	100
5.3. Muhacirlere Yapılan Maddi Yardımlar.....	103
5.3.1 Muhacirlere Yapılan Yardımların Şartları.....	109
5.3.2. Muhacir Memurlara ve Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar	110
5.4. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Hayır Kuruluşlarının Yardım Faaliyetleri	113
5.5. Mübadele Edilen Muhacirlere Yapılan Yardımlar.....	117
5.6. Muhacirlerin İstihdamı.....	119
5.7. Muhacir Memurların İstihdamı	124
6. SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	133
ÖZ GEÇMİŞ	144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Muhacir evleri projesi.....	63
--------------------------------------	----

KISALTMALAR

BEO	:Bab-1 Âli Evrak Odası
BEO. İD	:Bab-1 Âli Evrak Odası İdare Kısmı
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH	:Dâhiliye
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EUM. ADL	:Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibât-ı Adliye Kalemi
EUM. EMN	:Emniyet Kalemi
EUM. LVZ	:Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi
EUM. MH	:Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
EUM. MEM	:Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalemi
EUM. VRK	:Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası
HR	:Hariciye Nezareti
MB. HPS	:Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
HMŞ İŞO	:Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
İUM	:İdare-i Umumiye
KMS	:Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
MF	:Maarif Nezareti
MHB	:Muhasebe Kalemi
MKT	:Mektubi Kalemi evrakı
MTV	:Mütenevvîa Kısmı
ML	:Maliye Nezareti
MUI	:Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
SFR. 04	:Paris Sefareti Belgeleri
SN.THR	:Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrir Kalemi
SYS	:Siyasi Kısım
ŞD	:Şura-yı Devlet
ŞFR	:Şifre Kalemi
TH	:Tahrirat Kalemi
TO	:Tercüme Odası
UMVM	:Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyat Müdüriyeti

1.GİRİŞ

Bu tezin konusu, Balkan Savaşları (1912-1913) muhacirlerinin vatandaşlık, yerleştirme, maddi yardım ve istihdam sorunlarının çözümüne yönelik Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu, bazı politikalarıdır. Balkan Savaşları'nın Müslüman halk üzerindeki etkileri ve Osmanlı'nın Balkan muhacirlerine yönelik siyaseti 1911-1915 tarih aralığında olan dönem çerçevesinde anlatılmıştır. 1911 öncesi muhacir politikaları ve uygulamaları konu dışı olmakla beraber, bu tarihten itibaren konuya ait içeriğin başlangıcını veya sebebini içeren bazı uygulamalara kısaca temas edilmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası muhacir politikaları ise tezin konusu olmamakla beraber, sözü edilen tarihe kadar devamlılık gösteren bazı olay ve durumlara da değinilmiştir. Tezde, Osmanlı Devleti'nin askeri, sosyal ve mali durumu, Balkan Savaşları ve muhaceret çerçevesinde ele alınırken, politik yapısı konu edilmemiştir.

Tezin ikinci bölümünde; Balkan Savaşları'nın neden olduğu göçlere yönelik Osmanlı Devleti politikalarına geçmeden önce Balkan Savaşları ve Balkanların tarihi geçmişine değinilmiştir. Zira Balkan halklarının oluşumundan itibaren, Balkanların siyasi ve sosyal tarihi incelenerek, Balkan Savaşları'nın daha kolay anlaşılabilceği düşünülmüştür. Rusya'nın desteğiyle 7 Mart 1912'de Balkan Devletlerinden Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşma, Osmanlılara karşı bir askeri işbirliğini içermekteydi. Mayıs 1912'de Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki ilişki ise Osmanlı Devleti'ne karşı politik ve askeri işbirliğini kapsamaktaydı. 1912 yazı süresince Yunanlılar Sırbistan ve Karadağ'la *centilmenlik anlaşmaları* yaptılar. Balkan ittifakları, Osmanlı Devleti topraklarını paylaşma amaçlı olup, Balkan unsurların ulusal birliklerini tamamlayacak savaşa zemin oluşturdular.¹ Bu paylaşımın bölgeyi nasıl etkilediği, hangi olaylara sebep olduğu bu araştırmanın ilk konusudur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kaybettiği topraklar, Balkan

¹ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912 – 1913**, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), 16-17.

Devletleri'nin galibiyetinin sonuçları ve bölge halkı üzerindeki etkilerinin neler olduğu incelenecektir.

Tezin üçüncü bölümü; Balkan muhacirlerinin vatandaşlık meselelerini kapsamaktadır. Muhacirlerin vatandaşlık işlemleri, vatandaşlık hakkı kazanma şartları, vatandaşlığa engelleyici durumlar ve Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasındaki vatandaşlık meseleleri ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında yapılan vatandaşlık anlaşmaları incelenmeye çalışılacaktır. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın ardından imzaladığı anlaşmalarla, terk ettiği topraklarda kalan halkın Osmanlı vatandaşlığına ilişkin haklarını düzenlemeye çalıştı. Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler belli bir süre içerisinde vatandaşlık başvurusunda bulunabileceklerdi. Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler, kendilerine tanınan vatandaşlık seçme hakkı süresi içinde göç edebileceklerdi.² Vatandaşlığa geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar, getirilen çözümler ve değişen şartlara göre kanunlarda yapılan değişiklikler, dönemin şartlarına uygun olup olmadığı örnek olaylar eşliğinde açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Tezin dördüncü bölümünde; Balkan muhacirlerin iskânı ele alınmıştır. İskân edilen yerler, yerleştirilme biçimleri, çevre ve iklim şartlarının uygunluğu, kurulacak yeni köy ve yapılacak evlerin düzeni iskân konusunun kapsamındadır. İskân konusunda yaşanan zorluklar, bunlara getirilen çözümler, mevcut kaynaklara ek kaynak oluşturulması ve kanunların bu konudaki bağlayıcılığı veya engelleyici özellikleri aktarılmaya çalışılmıştır. Devletin muhacirleri yerleştirmede hangi farklı iskân politikaları uyguladığı araştırılacaktır. Göç eden Müslüman unsurların hangi şartlar ve sınırlar içerisinde yerleştirildikleri incelenecektir.

Beşinci bölümde; muhacirlerin mali sorunları, yardımlar ve muhacir istihdamı konu edinilmiştir. Muhacirlere yapılan her türlü maddi yardımın yanı sıra, yardımları destekleyici vergi ve askerlik hizmetlerinde sağlanan kolaylıklar ele alınmıştır. Devletin hangi aşamalarda ne gibi yardımlar yaptığı, yardım şekilleri ve miktarları verilmiştir. Muhacirlere devletin yapmış olduğu yardımların yanı sıra yerli ve yabancı hayır kurum ve kuruluşlarının, şahısların ve Osmanlı Devleti dışındaki

² İbrahim Serbestoğlu, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi**, c.28, s.2 (2013): 472-473.

Müslümanlardan yapılan yardımlar da göz ardı edilmemiştir. Bu kuruluşların yardımlar konusundaki tamamlayıcı rolü ve devletle olan işbirliği ile devletin bu konudaki teşvik politikaları da sunulmuştur. Muhacirlerin istihdam edilmesindeki şartlar, uygulamalar ve sınırlamalar da konu kapsamında anlatılmıştır. Muhacirlerin meslek grupları ve buna uygun iş alanlarının yanı sıra işe yerleştirme sıkıntıları da aktarılmıştır. Muhacirlerden, önceden memur olanların ise kendilerine uygun memuriyetlere hangi şartlarda yerleştirilmiş oldukları açıklanmıştır.

Bu tezde, Balkan Savaşları'nda göç etmiş olanlar için “göçmen” kelimesi yerine “muhacir” ifadesi kullanılmıştır. Zira göç etmiş olan söz konusu insanlar için dönemin literatür anlayışı muhacir ifadesini uygun görmüştür. Osmanlı Devleti, 93 Harbi (1877-1879) göçmenleri, muhacir ve mülteci kelimeleriyle adlandırıldı. 1911 tarihli *İşkân-ı Muhâcirîn Nizamnamesi*'nde göç edenler iki bölüme ayrıldı. Bağlı oldukları devletin onayı ile göç edenlere muhacir denildi. Türk topraklarına geçerek, Osmanlı vatandaşlığına girmeyi talep edenlere ise mülteci sıfatı kullanıldı.³

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları göç politikası birçok kaynakta *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin politikaları ile birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı'nın göç politikası, yer yer değinilmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin dönemin siyasi yapısındaki çatışmalardan uzak durularak anlatılmaya çalışılmıştır. Zira bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen Balkan Savaşları'nın tarihsel arka planı, bölgesel faktörleri, değişen dünya düzenindeki denge politikaları ve sonuçlarının çarpıcı etkisi, bir parti veya hükümete mal edilerek daraltılmayacak kadar önemli olduğu düşüncesi daha etkili olmuştur.

Bu tezin konusuna kaynaklık teşkil eden eserler kitaplar, gazeteler, akademik inceleme ve araştırmalar, yüksek lisans ile doktora tezleri, kongre ve sempozyum bildirileri yayınları, derleme kitap ve dergi makalelerinden oluşmaktadır. Bu kaynakları destekleyecek birinci el kaynak olan TC Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerindeki, Osmanlı devlet birimleri arasındaki resmi yazışmalar, kanunlar, talimatlar ve muhacir veya yerli halkın iskân konusunda verdiği dilekçeler ışığında tezin konusu incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca döneme ait konuyla ilgili haberlerin yer aldığı bazı gazete haberleri de kaynaklar arasında yer almıştır.

³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler* (Trabzon: Serander Yayınları, 2006), 18.

Osmanlı Arşiv belgeleri bu konuya kaynaklık eden literatürün temelini oluşturmaktadır. Arşiv belgelerinde, aynı belge numarasına kayıtlı evraklardan birbirini tamamlayan bilgiler metin içerisinde özetle verilmiştir. Farklı kaynak ve çalışmalarda daha önce kullanılmış arşiv belgeleri ise daha ayrıntılı olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Zira bazı belgelerin yeterince ayrıntılı olarak kullanılmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Arşiv belgeleri, kaynak eserlerde oldukça fazla kullanılmakla beraber, bazıları hariç, evraklardaki içeriğin tam olarak yansıtılmadığı tespit edilmiştir. Kaynak konusunda en büyük sıkıntı, bir noktadan sonra tekrara düşen, konuya herhangi bir yenilik getirmeyen bilgilerin yeniden sunulmasıydı. İkinci el kaynaklar ile birinci el kaynaklar arasında tezat oluşturacak herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, Balkan Savaşları göçleri konusunda yapılmış çalışmalar, yeniden yorumlanarak, değerlendirilmiştir. Birincil kaynaklarla ikinci el kaynakların birbirini doğrulayıcı olduğu tespit edilmiştir. Göç olgusunu vatandaşlık, iskân, yardım ve istihdam konuları dâhilinde, geniş kapsamlı bir biçimde ele alan Yıldırım Ağanoğlu'nun⁴ kitabı dışında kaynağa rastlanmamıştır. Fuat Dündar, göç konusunu bir hükümetin kimlik politikası olarak ele alırken, Türkçülük ideolojisi çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu çalışmada göç konusu, göçe hazırlayan bölgesel sebepler başta olmak üzere, siyasi, sosyal ve iktisadi yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. İbrahim Serbestoğlu⁵, Mahmud Fuad⁶ ve Cihan Osmanağaoğlu⁷ tabiiyet konusunu Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasındaki vatandaşlık sözleşmeleri ve vatandaşlık kanunları çerçevesinde ele almışlardır. Vatandaşlıkla ilgili muhacirlerin yaşadıkları sorunlar ve çözümleri ile yönelik örnekler ve bilgilere yeterince değinilmemiştir. Bu çalışmada, sözü edilen çalışmalar eşliğinde bilgileri verilmekle beraber, vatandaşlık kanunlarının yetersiz kaldığı veya vatandaşlıkla ilgili güncel sorunlara ve çözümlerine yönelik örneklere de yer verilmiştir. Aynı durum, Ahmet Efiloğlu⁸,

⁴ Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001).

⁵ İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu**, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014).

⁶ Mahmud Fuad, **Tabiiyet**, Transkripsiyon, Cihan Osmanağaoğlu, (İstanbul: Derin Yayınları, 2006).

⁷ Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2004).

⁸ Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918**, (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011).

⁹ Fahriye Emgili, **Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)**, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011).

Fahriye Emgili⁹ ve diğer araştırmacıların iskân konusunda verdikleri bilgiler için de geçerlidir. Söz konusu çalışmalar da iskân konusunu kanunlar çerçevesinde sunmuşlardır. Bu çalışma ise dönemin iskân politikasının ve kanunlarının ne şekilde uygulandığını, sorunların çözümleri veya çözemediklerini örnekleriyle vermeye çalışmıştır. İstihdam konusu ise en az çalışılan konu başlığı olarak dikkat çekmiştir. Bu konuda Ağanoğlu'nun verdiği bilgilere ek olarak konuyu daha ayrıntılı biçimde yansıtan arşiv belgelerine ve örneklerine ulaşılmıştır. Yardımlar konusunda ise Ahmet Halaçoğlu¹⁰ ve diğer araştırmacıların bilgileri ışığında, sosyal açıdan farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye zemin oluşturulmak istenmiştir.

Bu çalışmada, Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında yaşanmış olan felaketler, yerli ve bazı yabancı yazarlar ile araştırmacıların çalışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti birimlerine ait resmi evraklar, dönemin gazeteleri ve ikinci el kaynaklardan alınan konsolos ve gözlemci raporları incelenmiştir. Böylece söz konusu kaynakların, Balkan Savaşları dönemi Türk göçünü, göçün dramını, sıkıntılarını, sonuçlarını ve Osmanlı Devleti'ne yüklediği ağır maddi-manevi sorumluluğu eşit veya birbirine paralel bilgilerle anlatıp anlatmadığı incelenmiştir. Sonuçta, her birinin diğerini destekleyici nitelikte olduğu görülmüştür. Balkan Savaşları ve savaşın neden olduğu göç konusunun Yunan, Bulgar, Sırp, Rumen tarih yazımı çerçevesinde nasıl işlenmiş olduğu, müstakil bir tez yazımı ve araştırma konusunu oluşturacağı düşüncesiyle, bu araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Konunun daha ayrıntılı olarak ele alınabileceği Meclis-i Vükela Mazbataları veya Şeriye Sicilleri gibi kaynaklar konunun kapsamını bir yüksek lisans tezi için çok fazla genişleteceği düşüncesiyle kullanılmamıştır.

Osmanlı Devleti, önemli ölçüde toprak ve insan yitirdiği Balkan Savaşlarında çok büyük siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik değişim ve sıkıntılar içine girmişti. Savaştan mağlup çıkmış bir devletin içinde bulunduğu konjonktürde, sayıları yüz binleri bulan bir insan göçünün sorumluluğunu alması kolay olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında devletin, kurumlarını nasıl ve hangi şartlarda işletmiş olduğu, dikkat çekici bir

¹⁰ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

konudur. Balkan Savaşı muhacirlerine yönelik devlet politikalarının, dönemin şartları altında incelenmesi amaçlanmıştır. Zira göç olgusu yalnızca 20. yüzyılda Balkan Savaşlarıyla ilişkili bir konu değildir. Günümüzde de artarak devam eden ve modern dünyanın 20. yüzyıla kıyasla tüm gelişmişlik ve refah seviyesine rağmen “göç”, hala üzerinde çözüm odaklı politikalar üretilmeyen evrensel bir sorun olmaya devam etmektedir. Vatandaşlık, iskân, yardım, istihdam sorunları, savaş mağduru mültecilerin en büyük sorunudur. Nitekim bu çalışmada, 20. yüzyılın başlarında çöküşün eşiğine gelmiş bir devletin, muhacir sorununa nasıl yaklaştığı ve milli menfaatlere uygunluğunun yanı sıra bir insanlık sorununa çözüm olabilecek politikaları nasıl oluşturduğunu açığa çıkarmada katkı sağlama amaçlanmıştır. Balkan Savaşları muhacir politikalarını incelemek, 21. yüzyıl muhacir meselelerinde, daha ciddi çözümler ortaya koyacak devlet politikalarını üretme konusunda rehberlik edebilir. 21. yüzyıldaki savaş kaynaklı göçleri, 20. yüzyıl Balkan Savaşları göçler meselesiyle karşılaştırmalı inceleyen müstakil bir araştırmaya henüz rastlanmamıştır. Bu çalışma, söz konusu karşılaştırmalı araştırmalara da zemin hazırlamayı hedeflemiştir. Geçmiş yüzyılda, kısıtlı imkânlar ve her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluklara rağmen “muhacir meseleleri” konusunda, ne tür politikalar üretilmeye çalışılmış olduğunu, günümüz penceresinden ortaya koyabilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti’nin göç konusundaki bir takım uygulamaları üzerinden tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Öne çıkan uygulamaların sonuçları, bir takım örneklerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İmparatorluğunun çöküşünün son yıllarına yaklaşmış olan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları göç sorununu dönemin şartlarında, hukuk ve kanunlar çerçevesinde çözmeye çalışmış mıydı, mevcut imkânları en etkili biçimde kullanmış mıydı soruları bu tezin araştırma kapsamındadır. Ayrıca devlet, uyguladığı göç politikası ile kendi menfaatlerini korumakla beraber, muhacirlerin ve yerli halkın çıkarlarını da gözetmiş miydi, sorularının da cevabı aranacaktır.

2. BALKANLAR VE BALKAN SAVAŞLARI

2.1 Balkanların Tarihsel Arka Planı ve Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti

20. yüzyılın başlarında Balkanlar'daki savaşları hazırlayan nedenlerin, kısa süreli ve salt bölgesel olmayacağı varsayımından yola çıkarak bölgedeki halkların yüzyıllar süren oluşumuna kısaca göz atmak, Balkan Savaşlarını daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. 14. yüzyılın sonlarında modern Balkan devletlerinin temelleri atılmaya başlandı. Bu yeni devletlerin karşılığı olarak, Ortaçağ imparatorluklarında Bulgaristan; Bizans İmparatorluğu'nda Yunanistan; İlirya'da Arnavutluk; Sırp, Hırvat ve Boşnak krallıklarında Yugoslavya; Eflak, Boğdan ve Erdel'de Romanya mevcuttu. 19. yüzyılın ulusal liderleri, Osmanlı dönemi öncesini inceleyerek, kendi Ortaçağ krallıklarının çerçevesi içinde uluslarının doğal tarihi sınırlarını çizmeye çalıştılar. Balkanlar, merkezi İstanbul dışında, ulusal yaşam ölçeğinde yerleşik bir merkeze sahip olmadı. Birçok yönetici tarafından yönetilen bölge halkı, farklı unsurdan oluşmaktaydı. Ortaçağın sonunda Balkanlarda, Bulgarların, Sırpların, Yunanlıların ve Arnavutların çoğu Ortodoks dünyasının bir parçası haline geldi.¹¹

Balkan Yarımadası 14. yüzyılda Osmanlı Türklerinin fetih hareketiyle karşılaştı. Osmanlıların, 1361'de Edirne'nin fethinden sonra, 1371'de Çirmen Savaşı ile Batı Trakya'nın ve Makedonya'nın zaptı gerçekleşti. Osmanlılar, 14. yüzyılın son çeyreğinde ise, Vardar'ın doğusu, İştip, Köstendil, Manastır, Pirlepe, Ohri, Sofya, Niş, Üsküp fetihleriyle Balkanlarda hızla yayıldı. Balkanlarda üç taraftan ilerleyen Osmanlılar, güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyıları ile Yunanistan ve Selanik'e uzanırken, kuzeyde Belgrad'a ulaşmak için Bulgaristan ve Sırbistan topraklarından geçti. 14. yüzyılda Selanik'in fethi, Varna ve II. Kosova zaferleri, Osmanlıları

¹¹ Jelavich, **Balkan Tarihi**, c.1, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Küre Yayınları, 1995), 28-32.

Balkanlar'ın en büyük hâkimi yaptı. II. Mehmet'in İstanbul'u almasıyla başlattığı fetih hareketlerinin başlangıcı, Balkanlarda Mora, Bosna, Arnavutluk ve Ege adalarıyla devam etti.¹² Birçok Balkan şehirleri, bir çeşit halk yenilenmesine sahne oldu. Selanik, Türkler, Yunanlılar, Yahudiler 'in yerleştiği bölge oldu.¹³

Osmanlı tarihinde, Trakya'nın da içinde olduğu Balkan Yarımadası için genellikle "Rumeli" ifadesi kullanıldı. Rumeli Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin daha fazla olduğu bir bölgeydi. Orhan Bey döneminin son yıllarında, Rumeli tarafına geçilerek, burası yurt edinildi. Gelibolu Yarımadası'ndan başlanarak, ileride Trakya'ya kadar yayılacak önemli bir başlangıcın temeli atıldı. Bizans'taki iç savaş ortamı, Kocaeli bölgesinin elde edilmesi, Karesi Beyliği'ne ait toprakların ilhakı, Osmanlı'nın Rumeli yakasına yönelmesinde imkân sağladı. Osmanlı Beyliği'nin Balkan Yarımadası'ndaki hâkimiyeti, devlet teşkilatı kurmasında önemli bir alt yapıyı kurmasının da başlangıcını oluşturdu. Rumeli'de yerleşme ve tutunma siyaseti Osmanlıları, diğer Anadolu beylikleri arasında daha önemli bir konuma ulaştırdı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin diğer beyliklerin arasından ayrılarak, büyük bir zenginliğe kavuşmasında ve "imparatorluk" kurmasında Balkan fetihlerinin rolü büyük oldu.¹⁴

Balkanlarda siyasi ve toplumsal sistemdeki bazı zayıflıklar Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdı. Hristiyan prenslerinin arasındaki çatışmalar bu zayıflığın en önemli nedeniydi. Aynı dine inanan birçok Balkan liderleri Müslümanlarla işbirliği içindeydi. Feodalizmin ağır şartları altında ezilen köylülerin çoğu, farklı bir toprak yönetimine sahip yeni yönetimi istekli karşıladılar.¹⁵ Osmanlı Devleti'nin, Balkanlarda yerleşerek yaklaşık beş yüzyıl bu bölgede kalıcı olması H. İnalcık'ın değerlendirmesine göre, Osmanlı idari politikasından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı'nın Balkan bölgesinde yayılmasında "kılıç"tan daha çok "istimalet" (kendine meylettirme, kendi tarafına kazandırma) politikası denilen uzlaşmacı bir politika temel etken oldu. Osmanlı uç beylikleri tarafından yapılan akınlarla sınırlar

¹² Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlılar: Fetih ve İskân", **Balkanlar El Kitabı**, der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 290-292.

¹³ Georges Castellan, **Balkanlar'ın Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman- Başbuğu (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 118.

¹⁴ Feridun Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 53-54.

¹⁵ Jelavich, **age**, 32.

ötesindeki yıldırılan halkın dayanma gücü kalmadı. Daha sonra devlet, istimalet politikasıyla halkın güvenini kazandı. Osmanlı sultanının egemenliğini kabul etme karşılığında halkın can, mal güvenliği ile din özgürlüklerini güvence altına alacak “ahitnameler” memleket ileri gelenlerine, şehir ve kiliselere gönderildi. Söz konusu ahitnameler bölgedeki askeri sınıfa da verildi. Osmanlı yönetimini kabul eden yerli askeri sınıf mensuplarının eski ayrıcalıkları tanınarak, fetih öncesi kullanma hakkına sahip oldukları topraklar, kendilerine tımar olarak verildi. Böylece istimalet politikası, Osmanlı askeri idaresi altına alınan yerli askeri sınıfa da uygulanmış oldu. Osmanlılar fethettikleri yerlerde kendi idari sistemlerini ve Osmanlı kanunlarını zorla dayatmadılar. Yeni fethedilen yerlerde halkın hoşnutsuz olmasına ve herhangi bir karışıklık çıkmasına sebep olacak uygulamalardan kaçındılar.¹⁶

2.2. Balkan Savaşlarının Nedenleri

16. yüzyılda, Habsburg yönetimi altındaki küçük bir azınlık hariç Balkan halkının tamamı Osmanlı hâkimiyeti altındaydı.¹⁷ 18. yüzyılda, Avrupa’da Balkanlara yönelik eylemler görülmeye başlandı. Bu eylemler, sadece büyük devletlerin yayılmacılık hedefinden ileri gelmekteydi. Onların saldırısı Balkan halklarına değil, doğrudan Osmanlı idaresine idi. Bağımsızlık ve özerklik düşünceleri henüz Balkan halklarının gündeminde yoktu. Buna rağmen 16. 17. Yüzyıllarda Osmanlıyı tercih etmiş olan halklar, sonraki yüzyıllarda artık Osmanlı’yı istemez hale geldi. Bu duruma sebep olarak Osmanlı’nın 18. yüzyıldan itibaren adalette, orduda ve mali kaynaklarda büyük oranda zayıflamış olması gösterilebilir. Yeniçeri ordusu yozlaşmış, bölgenin ekonomisi bozulmuştu. Osmanlı yönetimini memnuniyetle kabul eden köylü, tercih sebebi olan tımar sisteminin bozulmasıyla eskisi gibi ezilmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti, toprağın yönetimini alan “sipahiler” ve “ayanın”, toprağı mülklerine geçirerek, feodal yapıya yönelmelerini önleyemedi. Vergiler ağırlaşarak, toprak sahiplerinin keyfi uygulamalarına bırakıldı. Yönetici

¹⁶ Halil İnalcık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar”, **GAMER**, s.1 (2012): 3-4, 6. <https://www.dergiler.ankara.edu.tr/> [24.04.2019].

¹⁷ Jelavich, **age**, 39.

kadroların kanun dışı uygulamaları ve merkezin, kontrol mekanizmasını işleteme konusunda zayıf kalması, adaletin işleyişine zarar verdi.¹⁸

19. yüzyıl, Balkan uluslarının bağımsızlık mücadelesini verdiği dönemdi. Balkanların büyük bir bölümü yerli yönetimlerin kontrolündeydi. Bölgede, Epir, Trakya, Makedonya ve Arnavutluk, Osmanlı Devleti idaresi altındaydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Bosna, Hersek ve Bulgaristan resmîyetle Osmanlı Devleti'ne ait olmakla beraber, yönetiminde Osmanlı Devleti'nin söz sahibi olduğu söylenemezdi. Balkanlarda ulusal rejimlerin kurulması, iç yönetim ile dış temsil masraflarının ve savunma giderlerinin bütün yükünü üstlenmeyi de gerekli kıldı. 19. Yüzyılın ikinci yarısından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede nüfusun iki katına çıkması, Balkan köylüsüne kişi başına düşen toprak miktarındaki düşüşün nedeni oldu. Yerli üretici yabancı sermaye karşısında ayakta kalmaya çalıştı. Kırsal bölgelere büyüyen ordularına sağlıklı asker ve vergi toplama konularında bağımlı olan ulus devletlerin tüm faaliyetlerinde azalma oldu. Artan vergiler kırsal nüfusa büyük külfet haline geldi. Köylülerin, hükümette etkili olmak için gösterdikleri çaba ve çıkardıkları ayaklanmalar, ulusal idarelerin orduları tarafından bastırıldı. Sırbistan için, 1875-78 tarihleri arası içte parçalanma ve askeri mağlubiyetlerle geçti. Bosna-Hersek'te başlayan isyan hareketi, bölgeyi ele geçirmek isteyen Sırlara cesaret verdi. Rusya'nın desteği sayesinde güçlü bir ulusal yönetime kavuşan Sırbistan, bölgede yayılma ve Osmanlı idaresindeki toprakları ele geçirme konularına daha çok ilgi duymaya başladı.¹⁹ Bosna-Hersek isyanlarına, topraklarını askeri harekât üssü olarak kullanıma açan Sırbistan ve Karadağ tarafından destek verildi. Avusturya-Macaristan ve Rusya, isyancıların bölgelerinde yeni reformlar yapılması talebini, Osmanlı Devleti'ne iletiler. Asıl istekleri Bosna-Hersek için siyasi özerklik olan isyancılar, tam din özgürlüğünün tanınması, tarımın yenilenmesi, iltizamın kaldırılması gibi düzenlemeleri kapsayan reform paketini kabul etmediler. 20 Nisan-2 Mayıs 1876 tarihlerinde, Rusya'nın bütün Slavları kendi liderliği altında toplama amacıyla kışkırttığı Bulgarlar tarafından, "Nisan İsyanı" çıkartıldı. Bulgar isyancılar, Panagürişte (Otluk köy)'de savunmasız halkı katlettiler. Müslümanların karşı saldırıya geçmesi olayların büyümesine neden oldu. 5 Mayıs'ta Selanik'te Alman

¹⁸ Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar", **Balkanlar**, danışman: Halil İnalcık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu (İstanbul: Ortadoğu Ve Balkan İncelemeleri Vakfı, 1993), 69-70.

¹⁹ Jelavich, **age**, s.13-20, 29.

konsolosu ve Fransız konsolosu bir grup öfkeli Müslüman tarafından öldürüldü. Osmanlı Hükümeti, “üç imparator ittifakı”nın²⁰ Avrupa ülkelerinin gözetimi altında, Bosna-Hersek’te reformların uygulanması isteğini içeren reform önerilerini kabul etmedi. Balkanlar’daki olayları fırsat olarak değerlendiren Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti’ne Haziran 1876’da savaş açtı. Sırp ordusu Osmanlı ordusu tarafından kesin yenilgiye uğratıldı. Büyük Güçler tarafından 31 Mart 1877’de, Osmanlı Devleti’nin Karadağ’a küçük bir bölgeyi bırakması, asker sayısının azaltılması, gerekli reformların süratle tatbik edilmeye başlanması taleplerini içeren “Londra Protokolü” imzalandı. Osmanlı Devleti’nin, Londra Protokolü’nün maddelerini reddetmesi üzerine Rusya, 24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş açtı.²¹

2.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşları (93 Harbi)

1877/1878 Osmanlı Rus Savaşları, Balkanlar’da yüzyıllardır süren Osmanlı hâkimiyetini büyük ölçüde sona erdirdi. Savaş, Rusların Yeşilköy’e kadar gelmesiyle sonuçlandı. 3 Mart 1878’de imzalanan Ayestefanos Antlaşması’na göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya toprakları genişletilmek şartıyla bağımsız birer devlet statüsünde olacaklardı. Kurulacak olan Büyük Bulgaristan’ın sınırları Karadeniz’den Sırbistan’a, Tuna’dan Ege’ye kadar uzanırken, Üsküp, Ohri, Selanik ve Manastır dolayısıyla tüm Makedonya’yı içine alacaktı. Bulgaristan, hukuki olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı olacaktı. Rumeli’nin Hristiyanların bulunduğu yerlerde ve Girit’te, Bosna-Hersek’te, Arnavutluk’ta, Tırhala’da Hristiyanların yararına idari reformlar yapılacaktı. Bu anlaşma ile Balkanlar, Rusya tarafından parçalandı. Balkanlar’da alt üst olan denge Büyük Güçlerin çıkarlarına uygun değildi. Zira Büyük bir Bulgaristan’ın kurulması Balkanlar’da büyük bir Slav devletinin kurulması demekti. Avrupa devletlerinin tepkisi sonucu Berlin’de 13 Haziran’dan 13 Temmuz’a kadar

²⁰ “Üç İmparator İttifakı” teklifi, Avusturya-Macaristan’ın Gyula Andrassy, Almanya’nın Bismarck, Rusya’nın Gorckov temsilcileri tarafından Osmanlı Devleti’ne sunulan uzlaşma teklifidir. Melek Çolak, “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı Macar İlişkileri (1875-1878)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c.26, s. 1 (2011): 52-54.

²¹ Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi**, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 82-89.

süren kongre gerçekleşti. Bu kongre sonucunda yapılan anlaşmaya göre, Bulgaristan üç parçaya bölündü. Makedonya Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı, kendi kendisini yönetme yetkisine sahip bir vilayet haline getirilen Doğu Rumeli'ye Hristiyan bir vali atandı. Geriye kalan kısımda ise, Osmanlı Devleti'ne hukuken bağlı bir prenslik olarak Bulgar devleti kuruldu. Bulgaristan, Ayestefanos'ta kazandıkları yerleri geri alma amacıyla giriştiği çalışmalar sonucunda Doğu Trakya'yı topraklarına kattı. Bulgarların Makedonya topraklarını almak için ortaya koydukları kanlı eylemler, Balkan Savaşlarının sonuna kadar Osmanlı Devleti'ni uğraştırdı. Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, 5,5 milyon nüfus ve geniş toprak kaybetmekle kalmayarak, 800 milyon Franklık bir savaş tazminatı da ödeyecekti. Yurtlarından koparılan yüz binlerce Rumeli muhacirlerinin sorumluluğunu alan Osmanlı Devleti, bu ağır yükün altında ayakta kalabilmesi mümkün olmayacaktı.²²

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, başta Rusya ve Avusturya olmak üzere, büyük devletlerin Balkan milletlerinin isyanlarını destekleyen siyasetleri karşısında oldukça sıkıntılı bir süreç yaşamaya başladı. Büyük devletlerin 1878 Berlin Antlaşması'ndan itibaren yeni siyasi birliklerin oluşumlarıyla yaşanan uluslararası alandaki gelişmeler, Osmanlı Devleti için felakete yol açan sonuçlar doğurdu. Berlin Antlaşması, Batı ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin yeni dönemini belirledi.²³

93 Harbi sonrasında Balkan devletlerinin bölgede siyasi değişim ve dönüşümleri gerçekleşti. 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan isyan ve iç siyasetteki çalkantılar, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan için Osmanlı'nın Balkanlar'daki durumunu zayıflatma fırsatını doğurdu. Habsburg İmparatorluğu Bosna-Hersek'i topraklarına katarken, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan eden Ferdinand, Çar unvanını sahip oldu. Böylece Bulgaristan Balkanlar'da bağımsız devletlerin arasına katıldı.²⁴

²² Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı 10 Mayıs 1997 Atatürk Kültür Merkezi**, haz. Mustafa Bereketli, (İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999): 28-33.

²³ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 292-293.

²⁴ Jelavich, **age**, 38-41.

2.2.2. Girit Meselesi

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından topraklarına katılması, 1908'de Şark Meselesini (Doğu Sorunu)²⁵ son aşamaya getirdi. Girit'in Hristiyan halkı, adalarının Yunanistan'la birleştiğini duyurdu. Girit meselesi 1908'den Birinci Balkan Savaşı'na kadar geçen süreçte koruyucu güçler (İngiltere, İtalya, Fransa ve Rusya), Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında siyasi ve askeri çekişmenin alanı oldu.²⁶ Girit'te Osmanlı Devleti'ne karşı ilk isyan hareketi 1821'in Temmuz ayında Etnik-i Eterya²⁷ cemiyetinin kışkırtması ile gerçekleşti. İngiltere'nin desteğiyle 7 Ada²⁸ kendisine verilen Yunanistan, Rumların bulunduğu bütün adaları ele geçirmek amacıyla Girit'e isyanları teşvik eden papaz ve öğretmenler gönderdi.²⁹

1866 Girit İsyanı, Yunan milliyetçileri tarafından Megali İdea³⁰'yı desteklemek amaçlı başlatıldı. 1866-69 Girit İsyanı Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Girit Rumları özgürlüklerini kazanabilmek için çözümünü Osmanlı'nın diğer Hristiyan tebaaları gibi, silahlı mücadelede aramaktaydılar. 1895'ten sonra Rumların

²⁵ Şark Meselesi, büyük devletlerin emperyalist politikaları gereği, Osmanlı Devleti'nin başta Avrupa'daki olmak üzere Ortadoğu ve diğer yerlerdeki (Afrika) topraklarının paylaşımını esas almaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurulması, Müslüman olmayan halkların durumları istismar edilerek, bağımsızlık mücadelelerinin maddi ve manevi desteklenmesi, Şark Meselesi politikasının faaliyetleridir. Kemal Beydilli, "Şark Meselesi" **İslam Ansiklopedisi**, c.38 (İstanbul: TDV, 2010), 353.

²⁶ Werner Zürrer, "Girit Meselesi (1908-1912) Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasi Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında" çev. Mustafa Aydın, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s.7 (2005): 157, 206

²⁷ 1814 yılında Odesa'da kurulan Filiki Eterya (Etnik-i Eterya) Cemiyeti (Dostluk Cemiyeti), görünüşte Osmanlı sınırları içinde bulunan Hristiyan unsurların eğitim ve öğretimini geliştirmek amacıyla kuruldu. Gerçek amaçları ise, İstanbul başkent olmak üzere Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır. Necla Güney, "Filik-i Eterya Cemiyeti" **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, c.6, s.1 (2005): 275.

²⁸ Yedi Adalar, Aya Mavra, Korfu, Zanta, Kefalonya, Pakso, Çuka ve İtaki adalarından oluşur. Osmanlı Devleti ve Rusya himayesinde 1800 tarihinde kuruldu. Osmanlılar tarafından *Cezâyir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuri* olarak adlandırıldı. Mora yarımadasının kuzeybatısında, Arnavutluk'un güneyinde, Adriyatik Deniziyle Akdeniz'in birleştiği, eskiden Venedik Denizi denilen bölgede bulunur. Ali Fuat Örenç, "Yedi Ada Cumhuriyeti" **İslam Ansiklopedisi**, c.9, (İstanbul: TDV, 2013): 384.

²⁹ Zekeriya Türkmen, "Girit İdaresini Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**, s.12, (2001): 224, 226, 228.

³⁰ Yunanlıların Megali İdeası, İstanbul'un (Konstantinopolis) merkezini oluşturduğu Bizans- Yunan İmparatorluğu'nun canlandırılması, Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarının Yunan Krallığı'na katılması düşüncesidir. Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri Ve Megali İdea", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s.41 (2008):108.

bulunduğu yerleri kendi topraklarına katma politikasıyla hareket etmeye devam eden Yunan Hükümeti, Girit'in içişlerine karışmaya devam ederek adadaki isyanları destekledi ve kışkırttı. Avrupa Devletleri ise, adadaki başkaldırıyı “Doğu Sorunu”nun bir uzantısı olarak ele aldı. Avrupa Devletleri, Giritli Hristiyanları, Osmanlı'nın Balkanlar'da yaşayan diğer Hristiyan uyruklarıyla birlikte değerlendirdi. 1898'de Kandiye'de Osmanlı askerleri ile İngiliz askerleri arasında meydana gelen çatışmadan sonra, Osmanlı askeri adadan çekilmek zorunda kaldı. Girit İsyanları, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçi isyanların yalnızca Balkanlar'da etkili olmadığını gösterdi. Girit'teki kanlı isyanlar Yunan bağımsızlık savaşından sonra başladı. Osmanlı idaresi altındaki bölgelerde, “millet sistemi”³¹ çerçevesinde insanların kimliği dini tabirlerle tanımlandığından “ulusal kimlik” kavramının geçerliliği yoktu. Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa'daki siyasi ortam ve tarihi şartlar, Girit halkında milliyetçilik fikrine zemin hazırladı.³² Balkan Savaşları öncesi gerçekleşen Girit isyanlarının Balkan Savaşları taraflarından Yunanistan ile ilişkili olması, bu konunun da Balkan Savaşları bağlamında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Zira bağımsızlık, milliyetçilik gibi kavramların Balkan Savaşları'na ve çatışmalara esas teşkil ettiği göz önüne alındığında, taraflar ile amaçların ortak olduğu Girit meselesinin değerlendirilmesi, savaşı hazırlayan faktörlerin kapsamında yapılabilir.

³¹ Millet sistemi terimi 20. yüzyıla ait bir ifade olmakla beraber, Osmanlı yönetiminin, başlangıçtan beri Müslüman olmayan topluluklara karşı muamele ve siyasetinin gerekçesini oluşturan bir kurumlaşmayı ve ilişkiler yöntemini belirler. Millet sistemi, İslâm idaresine özgü “zimmi” kurumunun yeni bir yorumudur. Osmanlıların, milletleri sadece dini bir topluluk olarak görmeyerek, onlara devletin kademeli yapısı içinde yönetsel bir statü kazandırarak yerel yönetim kurmaları, bu sisteme en önemli katkıları oldu. İ. Ortaylı'ya göre, “millet sistemi tarihin kendisine özgü (sui generis) bir olaydır”. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti Tanzimat reformları çerçevesinde dini kesimin gücünü kısıtlayıp, laik unsurların etkisini artırmıştı. Gayrimüslimleri Müslümanlarla eşit seviyeye getiren düzenlemeleri ve toplumları bir “Osmanlılık” üst kimliğinde birleştirme politikasını yürütmeye çalışarak, millet sisteminin yeni yorumunu yapabildi. Bilal Eryılmaz, “Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi”, **Küreselleşme, İslâm Dünyası Türkiye ve Türkiye, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 09-11 Kasım 2001, İstanbul** (2002): 373, 382. Millet sistemi kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi-sosyal hukukuna uygun bir biçimde, her dini cemaatin kendi dini önderlerinin başkanlığında, “ulusal” millet olarak teşkilatlanmasını imkân verir. F. Adanır, **Makedonya Sorunu**, 45.

³² Pınar Şenışık, **Girit Siyaset ve İsyan 1895-1898**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 69-70, 75, 128, 164, 166-167, 265.

2.2.3. Makedonya Meselesi ile Kiliseler ve Mektepler Kanunu

19. yüzyılda Makedonya³³, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli sorunlarından biriydi. M. Hacısalihoglu'nun Makedonya hakkında vermiş olduğu bilgilere göre, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarının bir kısmı Rumeli adıyla anılmaktaydı. 19. yüzyılın başından itibaren söz konusu topraklar, Avrupa tarafından Makedonya adıyla anılmaya başlandı. Arnavut, Türk, Pomak ve diğer Slav unsurlardan meydana gelen Makedonya'da yapılan 1904 yılı resmi nüfus sayımına göre, en fazla oran Müslümanlara aitti. 1877/1878 Osmanlı Rus savaşından sonra yapılan Ayestefanos Anlaşması ile Makedonya'da ilk mühim olaylar başladı. Bu anlaşmayla yıllardır dini ve milli bağımsızlık mücadelesi veren Makedonya, Büyük Bulgaristan'a verildi. Arnavutların bulunduğu bir kısım bölgelerin Bulgaristan'a, Sırbistan Krallığı'na ve Karadağ Prenslğine verilmesinden dolayı, Arnavutlar protesto eylemlerine başladılar. Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Berlin Antlaşması'na karşı protesto olarak 1878'de Makedonya'nın kuzey bölgesinde çıkan Kresna-Razlog isyanı Osmanlı birlikleri tarafından sona erdirildi. Bu tarihten sonra Bulgaristan, Rum nüfuzuna karşı merkezi, güney ve doğu Makedonya olmak üzere Bulgar iddiasını, okullar ve kiliseler aracılığıyla devam ettirdi. Yunan Devleti ise Makedonya'daki kültür faaliyetlerine konsolosluk aracılığıyla katılırken, Rum Patrikhanesi'ne bağlı okul sistemini, Makedonya'da geliştirmek için uğraş verdi. Sırlar da, Rumlar ve Bulgarlar gibi Makedonya'da sıkı bir okul ve kilise politikası yürüttüler. Ruslar, Makedonya'da Bulgarları desteklemekteydi. Balkanlar'da denge politikasını güden Osmanlı Devleti ise Sırp politikasına daha olumlu yaklaşmaktaydı. 1885'de Bulgaristan, Doğu Rumeli'yi topraklarına katmasıyla, Balkanlar'da Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki ilk ciddi kriz yaşandı. Buna karşılık, Bulgaristan'a savaş açan Sırbistan yenilgiye uğradı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Makedonya'da devrimci örgütler kurulmaya başlandı. Böylece Makedonya sorunu İMDÖ (İç Makedonya Devrimci Örgütü) ve

³³ Makedonya bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda 20. yüzyılın başlarından itibaren "üç vilayet" (vilayât-ı selâse veya Elviye-i selâse) bir coğrafi-idari birim olarak tanımlandı. Selanik ve Manastır vilayeti ile Kosova vilayetinin bazı kesimlerini (özellikle Üsküp'ü) kapsamaktadır. Bkz. Hacısalihoglu, **age**, 34.

VMK (Yüksek Makedon Komitesi) adlı silahlı çete örgütleri tarafından Büyük Güçlerin ve Osmanlı Jön Türklerin³⁴ meselesi haline getirdi.³⁵

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilk ıslahat programı Makedonya'yı da kapsayacak şekilde Nisan 1896'da çıktı. Islahat programı; harap kiliselerin tamiri, idari, adli ve mali sorunların giderilmesi için atanan müfettişlerin görevleri, bayındırlık işleri, yol ve köprü onarımı, eğitimin ıslahı, Jandarma teşkilatına % 10 oranında gayrimüslim tebaanın alınması, vergilerin yeniden düzenlenmesi gibi konuları içermekteydi.³⁶

1898 tarihinde İMDÖ'nün faaliyetlerinin başlaması ve reform talepleri yüzünden Makedonya Sorunu giderek hızlandı. Girit sorunu yanında Makedonya ve Arnavutluk sorunu da Osmanlı Devleti'nin önemli meselelerinden oldu. Makedonya ve Arnavut komiteleri, Makedonya'da büyük bir genel ayaklanma için hazırlıklara başladılar.³⁷ Rusya ve Avusturya'nın Makedonya'da ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne yaptıkları baskı sonucunda, Kasım 1902'de Osmanlı Devleti, "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat" başlığı altında bir nizamname yayınladı. Ayrıca Osmanlı Devleti bölgede Rumeli Umumi Müfettişliğini kurdu, Ocak 1903 Viyana Islahat Programı ve Ekim 1904 Mürzsteg Programını³⁸ kabul etti. Ancak ıslahat programları, bölgede silahlı örgüt faaliyetlerinin şiddetini artırmasına yaradı. Yunanistan, daha etkili bir Makedonya siyaseti takip etmek istedi. Bu amaçla 1904'te, Selanik başkonsolosu, konsolosluk memuru olarak gönderilen memurlar vasıtasıyla Rum çete faaliyetlerini başlattı. Rum çetelerinin saldırıda bulunmadığı neredeyse hiç köy kalmadı. Çete üyeleri baskın yaptıkları köylerin kiliselerinde Rumca ayin yaparak halkı kışkırtmaya çalıştılar. Fener Rum Patrikhanesi ile

³⁴ Jön Türkler tabiri, Yeni Osmanlılara ve ardından Mithat Paşa liderliğindeki bürokrat askeri kadroya atıfta bulunmak üzere kullanılmıştır. Daha çok II. Abdülhamid dönemindeki siyasi muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişi ve gruplar için kullanılmıştır. Şükrü Hanioglu, **DİA** "Jön Türkler" (İstanbul: TDV, 1986), c. 20, 584-587.

³⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 34-35, 40-41, 45, 47,

³⁶ Kaya Bayraktar, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 13, s. 1 (2015): 250-251.

³⁷ Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu**, 70.

³⁸ Mürzsteg Programı, Makedonya'daki reformların kontrolünü Büyük Güçlere bırakarak, bölgenin idaresine dış güçlerin karışmasına yol açmaktaydı. Bu durum Osmanlı'nın hâkimiyet alanını kısıtlarken, özerk bir Makedonya'nın yolunu açmaktaydı. Bkz. Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 13, s.1 (2015): 250-251.

Bulgarlar arasında olan ulusal düşmanlık eğitim alanına da yansdı. Bulgarlar ve Rumlar arasındaki çatışmaların benzerleri Sırlar ve Bulgarlar arasında da yaşandı. Sırlar beraber yaşadıkları köylerde, Patrikhane'nin tarafını tuttukları gerekçesiyle, Bulgarlar tarafından kiliselerine sokulmadılar. Cemaatle arasındaki mezhep çatışmasında Rum din adamları kadar Bulgar din adamları da önemli rol oynadı.³⁹

Makedonya sorunu birçok siyasi ve sosyal sebeplerden kaynaklanmakla beraber, dinin birleştirici veya ayrıştırıcı özelliği de bu sorun kapsamında incelenmiştir. Makedonya Sorununu, kiliseler ayrılığı esasına göre değerlendiren Adanır'a göre, Makedonya Sorununda ulusların siyasi çatışmasına etki eden unsur, Osmanlı "millet sistemi"nin din ve mezhep ilişkilerinin gelişmesine zemin oluşturmayaıdı. Bulgar bağımsızlık mücadelesi süresince 11 Mart 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı (Bulgar Kilisesi) İstanbul Rum Ortodoks patrikliğinin karşı koymasına rağmen kuruldu. İlk kez etnik çerçevede yeni bir millet oluşturuldu. Böylece Makedonya'da görünen mezhepsel çelişki, Balkanlar'da bir çatışmanın bir çatışmanın fitilini ateşledi. Osmanlı Devleti tarafından kurulan "Bulgar Eksharlığı" ile Bulgarlar, bağımsız bir dini idari merkezine kavuştu. Makedonya'da, Patriklik yanlıları Rum/Yunan/Elen sayılırken Eksarhlık taraflıları Bulgar sayıldı. Bulgar papazları, Rum Patrikhanesi'ne bağlı Bulgarları, Ulahları, Rumları, Bulgar milli kilisesine tabi kılmak için büyük uğraş verdiler. Bu durum Makedonya'yı, Ortodoks mezhebi dâhilindeki iki kilise arasında çekişme alanı haline getirdi. Bulgar ve Rumlar arasında kilise mücadelesi Makedonya'daki kilise ve okulların her iki tarafın propaganda faaliyetlerine sahne olmasına neden oldu. Kiliseler arasındaki bu mücadele Yunan ve Bulgar devletleri tarafından desteklendi. Görünüşte dini mücadele olarak algılanan söz konusu mücadele, aslında ulusal nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı vatandaşları arasında bölgede barışı sağlanmak, Hükümetin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴⁰'nin ortak düşüncesiıdı. 1909 tarihinde

³⁹ Süheyla Yenidünya, "Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya'da Yürütölen Çete Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Türk Tarihinde Balkanlar**", ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı (Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 903-906.

⁴⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889-1918 tarihlerinde birbirlerinden çok farklı organizasyonlar şeklinde faaliyet gösteren, isim benzerliği dışında gerek örgütsel yapı gerek üyelerinin niteliği ve gerekse ideolojik açılardan büyük farklılıklar gösteren bir oluşumdur. 1908 tarihinden itibaren kısa bir süre hariç paralel bir hükümet gibi çalışarak, 1913 tarihinden itibaren bütünüyle tek parti iktidarı

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı sorunun çözüme kavuşturulması için Osmanlı Hükümetine başvurdu. Rum Patrikhanesi, Bulgar Eksarhlığı tarafından 1903 senesinden sonra el konulan mektep ve kiliselerin Rumlara geri verilmesini istediler. Eksarhlık ise, Bulgar halkının ayinlerde ve öğretimde eşit tutulmasına, kiliselerinde kendi lisanlarıyla tören yapılmasına mahalli idarelerin engel olmamasını istemekteydi. Kilise ve Mektepler kanunu, Meclis-i Mebussan ve Ayan tarafından kabul edildikten sonra, Sultan Reşat'ın onaylamasından sonra yürürlüğe girdi.⁴¹ Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaaya yönelik politikasını belirleyici etkenlerden biri de Kiliseler ve Mektepler Kanunu oldu. S. Aydın, farklı kaynakları referans göstererek ortaya koyduğu tezde, Balkan Savaşları'nın kaybedilme nedenlerinden biri olarak, İttihat ve Terakki'nin Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nu çıkararak kiliselerin birleşmesini gösteren yorumlara katılmadığını, belirtmektedir. Nitekim bu görüşünü ortaya koyarken, konuya dair farklı yorumları da sunmaktadır. İkdam Gazetesi'nin *Haysiyet-i Milliye* başlıklı yazısında, Bulgarların kendilerine ait kilise vasıtasıyla ulusal menfaatlerini elde ettiklerini bildirilmekteydi. Benzer görüşü paylaşan Andonyan'a göre ise, Osmanlı Devleti Bulgaristan Kilisesine izin vererek, Bulgar bağımsızlığını mümkün kılmıştı. Kemal Karpat'ta kiliselerin milli bir devlet unsuru oluşturduğunu ifade etmekteydi. Söz konusu iddialardan yola çıkan Aydın, Kiliseler ve Mektepler Kanunu Balkan Devletleri'nin kendi aralarında bir ittifak yapmasına neden olamadığı değerlendirmesini yapmaktadır. Bulgarlarla Rumlar arasında kiliseler ve mektepler etrafında birleşme olmadığı iddiasında bulunmaktadır. Zira çıkarılan kanundan Rumlar memnun olmadığı gibi, Bulgarlar da İstanbul Hükümeti'ne teşekkürlerini bildirmişti. Rus diplomatlar Mayıs 1912'de Bulgaristan'a kiliseler konusunda verilen iznin kaldırılması konusunda girişimlerde bulunurken, Bulgar Hükümeti kazanmış oldukları haklardan vazgeçemediler.⁴² H. Şıvgın ise, Balkan ittifakı, hükümetlerden önce kiliseler, din adamları ve çeteler arasında başlamış olduğuna dair bilgilerin belgelerde yer aldığını belirtmektedir. Belgrad'da yayınlanmış olan Tribuna Gazetesi'nin, Osmanlı ile Yunanistan ve

kurmuştur. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **İslam Ansiklopedisi**, c.23, 3. bs. (İstanbul: MEB, 1973), 95, 111.

⁴¹ Hasan Taner Kerimoğlu, "Kilise Ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.6, s.14 (2007): 6-12

⁴² Salim Aydın, "Kiliseler Ve Mektepler Kanunu'nun Balkan Savaşlarına Etkisi Var mıdır?" **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler, 11-13 Mayıs 2012**, 610-611. <https://www.academia.edu> [21.04.2019].

Bulgaristan'ın savaşı halinde patrikhane ile eksharlık arasında yapılacak anlaşma hakkındaki haberi, söz konusu ittifaka örnek olarak verilmektedir. Balkan ittifakının hız kazanmasında İttihat ve Terakki'nin dış politikaya aşırı milliyetçilik olarak yansıttığı, merkeze bağlı Türkleştirme paralelinde uyguladığı milli iktisat, milli eğitim politikalarının da etkisi olabilirdi.⁴³ Bu konuda M. Hacısalıhoğlu'nun görüşü de Balkan Savaşları öncesinde kiliselerin anlaşma yaptığı yönündedir. 1910-1911 yıllarında Osmanlı Devleti'nin İttihatçı hükümeti ile kiliseler (Rum Ortodoks Patriği, Bulgar Eksarhı, Ermeni Patriği) arasındaki ilişkilerin olumsuz seyri, 1911'de zirveye ulaştı. Patrikhane ve eksarhhâne aralarındaki kavgayı bırakarak, Osmanlı hükümetine karşı birlik oluşturdular. Bu yakınlaşma, 1912'de Balkan ittifakının kurulmasına da zemin hazırladı. Kiliselerin birlikte hareket etmesinde "Kiliseler ve Mektepler Kanunu" çok fazla etkili olamadı. Kiliselerin ittifak nedeni Osmanlı hükümetini, bölgede kendi varlıklarını koruma ve hâkimiyetlerini kurma konusunda, aralarındaki düşmanlıktan daha tehlikeli görmelerinden kaynaklıydı.⁴⁴

Balkan Savaşları öncesi durum, ittifakı gerekli kılınca mezhepsel ayrılıklar bir tarafa bırakılarak siyasi menfaatler ön plana çıkarılmıştı. Dönemin siyasi koşulları ve Rusya ve Avrupa ülkeleri gibi bölgesel çıkar odaklarının faaliyetleri dikkate alınacak olursa, ittifakların dini ve siyasi yönü bir bütün olarak değerlendirilebilir. Gerek Bulgar Eksarhlığı'nın kurularak Hristiyan unsurların ayrışması, gerek Kiliseler Ve Mektepler Kanunu'nun çıkarılarak, mezhepler arasında çatışmanın önlenmek istenmesi, Balkanlar'daki ateşin alevlenmesini engelleyici politikalar olamamıştı. O halde siyasi, sosyal ve iktisadi çıkarlar söz konusu iken dini referanslar yalnızca oyalamanın ötesine gidememiştir, denilebilir.

2.2.4. Balkan Savaşları Öncesi İttifaklar

1911 yılının Eylül ayında Türk-İtalyan savaşının çıkması, Balkan Slavlarını bir anlaşmaya varmaları için teşvik edici oldu. 7 Mart 1912'de Bulgarlar ve Sırpalar,

⁴³ Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", **Akademik Bakış**, c.6, s.11 (2012):11,14. <https://www.academia.edu>. [21.04.2019].

⁴⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu, "İttihatçıların "Kültür Kavgası": Bulgar Eksarhlığı ve Okul Meselesi", **Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi**, (İstanbul: TBMM Yayınları, 2018), 198-199.

Avusturya-Macaristan ile Osmanlılara karşı askeri işbirliği amacıyla anlaştı. Anlaşmada, Trakya'da Bulgar menfaatleri gözetilirken, Kosova ve Arnavutluk'ta Sırp çıkarları korundu. Mayıs 1912'de Yunanistan ile Bulgaristan arasında Sofya'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'ne yönelik askeri ve politik işbirliğini içermektedir. Yunanistan 1912'de Sırbistan ve Karadağ ile saldırmazlık anlaşmaları yaptı. Ancak Yunanistan, Balkanlar'daki Slav müttefiklerinden Osmanlılara karşı birlikte savaşma dışında herhangi bir konuda kesin bir söz alamadı. Karadağ ve Sırbistan 27 Eylül'de Türk hâkimiyeti altındaki Sırp sınırlarına özgürlüklerine kavuşturulması için siyasi ve askeri bir anlaşmaya imza attılar. Bulgaristan-Sırbistan, Bulgaristan-Yunanistan yapılacak hareketleri koordine edebilmek için aralarında askeri anlaşmalar yaptılar.⁴⁵

Balkan Savaşları'nın başlıca nedenlerinden biri bölgede Osmanlı idari ve askeri sisteminin zayıflamasıydı. Ancak değişmeye başlayan dünya düzeninin, Balkanlardaki savaşlara etkisi göz ardı edilemez. Zira milliyetçilik, ulusçuluk gibi yeni ideolojiler, içinde birçok unsuru barındıran büyük devletlerin etnik yapısında ayrışmalara neden olmaya başladı. Teknolojinin üretim araçlarına yansımaları, tarım toplumlarının sanayi toplumlarına evrilmesinde rol oynarken, ekonomik çıkarlar da halkların ayrıştırılmasında etkili oldu. Bütün bunların Osmanlı'nın Avrupa'daki çok uluslu topraklarına yansımaları çok güç olmadı. Bu çerçevede bakıldığında, Balkanlar'da olup biten tüm çatışma ve savaşlar 19. yüzyılın ruhunun bölgedeki yansımaları olarak da değerlendirilebilir. Girit isyanları, Makedonya'daki isyanlar, çatışmalar ve mezhep kavgaları, ilgili devletlerin askeri ittifakları, Balkan Savaşları'nı hazırlayıcı bölgesel nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.5. Balkan Savaşlarını Hazırlayıcı ve Sonucunu Etkileyen Nedenler

1911 tarihinde, Bulgar komitesinin eylemlerinin Makedonya'daki etkisi sarsıcı oldu. Bu eylemlerle Batı kamuoyuna Osmanlılar tarafından Bulgarlara baskı uygulandığı izlenimi verilmek istendi. Komitenin düzenlemiş olduğu bombalı

⁴⁵ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913**, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Yayıncılık, 2003), 14-20.

saldırıları, Müslümanlara yönelik eylemlerdi. 21 Kasım 1911’de İştip’te⁴⁶ camiiin önünde patlatılan bombanın etkisiyle onlarca Müslüman öldü. Kocani ve Doyran’da⁴⁷ ise pazarın en kalabalık olduğu saatlerde eşeklere yüklenmiş bombaların patlatılması sonucunda pek çok Müslüman hayatını kaybetti. Buna karşılık Müslüman halkın göstermiş olduğu tepki, Avrupa kamuoyunda “Müslümanlar Hristiyanları katlediyor” şeklinde yansıtılacak ve savaşın çıkmasının hukuki bir gerekçesi olacaktı.⁴⁸

Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti ile müttefik devletlerin ordu ve teçhizat durumu karşılaştırılacak olursa, bu konuda Balkan Devletlerinin üstünlüğü savaşı hazırlayan nedenlerde teşvik edici unsur sayılabilir. Hall’a göre, eğitim, iletişim, lojistik ve sağlık konularında Balkan orduları birbirlerinin benzeriydiler. Hepsi Avrupa yapımı silahlar kullanırken, ordularının piyade sınıfı okur-yazar olmayan köylülerdi. Dört Balkan ordusundan hiçbiri büyük ulusal azınlıklardan oluşmamaktaydı. Çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu askerler, sosyal bakımdan da benzerlik göstermekteydiler. Balkan ülkeleri içinde Yunanistan’ın donanma gücü diğerlerine kıyasla üstündü. Osmanlı Devleti ise iyi eğitilmiş ve iyi donatılmış bir orduya sahip olmakla beraber, ordusunda kötü eğitilmiş, kötü donatılmış ve kötü yönetilen bir piyade sınıfını da barındırmaktaydı. Osmanlı ordusu farklı milletlerin birleşmesinden oluşmaktaydı. Rediflerin büyük bir bölümü Müslüman değildi. Bunların çoğunun İstanbul’daki hükümete bağlılıkları son derece azdı. Nitekim çoğu Balkan Savaşları esnasında firar edecekti. Askerlerin çoğunluğunu eğitim-öğretimden yoksun kişilerin oluşturması modern askeri teçhizatın kullanılmasını zorlaştırmaktaydı.⁴⁹ Osmanlı ordusunun, askeri ve bürokratik örgütlenmesi yeniden yapılandırmayı gerektirmekteydi. Ayrıca ordunun hukuki mevzuattan askerlik şubeleri teşkilatına, celp edilen acemileri eğitecek, birliklerden firarileri takip edecek Jandarma teşkilatına kadar uzanan önemli eksikleri vardı.⁵⁰

⁴⁶ İştip, Makedonya’nın Doğu bölgesindedir.

⁴⁷ Kocani, Makedonya’nın Doğu kesiminde bir kasaba; Doyran, Makedonya’nın güneydoğusunda, Yunanistan sınırına yakın bir kasabadır.

⁴⁸ Mehmet Hacısalıhoğlu, “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913), **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, c.13, s.24 (2008): 119-120.

⁴⁹ Hall, **age**, 20-28.

⁵⁰ Mehmet Beşikçi, “On Yıllık Harp Ve Topyekûn Seferberlik”, **Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 294.

Balkan Savaşlarının sonucunu Osmanlı Devleti aleyhine etkileyen nedenlerden biri de ulaşım hizmetlerindeki aksaklıklar oldu. Rumeli demiryolu hattının tek olması, asker ve malzeme sevkiyatının planlı yapılmaması, amir, memur ve komutanların siyasi fikir ayrılıkları ve birbirleriyle geçinememeleri gibi nedenler askeri birliklerin savaş bölgesine gönderilmesindeki engelleyici faktörlerden olmuştu. Üstelik ulaşım hattının hızını azaltan nedenlerin başında taşıma yükünü artıran asker, malzeme ve hayvan ağırlıkları gelmekteydi. Ayrıca doğru düzgün hesap yapılmadığından ötürü ortaya çıkan düzensizlik de savaşın sonucunu etkiledi. Askeri sevkiyat yapılan trenlerdeki çalışan ve memurların gayrimüslimlerden olmaları ve ulaşım esnasında zorluk çıkarmaları da işlerin yavaşlamasına sebep teşkil etti. Sözü edilen kişilerin çoğu Osmanlı Devleti'ne ihanet içindeydiler. Bunların kötü davranışlarına maruz kalan askerlerin ise maneviyatı bozuldu.⁵¹ Şark Demiryolları işletilmesi yabancı bir şirkete aitti. Demiryolu çalışanların çoğu Rum, Bulgar, Ermeni ve Bulgarlardan oluşmaktaydı. Söz konusu durumlar ulaşımında yaşanan aksaklıklara sebep olabilmekteydi.⁵² Gayrimüslim demiryolu çalışanlarının çoğunun işine son verilmesi sorunu çözmedi. Zira onların yerine geçenler, demiryolları araçlarını gerekli şekilde kullanabilecek bir eğitim ve deneyime sahip değillerdi. Bu durum cephelere asker ve malzeme sevk etme işlemlerine zarar verdi.⁵³

Balkan Savaşlarının nedenleri, 19. yüzyılda iyice belirginleşmeye başlayan siyasi ve iktisadi alandaki meselelerinin bölgeye yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu konunun, Batılılar tarafından değerlendirilmesi de farklı değildi. Nitekim 1913-1920 arasında Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'da ABD'nin tam yetkili olağanüstü elçisi olarak yedi yıl geçiren Charles J. Vopicka'a göre, "Dünya Savaşı Balkanlar'da başladı, ama kökeni, amansız emelleri ne adalet ve sınır tanıyan zalim otokratların kalplerindeydi." Vopicka, Balkan topluluklarını, "büyük bir güç oyunundaki piyonlara" benzetmişti.⁵⁴ Troçki ise, Balkan halklarının verdikleri mücadelenin şartları, yarımada'nın farklı milletleri tarafından belirlenmeyip, Avrupa

⁵¹ Nurettin Peker, **Tüfek Omza Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Ateş Hattında Bir Ömür**, haz. Orhan Peker, Hilal Akkartal (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 78-79.

⁵² Aziz Tekdemir, "Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları Sırasında Askeri Nakliyat Ve Karşılaşılan Problemler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, c.118, s. 232 (2018): 42.

⁵³ Hall, **age**, 27-28.

⁵⁴ Maria Todorova, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 244.

diplomasisinin bölgedeki çıkarlarına göre şekillendiği görüşündeydi. Balkanlar'ı yalıtılmış bir dünyanın içinde hapsederek, karşılıklı çatışma içinde, birbirlerini etkisiz hale getirmeleri, Büyük Güçler tarafından amaçlanmıştı.⁵⁵

2.3. Balkan Savaşları

Balkan Savaşları başlamadan önce Osmanlı Devleti'ne Rumeli'de kalan yalnız Arnavutluk, Makedonya ve Batı Trakya idi. Trablusgarp'ta İtalya ile savaşan Osmanlı'ya karşı, 8 Ekim 1912'de Rusya'nın desteklediği Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ birleşip, savaş ilan ettiler. Osmanlı ordusu Bulgar, Yunan ve Sırp saldırıları karşısında ağır zayıat verirken, Batı Trakya, Yanya ve İşkodra hariç boşaltıldı.⁵⁶ Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda başlıca iki cephede savaştı. Trakya'da yerleştirilen “Şark Ordusu”, Bulgaristan ordusuyla savaştı, “Garp Ordusu” ise Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'la çarpıştı.⁵⁷ Sırplarla, 22 Ekim tarihinde Kosova, Bulgarlarla, 23 Ekim'de Kırkkilise (Kırklareli), Sırplarla 24 Ekim'de Komanova, Bulgarlarla 31 Ekim'de Lüleburgaz meydan savaşları yapıldı. İstanbul'un savunma hattı Çatalca'ya kadar gelen Bulgar Ordusu, diğer cephede Gelibolu yarımadasını çevreleyen Bolayır sınırına kadar ilerledi. 18 Kasım'daki Manastır Savaşı, Osmanlı ordusunun yenilgisini kesinleştirdi. Kale şehirler olan Yanya, İşkodra, Edirne kuşatıldı.⁵⁸ Selanik, 8 Kasım 1912'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Balkan devletleri kazandıkları başarıdan ötürü anlaşmazlığa düşerlerken, büyük devletlerin aracılık etmesiyle Londra Barış Konferansı yapıldı.⁵⁹ 17 Aralık 1912'de başlayan görüşmeler Arnavutluk ve Ege adalarıyla⁶⁰ ilgili uzlaşmazlıklar nedeniyle sonuçlanamadı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi vermek istememesinden dolayı direnmesi, konferansın uzamasına neden oldu. ⁶¹ Edirne, 23

⁵⁵ Lev Troçki, **Balkan Savaşları**, çev. Tansel Güney (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995), 215.

⁵⁶ Ertuğrul Oral, “Osmanlı İmparatorluğu”, **Türk Tarihi ve Kültürü**, ed. Cemil Öztürk (İstanbul: Pegem Yayıncılık, 2007), 131.

⁵⁷ Beşikçi, **age**, 293.

⁵⁸ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 75-76.

⁵⁹ Oral, **age**, 131.

⁶⁰ Semadirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni. Bkz. Hall, **age**, 93.

⁶¹ Halit Eren, **Batı Trakya Türkleri** (İstanbul: Rebel Basım, 1997), 33.

Nisan 1913'e kadar Bulgarların işgaline uğradı. Yanya ve İşkodra elden çıktı. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Birinci Balkan Savaşı sona erdi.⁶²

Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Doğu Trakya'daki Enez ile Karadeniz Limanı Midye arasında çizilen çizginin batısındaki tüm topraklarını kaybetti. İstanbul, Edirne ve Kırklareli koruma engellerinden yoksun kalarak, yalnızca Çatalca savunma hattına kaldı. Osmanlılar Girit ve Ege adaları üzerinde iddia ettikleri haklarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Londra Antlaşması ile sınırlar, Osmanlı Ege adaları ve Arnavutluk sorunları konusunda Büyük Güçlere yetki verildi. Bozcaada ve Gökçeada hariç, Osmanlı'ya ait tüm Ege adaları Yunanistan'a verildi. Londra Antlaşması, Bulgarlara önemli bir fırsat sağladı. Osmanlılarla olan savaşın sona ermesiyle Bulgaristan ordularını Gelibolu ve Çatalca cephelerinden Makedonya'ya çekti. Bu durum Bulgaristan'ın Makedonya'daki hedeflerinin gerçekleşmesini sağlayabilirdi.⁶³

Londra Antlaşması'yla bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması, İtalya ve Avusturya için memnuniyet verici bir durumdu. Zira bağımsız bir Arnavutluk, Sırpların Adriyatik denizine kadar uzanmalarını engellemişti.⁶⁴ Romanya, Balkanlar'da dengenin aleyhine olduğunu savunarak, Dobruca'da bir bölge istedi. Bunu vermek istemeyen Bulgaristan, ani bir saldırıyla Sırbistan'la Yunanistan'la savaşıp ellerinden Makedonya'yı aldıktan sonra, Romanya ile hesaplaşmayı hedeflemişti.⁶⁵ Nitekim 30 Haziran 1913'te Bulgar ordusu, Sırp ve Yunan ordularına taarruzda bulundu. Böylece Balkan devletlerinin birbirleriyle savaşı olan, İkinci Balkan Savaşı başladı. 4 Temmuz 1913'te Sırp tarafından yenilgiye uğratılan Bulgar kuvvetlerinin bir bölümü Doğu Trakya'dan çekilerek, Sırp orduları üzerine sevk edildiler. Bu durumdan yaralanan Türk kuvvetleri, 15 Temmuz'da Midye-Enez hattını tamamen ele geçirerek, 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri aldı.⁶⁶

⁶² Oral, **age**, 131-132.

⁶³ Hall, **age**, 133-135.

⁶⁴ Eren, **age**, 33.

⁶⁵ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Siyasi Tarihi**, ed. İlhami Giray Şahin, c.1 (Ankara: TBMM Yayınları, 2018), 585.

⁶⁶ Şimşir, **age**, 146.

2.3.1. Balkan Savaşlarının Sonuçları

Balkan Savaşları sonucunda, 10 Ağustos 1913'te tüm cephelerde yenilen Bulgarların barış istemesiyle, Bükreş Antlaşması imzalandı. Balkanların yeni durumu Bükreş Antlaşması ile belirlendi. Bulgaristan ile İstanbul Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, Yunanistan'la Atina Antlaşmasını yaptı. Bükreş Antlaşması sonrasında Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya; Üsküp ve Manastır çevresini Sırbistan'a; Batı Trakya'nın büyük bölümünü ve Güney Makedonya'yı Yunanistan'a verdi.⁶⁷

Balkan Savaşları'nın sonrasında Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar devam etti. Nitekim Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında Makedonya sorunu sürerken, Ege Adaları meselesi de Türkiye ile Yunanistan arasında çözüm bekleyen konulardandı. Bulgaristan ile Romanya arasında Dobruca sorunu devam ederken, Epir meselesi, Yunanistan ile Arnavutluk arasında önemli bir gündem konusuydu.⁶⁸

1912'de savaşı fırsat bilen Arnavutluk, İsmail Kemal Bey önderliğinde Avlonya'da,⁶⁹ bağımsızlığını ilan etti. Arnavutluk Hükümeti bu konuda bilgi vermek için İtalyan Hariciye Nazırına bir telgraf göndererek, yeni kurulan devletin tanınmasına dair isteğini bildirdi.⁷⁰ Meclis-i Mebusan'da Osmanlılık yanlısı politika yapan İsmail Kemal Bey, şartlar oluştuğunda Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan edip, ilk devlet başkanı olmak için Osmanlı Devleti'ni terk etti.⁷¹ İsmail Kemal Bey örneğinden yola çıkılarak, Osmanlı kimliğinin devletin bazı üst yöneticileri tarafından etnik köken söz konusu olduğunda, çok da bağlayıcı olmadığını görülmektedir, yorumu yapılabilir.

Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti'ni uğratmış olduğu maddi zarar, Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki yatırımlarından da vazgeçmiş olmasıydı.

⁶⁷ Mücahit Özçelik, "1918 Bükreş Antlaşması", **History Studies, International Journal Of History**, c.4, s.4 (2012): 262.

⁶⁸ Özçelik, **age**, 262.

⁶⁹ Avlonya, Arnavutluk'un liman kentidir.

⁷⁰ "Son Saat; Arnavutluk'un İlan-ı İstiklâli", **Alemdar**, 30 Kasım 1912, 4.

⁷¹ E. Teyfur Erdoğan, "Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine". www.academia.edu [09.04.2019].

Nitekim 1908'e kadar devlet, Almanlara demiryolları için teminat ödemişti. Bu tarihten sonra devletin teminat borcu bittiği gibi, kâra bile geçmeye başlamıştı. Atina Anlaşmasıyla, demiryollarının Yunanistan'da kalan kısımlarının her türlü hakları ve şirkete karşı üstlenmek zorunda olduğu yükümlülükleri Yunan hükümetine geçmiş oldu. Osmanlı Devleti, bölge topraklarıyla birlikte demiryolu hattını da kaybetti.⁷²

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti siyasi hayatında da değişikliklere yol açtı. İttihat ve Terakki Partisi yönetime el koyarak, diğer muhalif grupları susturdu. Osmanlı düşüncesindeki dengeyi korumanın temelinde eşitlik ilkesinin olduğu iddia edilen Osmanlıcılıktan, Türkçülük ve İslamcılık ideolojilerine kayıldı.⁷³ Osmanlı İmparatorluğu'nun "çok uluslu" ve "çok kültürlü" yapısında büyük ölçüde değişiklik, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın sonucunda gözüktü. Nitekim Türkçülük ön plana çıktı.⁷⁴ Balkan Savaşları, orduyu yeniden güçlü kılma ve ona üstünlük kazandırma yönündeki dikkatlerin oluşmasını sağladı. Buna yönelik çabaların Birinci Dünya Savaşı'nda azda olsa olumlu etkileri görüldü.⁷⁵

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti için birçok ilklerin başlangıcına da neden oldu. M. Beşikçi'ye göre, Balkan Savaşları, sivil asker ayrımının nerdeyse tamamen ortadan kalktığı ve toplumsal seferberlik (askerlik çağındakilerin silahaltına çağırılması) olgusunun önemle uygulandığı savaşlardı. Askere çağırılan gençlerin yanı sıra savaşın hukuki gerekçesi kamuoyunda oluşturuldu. Balkan Savaşlarına, sivil toplum tarafından her çeşit maddi-manevi destek sağlandı. Basın-yayın aracılığıyla yapılan milliyetçi söylemler, savaşın sivil toplum tarafından daha çok dikkate alınmasına neden oldu. Böylece sivil toplumun militarizasyonu (askerileştirmek) denilebilecek bir dönüşüm sürecine girildi. Balkan Savaşlarıyla ilk defa önemli sayıda gayrimüslim er silahaltına alındı. 1909 düzenlemeleriyle kaldırılacağı açıklanan gayrimüslimlerin askere gitmeme karşılığında ödedikleri "bedel-i nakdi" uygulamasından vazgeçilmemekle beraber, kapsamı daraltıldı. Aşiret süvari alayları

⁷² Ali Akyıldız, "Alman Sermayesinin Balkanlar'daki Uzantısı: Selanik Manastır Demiryolu", **Balkanlar'daki İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4-7 Aralık 2003** (İstanbul: İslam Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) (2006): 161.

⁷³ A.L.Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)**, çev. Damla Acar, Funda Soysal, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 84.

⁷⁴ E. Semih Yalçın, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Ve Balkanlar", **Balkanlar El Kitabı**, der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, c. 1 Tarih (Ankara: Vadi Yayınları, 2006): 606.

⁷⁵ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu Ve Siyaset** (Ankara: Cedit Neşriyat, 1992), 170.

sisteminden yararlanma Balkan Savaşlarında da devam etti. II. Abdülhamit döneminde oluşturulan “Hamidiye Alayları”nın devamı olarak “Aşiret Hafif Süvari Alayları” kuruldu. Balkan Savaşları yenilgisi, Osmanlı Devleti’nin bir hesaplaşma içine girmesine, orduyu yeniden yapılandırma faaliyetlerine başlamasına neden oldu. 14 Şubat 1913’te *Teşkilat-ı Umumiyye-i Askeriyye Nizamnamesi* kabul edildi. Bu nizamnameyle, görevini yapamaz duruma gelen redif teşkilatı kaldırıldı. 12 Mayıs 1914’te yeni bir Askerlik Kanunu çıkarılarak askerlik muafiyetlerine düzenlemeler getirildi. Zira potansiyel insan gücünden daha yararlı bir şekilde faydalanma hedeflendi. Balkan Savaşları’nda başarıyla uygulanamayan seferberlik uygulaması değerlendirilerek yeniden yapılandırıldı. Nitekim Balkan Savaşları’nda 24 milyonluk nüfustan 290.000 insanı zorla askere alan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nda yaklaşık 22-23 milyona gerilemiş nüfusundan 2.900.000’e yakın insanı seferber etti.

76

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ile büyük bir toprak kaybıyla beraber, önemli sayıda nüfus kaybına uğramıştı. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile Osmanlı Devleti Rumeli’de büyük toprak kaybına uğramasına rağmen, 1880-1914 arasındaki dönemde Osmanlı nüfusu artmıştı. 1893’te toplam nüfus 17.388.562 iken, 1914 tarihli nüfus sayımı 18.520.016 rakamını göstermektedir. (1914’teki değerlendirmede, Trakya ve Makedonya’nın bazı kısımları bulunmamaktadır). Bu nüfus artışının en büyük nedenlerinden biri de, Balkan Savaşları’ndan dolayı göç etmiş, Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş olan muhacirlerdi.⁷⁷

Balkan Savaşı sonucunda, Osmanlı toprağının 3 milyon kilometrekaresinin üçte biri ve yaklaşık 24 milyon toplam nüfusun 5 milyonu kaybedildi.⁷⁸ Balkan Savaşları’nın en önemli sonuçlarından biri yüzlerce yıllık vatanlarından koparılmış binlerce insanın başka topraklara göç etmesiydi. 1912-1913 Balkan Savaşları’nda yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Doğu Trakya hariç tüm Avrupa topraklarını kaybetti. Balkanlar’da yaşayan 650.000 kadar Müslüman, büyük gruplar halinde Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Anadolu’nun birçok yerinde yaşayan bazı gayrimüslim unsurlar da bu savaştan sonra dışarıya göç ettiler. Anadolu’nun göç

⁷⁶ Beşikçi, **age**, 292-301.

⁷⁷ Kemal Karpaz, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 140-141.

⁷⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Kaynak Yayınları), 226.

alması ve göç vermesi Osmanlı Devleti'ne iskân sorunu olarak yansdı.⁷⁹ Türkler, evlerini, köylerini komşularına, Rum veya Bulgar çetelerine bırakarak göç ettiler. Göç yollarında karşılaştıkları son derece zorlu şartlardan dolayı birbirlerini kaybettiler, bebekleri, yürüyemeyen çocukları, hastaları ve ihtiyaçları yollarda terk etmek zorunda kaldılar.⁸⁰ Rumeli'den göç etmekte olan Müslümanların yaşadıkları sıkıntılar Osmanlı basını tarafından dile getirildi. *Balkanlar'ın Şenâ'atleri* başlıklı yazıda, barış anlaşmasından sonra Bulgarların işgali altındaki yerlerden trenle Tekfur Dağı'ndan gelen 130 muhacirin nakil sırasında çektikleri eziyetler aktarıldı.⁸¹ Yolları dolduran, on binlerce asker, on binlerce üstleri başları perişan kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşmuş muhacirler, sefalet içinde İstanbul'a doğru yola çıktılar.⁸² Bela Horvath'ın Anadolu seyahati anılarındaki gözlemlerine göre, Konya Hükümet Konağı'ndaki muhacir manzaraları içler acısı durumdaydı. Osmanlı topraklarındaki resmi dairelerin koridorlarında kendileriyle ilgilenilmesini bekleyen kadınlar, çocuklarıyla ortada kalmış bir halde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktaydılar. Makedonya'da Sırp tarafından muhtemelen yakınları öldürülmüş olan bu insanlar, kendileriyle ilgilenilmesini beklemekteydiler. Erkekler, şehirlerdeki resmi binaların avlularında, istasyon çevresinde ve meydanlarda yere çömelmiş, sessizce beklemekteydiler. Bu insanların umudu, yerleşmeleri için bir avuç toprağa kavuşmaktı.⁸³

Balkan Savaşları'nın toplum hayatında neden olduğu sonuçlar da en az siyasi ve askeri sonuçlarının yeri kadar önemlidir. Çok sayıda savaş mağduru insan, salgın hastalıklar neticesinde ölmüştü. Nitekim bu konuda, Sıhhiye Müdirîn-i Umumiyesi (Sağlık Genel Müdürlüğü) tarafından bölge idarelerine gönderilen genel yazı, muhacirlerin aşılması hakkındadır. Yazıda, Rumeli'nden gelecek muhacirlerin aşılmadan Osmanlı memleketlerinde iskânlarına izin verilmemesi, bulundukları yerden diğer Osmanlı memleketlerine gitmelerinin engellenmesi talimatı verilmiştir. Henüz yolda olan muhacirlerin de Osmanlı topraklarında yerleştirilmeleri için,

⁷⁹ Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç Ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006), 48.

⁸⁰ Nurettin Peker, **Tüfek Omza**, haz., Orhan Peker, Hilal Akkartal (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), 82.

⁸¹ "Balkanların Şenâ'atleri", **Tanin**, 17 Haziran 1913, 3.

⁸² İlhan Bardakçı, **Bir İmparatorluğun Yağması**, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2006), 38.

⁸³ Bela Horvath, **Anadolu 1913**, çev. Tarık Demirkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 8.

aşılınmalarına dair belge göstermeleri, belge göstermeyenlerin ise aşılınmadan yerleşmelerine izin verilmemesi istenmiştir.⁸⁴

Salgın hastalıklardan ölümlerin iki ayağı vardı; biri askerlerin içinde bulundukları şartlardan, diğeri ise muhacirlerin göç esnasında yaşadıkları zorluklardan kaynaklıydı. Dağlar'ın bu konuda verdiği bilgiye göre, savaş sırasında Kırkkilise ve Lüleburgaz'dan kaçarak gelen askerler arasında, bir müddet sonra ortaya çıkan salgın hastalıkların başında kolera gelmekteydi. Askerlerin susuzluktan geçtikleri yollarda birikintilerdeki mikroplu suları içmelerinden oluşan kolera, salgın bir hal aldı. Kısa bir süre sonra da kolera muhacirlere de sıçradı. Koleranın en yaygın olduğu dönem 17-19 Kasım tarihlerindedir. 17 Kasım'da Yeşilköy'e gelen hasta ve hasta şüpheli sayısı 2.000 olarak rapor edildi. Kasım 1912'de Ayestefanos (Yeşilköy)'ta Menzil Tabipliğinden çekilen telgrafta, Sarayburnu'nda 2.500 koleralının olduğu bildirildi. Tehlikenin artması üzerine İstanbul'a asker sevki, 16 Kasım'dan itibaren yasaklanarak, sıkı tedbirler alındı. Koleralı askerler şehir dışında bekletilirken, göçmenler, İstanbul'a sokulmadan Anadolu'ya gönderildi.⁸⁵ Sirkeci istasyonunda acil olarak bir Kolera hastanesi kuruldu. Ancak söz konusu hastane çok fazla sayıda olan muhacirlere yeterli olamadı. Kolera hastası çok sayıdaki Balkan Savaşı asker ve muhacirler, İstanbul'daki Tuzla, Manastırağzı, Kavak ve Beykoz'daki tahaffuzhaneleri tamamen doldurmuştu. Hastaların tedavileri için kurulan seyyar barakalar, görevlendirilen geçici doktor kadrosunda hastalıkla mücadelede zayıf kaldı.⁸⁶

Çiçek hastalığı da İstanbul'a gelen muhacirler arasında görülen bir başka salgın hastalıktı. Yedikule surlarının dışındaki barakalarda görülen bu hastalıkla mücadele için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından "Muhacirin Heyet-i Sıhhiyesi" kuruldu. Cemiyet, "Aşı Nizamnamesi"ne göre, muhacirleri aşılama işlemlerine başladı. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin, çiçek hastalığı konusunda yeterince mücadele etmediği suçlamasıyla karşılaşan İstanbul Belediyesi, çiçek aşısının istisnasız tüm

⁸⁴ BOA. DH. HMŞ. 11/26 (8 Teşrin-i evvel 1330) [21 Ekim 1914], lef,1.

⁸⁵ Oya Dağlar Macar, **Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri**, ed. Şerif Eskin (İstanbul: Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık), 77, 79, 82, 84.

⁸⁶ Ahmet Zeki İzgöer, "1912 Balkan Savaşı Sonrası Rumeli'den Yapılan Göçler Sebebiyle İstanbul'da Görülen Salgın Hastalıklar ve Su Kaynaklarının Korunması, **Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi**, s.201 (2012): 7-10.

muhaçirlerle yapıldığını, hastaların tamamının Gureba'daki Karantina ve Şişli Etfal hastanelerine gönderildiklerini bildirdi.⁸⁷

Balkan Savaşlarında görülen diğler bir salgın hastalık da frengiydi. Hükümet tarafından hazırlanan nizamnamede, Ankara, İzmir, Konya, Sivas, Edirne, Yanya vilayetlerinde bir eczacı ve üç veya dört doktordan oluşun seyyar sağık heyetlerinin oluşturulmasına karar verildi. Balkan Savaşları boyunca İzmir, frengi hastalığının sık sık ortaya çıktığı yerdi. Osmanlı Devleti'nin ve gönüllü kuruluşların tüm çabalarına rağmen Balkan Savaşlarında salgın hastalıklarla mücadele yetersiz kaldı. Balkan Savaşlarının önemli sonuçlarından biri olan salgın hastalıklar, askeri alandaki sağık teşkilatının ve sağık hizmetlerinin savaşların gidişatını ve sonucunu belirlemedeki önemini ortaya çıkardı. Bu savaşta elde edilen deneyimler ve bazı yenilikler, 1. Dünya Savaşı için örnek teşkil etti. Bu yenilikler; bakteriyolojik incelemelere başlanması, kolera ve tifo aşlarının yapılması, tifüsün ortaya çıkmasında bitlerin rolünün anlaşılması ve bunlarla mücadelede kullanılmakta olan sıcak hava fırınlarının (etüv) başlangıcını oluşturan Abdülkadir Noyan'ın çalışmaları gibi salgın hastalıklar alanında yapılan çalışmalardır.⁸⁸

2.3.2. Balkan Savaşlarının Bölge Halkları Üzerindeki Etkileri ile Göç Nedenleri

Balkan Savaşları, bu bölgenin tüm devletleri için yıkıcı oldu. Balkan devletleri İkinci Dünya Savaşı'na ve daha sonraki tarihlere kadar çeşitli nefret duyguları ve zulüm suçlamalarıyla bölündüler. Bu savaşlar siyasi açıdan Dünya Savaşı için ön hazırlık oldu.⁸⁹ Yerlerinden ve yurtlarından zalimce göçle zorlanan Rumeli Türkleri ve Müslümanlar acı bir kaderi paylaştılar. Osmanlı Devleti, bünyesinde ayrı ayrı halkları barındıran, çeşitli dinleri ve kültürleri koruyucu geniş çatısı altında toplayan karakteri ile bir çeşit milletler topluluğı özelliğı taşıymaktaydı.

⁸⁷ Dağlar Macar, **age**, 85-86.

⁸⁸ **age**, 236, 244.

⁸⁹ Castellan, **age**, 390.

Osmanlı yönetimi, yerini milli devletlere bırakınca, Balkanlar kanlı bir savaşın bölgesi oldu.⁹⁰

Göç olgusu, siyasi, hukuki, iktisadi, idari, sosyal ve kültürel olarak bir ülkenin veya toplumun sorunu değildir. Aynı zamanda şahısları ve toplumları can, mal ve yaşama hakkından yoksun bırakan çok daha geniş ve insani boyutları olan bir sorundur.⁹¹ Bu anlamda, Balkan Savaşları için, 20. yüzyılın en önemli insanlık dramına sebep olmuştur, denilebilir. Örneğin, Aydın'daki Klazomen Tahaffuzhanesi (Karantina Adası)'nde Rumeli'den gelen 1.900 muhacirin çoğunluğu elli atmış yaşlarında kadın ve erkeklerle, çoğu birkaç aylıktan yedi yaşına kadar olan anasız babasız çocuklardan oluşmuştu. Yapılan inceleme sonucu bunların yakınlarının Bulgarlar tarafından elleri bağlanarak bıçakla öldürüldükleri, genç kızların ise ırzlarına saldırılıp kaçırıldıkları ve kendilerinden bir daha haber alınamamış olduğu anlaşıldı.⁹²

Balkan Savaşları sırasında Rumeli'deki Türk göçlerinin en önemli nedeni müttefik Balkan Devletlerinin askerleri ve komitalarınca yapılan zulümlerdi. Baskı ve zulümler yüzünden Türklerde huzur kalmayıp, önce Edirne'ye ve oradan da İstanbul'a göç ettiler. Bulgar askerleri, Davud, Topuklu ve Maden⁹³ köylerini yakıp yıkarken, kadın ve ihtiyarlarla beraber beşikteki çocukları bile parçaladılar. Şarköy, Keşan ve Malkara taraflarında Bulgar askerlerinin Müslüman Türkleri koyun keser gibi öldürdükleri resmi makamlarca bildirildi. Yunanlılar ve Sırlar da Balkan Savaşları esnasında Türklere çeşitli baskı ve eziyetlerde bulundular. Uğradıkları zulümden dolayı Müslümanlar özellikle Sırların işgal ettiği Arnavutluk bölgesi ile Yunanlıların işgal ettiği Selanik'ten göç etmek zorunda kaldılar. Yunanlılardan zulüm gören Selanik halkı, Almanya konsolosuna başvurarak kendilerinin, diğer yabancı memleketlerindeki Osmanlı tebaası gibi korunmalarını talep ettiler. Konsolos, Yunanlılar adına bir takım girişimlerde bulunduğu halde bir sonuç alamadı. Avrupa yayın organlarının haberine göre, 5 Aralık 1912 tarihine kadar Sırlar, Kosova vilayetinde 20.000 kişiyi öldürdüler. Ayrıca Sırlar, Priştine

⁹⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", **age**, 10.

⁹¹ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı: "Mübadele", Yazılar**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 10.

⁹² BOA. DH. MUİ. 167/47 (7 Eylül 1329), [20 Eylül 1913], lef, 1.

⁹³ Topuklu ve Maden köyleri, günümüzde Bulgaristan'ın güneyinde Paşmaklı iline bağlıdır.

yakınlarında çoğu Arnavut 5.000 kişi katlettiler. Karadağlılar ise Arnavut ahalisine zulüm yaparak, bu insanların göç etmelerine neden oldular.⁹⁴

26 Mart 1913 tarihinde Edirne'ye giren Bulgar askerlerinin ve yerli Hristiyan halkın hedefi Müslümanları evleri ve dükkânları oldu⁹⁵ Edirne Erkek Sanat Okulu Müdürü Ressam Hasan Rıza Bey'in evi 28 Mart günü yağmalanırken, kendisi ise parçalanarak katledildi. Paris'te yayınlanan L'illustration gazetesinin verdiği habere göre, Bulgar askerlerinin Edirne'deki Türk ve Müslüman evlerini talan ettikten sonra kapılarına haç işareti çiziyorlardı. Böylece arkasından geleceklere sözü edilen evlerde ele geçirilecek mal ve kadın kalmadığı bildiriliyordu.⁹⁶

Balkan Savaşları'nda Müslüman halka yapılmış olan baskı ve zulme ait bilgiler, Osmanlı resmi evraklarıyla ve bölgede görevli yabancı gözlemciler ve konsolos raporlarında birbirini doğrulayıcı ve tamamlayıcı biçimdedir. 1913 yılında yapılanmış olan Uluslararası Soruşturma Komisyonu tarafından hazırlanan ve 1914'te yayınlanan Carnegie Uluslararası Barışa Destek Kurumu Görüşme ve Eğitim Şubesi Uluslararası Komisyon Raporu tarafından sunulan bilgiler, yaşanan insanlık dışı olayları gözler önüne sermektedir. Soruşturma yapan komisyon üyelerinin raporuna göre, Edirne'de işgalin üçüncü gününde asker kılığındaki hırsızlar tarafından yağma ve gasp başladı. Bulgar askerlerinin bir kısmı bunu önlemeye çalışırken, bir kısmı bu yağmacılara katıldı. Edirne'nin işgal edildiği gün Yunan askerleri de şehri yağma ettiler.⁹⁷

Balkan Savaşları öncesinde birçok bölge ile Edirne'de, Kosova'da ve İşkodra'da Müslüman nüfus, kesin çoğunluğa sahipti. Balkan Savaşları'ndaki Müslüman katliamı "ırk harpleri" diye tanımlanabilecek türdendi. McCarthy'nin konsolos raporlarından vermiş olduğu örnekler, bu bölgedeki Müslüman nüfusun göç etme nedenlerine ışık tutacak içeriktedir. 1912-1913 konsolos raporlarına göre

⁹⁴ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 46-48, 51, 54, 55, 56.

⁹⁵ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**, çev. Fatma Sarıkaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 154.

⁹⁶ Togay Seçkin Birbudak, "Balkan Savaşları'nda Edirne" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2008), 107-108.

⁹⁷ **Carnegie Endowment For International Peace Division of Intercourse and Education Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars**, Publication no.4, Washington, D.C.1914, 111, 114.

Kavala ve Drama (Doğu Makedonya) bölgelerinde, yerli Hristiyan halktan ve Bulgar Komitacılarından eziyet görmemiş bir Türk köyü yoktu. Pek çok Türk köyünde erkekler toplu halde öldürülürken, diğer köylerde ırza geçme ve yağma yapıldı. Müslüman köylülerin toplu halde katledilmesine, Hristiyan müttefiklerin tamamı katıldılar. Bulgarlar, Makedonya'nın güneydoğusunda Avrethisar ve Doyran bölgelerinde, çok büyük katliam yaparlarken, Rajonova'da ise neredeyse bütün Türk erkeklerini öldürdüler. Varna'da Korkut köyündeki bütün erkekler, kadınları ve çocuklarıyla birlikte, camilere ve samanlıklara doldurulup, yakılarak katledildiler. Sırp askerleri Luma ve Debre bölgelerinde, 2000'inden fazla Müslüman öldürdüler. Stara-Zagora (Eski Zagra)'da Bulgar halkının saldırarak öldürdüğü Türk savaş esirlerinin sayısı 500-600 iken, yaralıların sayısı ise 250 kişiydi. Selanik'teki İngiliz konsolosu Lamb'ın raporuna göre, Makedonya'nın Kilkış, Doyran ve Geyveli adlı bölgelerinde, neredeyse bütün Müslüman ileri gelenleri öldürülmüş, malları, mülkleri talan edilmişti. Müslümanların evleri ve tarlaları yakılmış, kadınlara ise utanç verici muameleler yapılmıştı. Batılı gözlemcilerin raporlarına göre, Makedonya'nın doğusunda Drama'ya giren Bulgarlar, yüzlerce Müslümanı öldürürlerken, buradaki yaralı Türk askerlerinin tamamını da katlettiler. Dedeagaç'ı hiç zorlanmadan teslim alan 140 kişilik "Makedonyalı gönüllü" isimli grup, Müslüman mahallelerinin bir kısmını harabeye çevirdi, yüzden fazla Müslümanı öldürdü. Dedeagaç'ın en büyük camisi top ateşleriyle yıkıldı.⁹⁸ Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti Genel Merkezi'nin, Hariciye Nezaretine gönderdiği, Bulgarlar tarafından Müslümanlara yapılan zulmü içeren şikâyet yazısı, Bulgar zulmünü belgelemektedir.⁹⁹ Selanik Valisi Nazım Paşa'nın raporuna göre, Makedonya'da, çeteler ve yerli Bulgarlar, Müslüman nüfusu azaltma politikası izlediler. Müslümanlar katliama uğradılar, sürüldüler. Avrupa basınına ait bir savaş muhabirinin haberine göre, Sırp'lar Kosova'da katliam yaptı. Yine yabancı basının vermiş olduğu haberlerde, Selanik'te birçok Müslüman kadın tecavüze uğradı, Türk esir ve göçmenlere zulüm yapıldı. 134.000 Müslüman nüfusa sahip Serez sancağında sadece 20.000 insan kaldı. Müslümanları yok etme işini özellikle Bulgar köylüler üstlendi. Kavala, Serez ve Dedeagaç'ta katliamlar yapıldı. Kavala'da öldürülen kurbanların sayısı yaklaşık 289

⁹⁸ McCarthy, **age**, 142, 148, 152-153

⁹⁹ BOA. BEO. 4097/307250 (02 Zilkade 1330) [14 Ekim 1912], lef,1.

olarak bildirildi. Doğu Makedonya bölgesinde Pravişte’de 25, Müştebar’da 28 kişi öldürüldü, Doskat ve Sarışaban’da ise toplu katliamlar yapıldı.¹⁰⁰

31 Aralık 1912 tarihli New York Times Gazetesi’nin haberinde, Sırp ordusunun kadın, yaşlı, çocuk demeden Müslümanları haince öldürdüğü bildirildi. Ayrıca Sırp askerlerinin Kumanova ve Üsküp’te 3.000 kişiyi öldürdüğü belirtildi. Prizen-İpek yolu boyunca, asılarak öldürülmüş Arnavut cesetlerine rastlandığı haberleri verildi.¹⁰¹ Filibe’de Bulgarlar, Müslümanları süngüden geçirerek dehşet saçtılar. Ümitsizlik ve çaresizlik içindeki Müslümanlar, ölümü bekler hale geldiler. Bulgarlar, zorla evine girdikleri, Filibe eski Müftüsü Muhammed Şükrü Efendi’nin karısını ve kızını korumak istemesi üzerine, onu döverek öldürdüler.¹⁰²

Arnavutluk’u işgal eden Karadağlı askerler, Müslüman köyleriyle beraber, Katolik köyleri de harap ettiler. Yolları üzerindeki her şeyi ezip geçen Karadağlı askerler, sağ kalan halkın yaşamını sürdürebilmesi için ağaçlar da dâhil olmak üzere, geride hiç bir şey bırakmadılar. İşkodra ve başka şehirlerde binlerce insan, göç etmek durumunda bırakıldı. Katliam sırasında sağ kalabilen Arnavutlar, geri dönseler bile soğuktan kendilerini koruyabilecek ne bir ev, ne ekecek tohum ne de bir lokma yiyecek bulamadılar, açlık ve soğuktan hayatlarını kaybettiler. Arnavutluk’un güneyini işgal eden Yunanlıların ise Arnavutluk’un kuzeyini işgal eden Karadağ ve Sırp kadar insanlık dışı muamelede bulunmadıkları söylenebilir. Buna rağmen Yunanlılar, Müslüman köylerini yakıp yağmaladılar. Müslümanları evlerinden zorla çıkardılar. Müslüman toplumunun ileri gelenlerini hapse attılar veya topraklarının dışına sürdüler. Bölgede olayları incelemek için bulunan Avrupa Kontrol Komisyonu üyelerinin raporu, Müslümanların toplu olarak katledildikleri yönünde idi.¹⁰³ Alman gazetesi *Reichpost*’un, Sırp birlikleri ve çeteleri tarafından Arnavutluk’ta yapılan zulümlerini anlattığı raporuna göre, kasabaların ve köylerin Müslüman halkı Sırp tarafından katledilmişti. Kosova Vilayetinde öldürülen Arnavut sayısı yaklaşık 25.000’di.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Şimşir, **age**, 161-162, 167, 173, 174, 180.

¹⁰¹ Yakup Ahbab “ Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım” **Tarih Dergisi**, s.62 (2016): 109

¹⁰² “Bulgar Vahşeti”, **Tanin**, 27 Ekim 1912, 3.

¹⁰³ McCarthy, **age**, 160-162.

¹⁰⁴ Şimşir, **age**, 204.

Balkanlarda, Balkan Savaşı boyunca bazı bölgelerde Hristiyan halk da zarar gördü. Bulgarlar, ele geçirdikleri bölgelerin halklarından Hristiyan olanları zorla Bulgar Ortodoks kilisesine bağlamak istediler. Bununla beraber, Yunanlılar ve Sırp da zapt ettikleri topraklarda, Bulgar Hristiyanlarını zorla Rum Patrikhanesi'ne geçirmek için uğraş verdiler. Kilise değiştirmek beraberinde yeni bir etnik ve milli kimliği de kabul etmeyi gerektirdiği için bu durum Hristiyan ve Müslüman halk için de kabul edilmesi güç bir durumdu.¹⁰⁵ 1912-13 tarihlerinde Rodopları zapt eden Bulgar ordusu, Müslüman Pomakların (150.000-200.000 civarlarında kişi) isimlerini ve dinlerini zor kullanarak değiştirdi. Bulgaristan'ın söz konusu politikasının uygulanmasında Bulgar kilisesi yardımcı oldu.¹⁰⁶ Müslümanların din değiştirme zorunda kalmamak için en çok başvurdukları yöntem kaçmaktı. Pomaklar, yüzlerce yıl önce İslâmiyet'i kabul etmiş, Slav dili konuşan Müslümanlardı. Rodop Dağlarında yaşayan Pomaklar, Bulgarların zorla Hristiyanlaştırmaya çalıştıkları halkların başında geldi. Zorla din değiştirmenin uzun vadede amacına ulaşmadığı, Balkan coğrafyasındaki Pomak ve Türklerin halen Müslüman olarak yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰⁷ Zorla din değiştirme çok fazla başarıya ulaşamamış olsa da yüz binlerce Balkan halkının topraklarından göç etmelerindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur, denilebilir.

Balkan Savaşları süresince Rumeli'deki göç hareketinin nedenlerinden biri de ekonomik sebeplerdi. Yunanistan hükümeti, işgal ettiği yerlerdeki Müslümanların mal ve mülklerini Hristiyan halka, arazilerini de Rum çiftçiye vermek için plan yaptı. Benzer amaç için Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'daki Müslüman halk göçe zorlandı. Böylece bu bölgelerde Türklerin sayısı önemli miktarda azaldı. Edirne'nin düşmesi ile Balkan müttefiklerden gördükleri zararı bildirmek için halk, Ezine Jandarma kumandanlığına başvurdu. Söz konusu kişiler, Bulgar ve Sırp ordusunun, Türk topraklarının işgali sırasında gasp ettikleri malları beyan ettiler. Buna göre, Bulgar ordusu, İpsala, Babaeski, Keşan, Selanik, Malkara ve Sofulu'da 13 kişiye ait 395. 060 kuruş değerindeki mallarını gasp ederken, Sırp ordusu, Priştine

¹⁰⁵ McCarthy, **age**, 168.

¹⁰⁶ Mehmet Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, "Giriş", **89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç**, ed. Neriman Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan Ve Karadeniz Araştırma Merkezi, Balkanlar Medeniyeti Merkezi, 2012), 19.

¹⁰⁷ McCarthy, **age**, 167-169.

Sancağından dört kişinin 16.000 kuruşluk mal ve hayvanını zorla ellerinden almıştı.¹⁰⁸ Makedonya Müslümanları Yunanlılar tarafından yapılan baskı sonucunda kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldılar. Selanik'ten hemen her gün birkaç yüz, bazen de binlerce Müslüman göç ediyordu. Yunan gazeteleri, tüm dünyaya basın aracılığıyla yaptığı propagandada, Müslümanların her yerde eşit muamele gördüğünü, eşit şartlarda yaşadıklarını söylediler. Müslümanların göç etmesinin, İttihat ve Terakki Komitesinin teşvikiyle gerçekleştiğini ilan ettiler. Oysa Siroz ve çevresinde Müslümanlara uygulanan zulümlere örnek pek çok olay gerçekleşmişti. Müslümanlar, asker ve polis güçlerince herhangi bir mazeretle öldüresiye dövülerek, malları gasp edildi. Bu şartlar altında Müslümanların göç etmesi kaçınılmaz bir sonuç oldu.¹⁰⁹ Müslümanların toplam nüfusun %40'ını oluşturduğu Manastır'da, Sırp ve Bulgarların istilasıyla Müslümanların çoğu öldürüldü ya da göçe zorlandı. Bulgar resmi makamlarınca örgütlenen komitacı çeteler, birçok kadın, erkek ve çocuğu katlettiler. Katliamdan kurtulabilen zengin Müslümanlardan ise yüksek miktarlarda haraç alındı. Az varlıklı köylülerin ise tarım mahsulleri ve hayvanları ile mallarının hepsine el konuldu. Sırp, ele geçirdikleri topraklarda bulunan Müslümanlara çok fazla vergi yükleyerek, yıldırma politikası uyguladı. Manastır bölgesindeki Sırp yöneticiler, topraklarından sürülmüş olan Müslümanlardan, hiçbir gelir elde edemedikleri eski tarlalarının vergisini almaya çalıştılar.¹¹⁰

Balkan Savaşlarının sonucunda Balkan halkının içinde bulunduğu şartlar, bu bölgede savaşmış olan Türk askerleri için de geçerliydi. Pıckthall'ın 1913'te bulunduğu İstanbul'da şahit olduğu manzara, Balkan Savaşı sonucunun Türkler açısından farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Pıckthall'ın anlatısına göre, İstiklal caddesinden geçişleri esnasında, yaklaşık 300 kadar yorgun, yaralı, perişan haldeki Türk askerinin durumlarından, İstanbul'un Hristiyan halkının memnun görünmesi, dikkat çekici bir durumdu.¹¹¹

¹⁰⁸ Halaçoğlu, **age**, 63,64.

¹⁰⁹ "Balkanlarda", **Tanin**, 14 Nisan 1914, 2.

¹¹⁰ McCarthy, **age**, 163,165.

¹¹¹ William M. Pickthall, **Harpte Türklerle Birlikte**, çev. Kemalettin Yiğiter (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 21.

Balkan Savaşları'nın bölge üzerindeki en büyük etkisi, yüzyıllardır bölgeyi yurt edinmiş insanların göç etmeye zorlanmasıydı. Bu durum, bölgenin millet profilini değiştirmekle kalmamış, gelecekte bölgede hiç bitmeyecek ulus devlet anlaşmazlıklarının da zeminini hazırlamış olacaktı.

3. BALKAN MUHACİRLERİNİN TABİİYET MESELESİ

3.1. Vatandaşlık Kanunu ve Uygulamaları

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı memleketlerine iltica edenler ile Osmanlı Devleti'nin terk ettiği topraklarda kalanların tabiiyeti meselesi gerek Osmanlı Devleti, gerek Balkan devletleri için çözülmesi gereken bir konuydu. *Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi* (Osmanlı Vatandaşlık Kanunu) 23 Ocak 1869'da yürürlüğe giren ve 1 Ocak 1929 tarihine kadar geçerli olan, Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek Vatandaşlık Kanunu'dur. Osmanlı Devleti, dokuz maddeden oluşan söz konusu kanunu, vatandaşlık statüsünü belirleme ve bir düzene sokma amacıyla yürürlüğe soktu. Kanunun birinci maddesinde Osmanlı vatandaşlığının kazanılmasında kan bağı ilkesi benimsenirken, ikinci maddesinde doğum yeri ilkesi öne sürülmektedir.¹¹² Tabiiyet Kanunu İslâm dünyasında dini hükümler dışına çıkmış ilk vatandaşlık kanunudur. Zira Osmanlı uyuğunun kazanılmasında, asıl vatandaşlığın, babanın vatandaşlığıyla bağlantılı olarak kazanılması hükme bağlandı.¹¹³ Nitekim İslâm hukukunda dini kimlik vatandaşlığa kabulde göz önüne alınmaktaydı.¹¹⁴ 5 Temmuz 1893'ten itibaren, İslamiyet'i seçen Osmanlı vatandaşı olmayan gayrimüslimlerin, dilekçe vermeleri halinde Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmeleri hükme bağlanmıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra vatandaşlık hukukundaki uygulamalar ve düzenlemelerde değişiklikler yapıldı. Osmanlı Vatandaşlık Kanunu'nun 4. maddesine göre, Osmanlı Devleti vatandaşlığına kabul

¹¹² Mahmud Fuad, **Tabiiyyet**, Transkripsiyon: Cihan Osmanağaoğlu (İstanbul: Derin Yayınları, 2006), 3.

¹¹³ İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu** (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 68-70.

¹¹⁴ Hüseyin Baysa, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi", **İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi**, c.3, s. 4 (2016): 45.

edilenlerin, bağılı oldukları devletten izin almalarına gerek yoktu. Ancak bu uygulamanın bazen kötüye kullanıldığına da tanık olundu. Ülkelerinde suç işlemiş olanlar, Müslüman olarak Osmanlı vatandaşlığına geçebilmekteydi. Kanun kaçaklarının vatandaşlığa kabulleri devletlerarasında soruna neden olmaktaydı. Bu sebepten dolayı 1913'te çıkarılan yasa ile Müslümanlığın doğrudan Osmanlı vatandaşlığına geçmede neden olamayacağı duyuruldu.¹¹⁵ Babanın doğum yerinin, evladın vatandaşlığa alınmasında etken olduğuna dair örneğe, Selanikli Artin Efendi'nin oğlu Yovan'ın Şura-yı Devlet'e vermiş olduğu dilekçe gösterilebilir. Konya Vilayet Meclis İdaresi tarafından, söz konusu kişinin muhacir olarak kabul edilmeyeceğine dair karar verilmişti. Selanik doğumlu Yovan'ın vatandaşlığa kabul edilmemesinin gerekçelerinden biri olarak, babasının doğum yeri gösterilmişti. Zira Artin Efendi İstanbul doğumlu olup, memuriyet sebebiyle bulunduğu Selanik'te Yovan dünyaya gelmişti. Bu karara itiraz eden Yovan, muhacir olarak kabulünü istemekteydi.¹¹⁶ Bu kararın Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nun, kişinin vatandaşlığının, babanın doğum yerine bağılı olduğu esasına dayanılarak verildiği söylenebilir.

Müslüman olma durumu vatandaşlığa kabulde başlı başına belirleyici olmamakla beraber, bazı durumlarda dini aidiyet ön plana çıkmaktaydı. Nitekim Pederi Selanik'te memuren bulunduğu sırada orada doğan, Konya'nın Çifte merdiven Mahallesi'nde oturan Selanikli Artin Efendi oğlu Yovan'ın dilekçesi bu konuya da örnektir. Yovan, Selanik'te doğduğunu, Balkan Harbi'nin ardından Konya'ya geldiği halde, kendisinin muhacir sıfatıyla tanınmadığından şikâyet etmişti. Ayrıca Vilayet İdare Meclisi tarafından verilmiş karara itiraz ederek, konunun araştırılmasını istemişti. Yovan'ın şikâyet dilekçesine cevap olarak Hariciye Nezaretinin Şura-yı Devlet'e verdiği cevap, Yovan hakkında yapılan incelemenin sonucunu bildirmektedir. Yovan Selanik'te Telgraf İdaresinin makine bölümünde müstahdem iken, Selanik'in düşmesiyle İstanbul'a dönmüş, oradan Konya telgraf idaresi makine bölümüne tayin edilerek yabancı olarak kaydedilmişti. Nüfus tezkiresinin onaylı suretinden, yerel telgraf müdürlüğünün belgesi içeriğinden ve polis müdürlüğünün araştırması dolayısıyla, Yovan'ın muhacir olarak kabul edilemeyeceği Muhacir İskân Memuriyetinin kararıyla bildirildi. Yovan'ın muhacir olarak kabul edilmeme

¹¹⁵ Serbestoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu**, 78.

¹¹⁶ BOA. ŞD. 1775/14 (16 Recep 1333) [30 Mayıs 1915], lef, 9; lef, 8.

gerekçelerinden biri olarak, gayrimüslim olması gösterildi. Ayrıca muhacir kabul edilme talebinde bulunan diğer gayrimüslimler için de söz konusu karar emsal olacaktı. Zira kabul edilmeleri halinde Müslüman muhacirlere tanınan muafiyet ve yapılan yardımlardan da yararlanmaları gerekecekti. Bu da hükümetin takip ettiği siyaset gereği doğru bulunmamıştı.¹¹⁷ İttihat ve Terakki Hükümeti, Rumeli’den gelen Müslüman unsurlar arasında yer alan Çingenelerin kabulünde de değişken bir siyaset takip etti. Müslüman Çingeneler kabul edilirken, gayrimüslim Çingeneler kabul edilmedi. Kavala ve Drama’dan gelen yoğun Çingene göçüne başlangıçta göz yuman hükümet, 1917’de söz konusu grupları kabul etmemeye başladı. Sırbistan’dan gelen muhacirlerden Müslümanların kabul edilip, Çingenelerin kabul edilmemesi, önceden gelmiş olan Çingenelerin geri gönderilmesi Hükümet tarafından Edirne Vilayetinden istendi.¹¹⁸ Anadolu’ya göç eden Çingenelerden bazıları Müslüman olmadığı için kabul edilmediler. Bu durum, Osmanlı göç politikasında bazı durumlarda esas olarak etnik kökenin değil de dinin ölçü alındığı şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹⁹

Osmanlı Tabiiyet Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra düzenlenen nizamnameye (tüzük) göre, Hariciye Nezareti’ne bağlı özel bir komisyon oluşturulacaktı. Bu komisyon, Osmanlı vatandaşlığına kabul edildiği halde yabancı vatandaşı veya koruması iddiasında bulunanların vatandaşlıklarını araştırmakla görevli olacaktı.¹²⁰ Vatandaşlık Kanunu’nun beşinci maddesine göre, Osmanlı Devleti’nden izin almaksızın yabancı vatandaşı olduğunu iddia eden kişiler, Osmanlı vatandaşı kabul edilmekle beraber bu kişilere Osmanlı vatandaşı muamelesi yapılacaktı. Bu konuda yetki devlete aitti.¹²¹

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yerleştirilen muhacirler Osmanlı Vatandaşlık Kanunu’nun Vatandaşlığa Alınma (Telsik) hükümlerine göre, Osmanlı vatandaşlığını almaktaydılar. Osmanlı Vatandaşlık Kanunu’nun, vatandaşlığa alınma hükümlerinde üç esas yer almaktadır. Esaslarından ilkinde, kazanılmış vatandaşlık

¹¹⁷ BOA. ŞD. 1775/14 (16 Recep 1333) [30 Mayıs 1915], lef, 1, lef, 2.

¹¹⁸ Ağanolu, **age**, 118.

¹¹⁹ Seyfi Yıldırım, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç Ve Göç Politikaları (1921-1960)”, **Hacettepe University Journal of Turkish** (2016): 275-276. <http://www.romacenter.org>.

¹²⁰ İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir?**, 74.

¹²¹ İbrahim Serbestoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet”, (Doktora Tezi: 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı, 2010), 37.

hükümünün geriye yürümeyeceği yer alır. Vatandaşlığın kabul tarihinden itibaren işleme sokulduğu bildirilir. İkincisinde, vatandaşlığı tercih ederek kazanılan Osmanlı vatandaşlığının, doğum yeri itibarıyla kazanılmış Osmanlı vatandaşlığından farkı yoktur ilkesi yer alır. Osmanlı vatandaşlığını seçenlerin, Osmanlı olarak doğmuş vatandaştan farklı muamele görmeyeceği belirtilir.¹²²

Balkanlar'dan göç etmek isteyenlerin öncelikli olarak takip edecekleri resmi işlemler, yapılan düzenlemelerle belirlendi. Muhacirler göç etmeye hazır olduklarında önce bulundukları yerlerdeki Osmanlı memurları aracılığıyla isteklerini Dâhiliye Nezaretine bildirilecekti. Daha sonra ise Hükümet tarafından verilecek cevap ve karara göre hareket edilecekti. Bunlar hükümetçe kabul edilirse, hükümetin çıkardığı izin belgeleriyle, terk ettikleri vatandaşlıklarını açıklayan evrakı hükümete gönderilmek üzere Osmanlı memurlarına teslim etmek zorundaydılar. Bu işleri yerine getirenler kendilerine gösterilecek yerlere doğrudan doğruya gönderilerek, yerleştirileceklerdi.¹²³ Örneğin, nüfusa kayıt ve tescillerini isteyen kişilerden, İzmit'in bir köyünde bulunan Kâzım isimli bir muhacirin yeni nüfusa kaydedilme isteği üzerine, bu kişilere uygulanacak olan resmi işlemler hakkında bilgi edinilmektedir. Nitekim İzmit Mutasarrıflığı, Kosova Vilayeti halkından olanların, nüfus tescil ve kayıt başvurusunun 15 gün içinde yapılması zorunluluğuna dair kanuna rağmen, söz konusu müddet içinde başvurusunu yapmayıp daha sonra tescilini isteyen muhacirler hakkında ne yapılması gerektiği hakkında Dâhiliye Nezaretinden bilgi istemişti.¹²⁴

Osmanlı Vatandaşlık Kanunu'nun, vatandaşlığa alınma hükümlerinin üçüncü esasına göre, vatandaşlık seçme hukukundan yararlanmanın şahsa bağlı bir imkân olduğu açıklanır. Vatandaşlık seçme hakkı eşi ve çocukları da kapsamaktadır. Yani babanın vatandaşlık değiştirmesinde eşi ve çocukları ona bağlı olmadıkları gibi, baba küçük çocuğu adına vatandaşlık isteğinde bulunamamaktadır.¹²⁵ Sözü edilen kanun hükmüne rağmen, vatandaşlığa kabullerde muhacir kadınların memleketlerinde evli

¹²² Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi** (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2004), 212-213.

¹²³ **age**, 161.

¹²⁴ BOA. DH. SN. THR. 52/68 (09 Cemaziyevvel 1332) [27 Mart 1914], lef, 1.

¹²⁵ Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyeti**, 213.

olup olmadıkları da araştırma konularından biriydi. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de, çağdaşı olan diğer devletler gibi, kadının kocasının tabiiyetinde olması kuralı geçerliydi. Bu konu Osmanlı Tabiiyet Kanunu'nda yer aldı. Yabancı bir erkekle evlenen Osmanlı vatandaşı kadın, devletten izin almaksızın, kocasının tabiiyetine geçebilmekteydi. Benzer durum Osmanlı vatandaşı erkek ile evlenen kadın için de geçerliydi. Fransa ve İtalya'nın itirazlarına rağmen Osmanlı Devleti, Yabancı vatandaşı olup da Osmanlı erkeği ile evlenen kadını vatandaşı olarak kabul etti.¹²⁶ İslam hukuku gereği bir Müslüman ile evlenen yabancı kadın artık İslâm Devleti'nin vatandaşı olarak kabul edilir.¹²⁷ Osmanlı Devleti kabul etmiş olduğu Vatandaşlık Kanunu ile kadın, genel olarak uygulanan kurallar dikkate alınarak bekârsa babasının, evli ise kocasının tabiiyetinde kabul edilmekteydi.¹²⁸ Kadının kocasının tabiiyetine göre, vatandaşlık başvurusunun değerlendirildiği örneğe, Süleyman'ın annesi Şaban kızı Rukiye'nin vatandaşlık başvurusu gösterilebilir. Söz konusu kişi hakkında yapılan araştırma sonucunda Varna'da bir kimsenin nikâhı altında olmadığı bildirilmişti.¹²⁹ Bu örneklerden yola çıkarak, "Telsik" hükümlerindeki vatandaşlık seçmenin şahsa ait bir hak olduğu ifadesi, kadın vatandaşlığını seçmede özgürdür, şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber bu hüküm teoride kalmış, uygulamada dini hüküm gereği hareket edilmekle beraber, seküler dünya görüşü çerçevesinde Avrupa yasalarına uyum dikkate alınmıştır, değerlendirmesi de yapılabilir.

Rumeli'de elden çıkan toprakların halkından olup Balkan Harbi'nden önce Osmanlı topraklarına gelmiş ve harpten önce tekrar memleketine dönmüş, harp esnasında veya harpten sonra tekrar Osmanlı memleketine gelmiş olanların vatandaşlık durumu da devlet tarafından düzenlendi. Bu durumda olanlardan harbe yakalandıkları göz önünde bulundurularak, vaktiyle memleketinden hiç ayrılmamış, harbin başlamasından veya harpten sonra göç etmiş olanlardan bir farklarının olmadığı, hepsinin muhacir sayıldığı Harbiye Nezareti tarafından tebliğ edildi.¹³⁰

¹²⁶ Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir**, 71.

¹²⁷ Osmanağaoğlu, **age**, 215.

¹²⁸ Serbestoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Kadının Tabiiyeti", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, ed. Osman Köse, (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 756.

¹²⁹ BOA. HR. SFR. 04 879/39 (12 Kanun-i evvel 1330) [23 Aralık 1914], lef, 5.

¹³⁰ BOA. DH. MB. HPS. 154/78 (16 Şaban 1333) [29 Haziran 1915], lef, 1.

3.2. Vatandaşlığa Kabul Şartları

Osmanlı vatandaşlığını kazanma, bir takım şartlara bağlıydı. Bunlardan ilk dikkat edilen husus, geldiği yerle ilişkisini tamamen keserek gelme zorunluluğuydu. Deli, hasta ve sakat olanlar vatandaşlığa kabul edilmezken, çalışabilir durumda olanlar tercih edilmekteydi. Müslüman olma hali vatandaşlığa kabulde tercih nedeniydi. Memleketinde herhangi bir suç kaydı olunması da vatandaşlığa alınmama nedenlerinden biriydi. Bütün bu şartlara uygun olmakla beraber, kişinin Osmanlı kanunlarına göre gerekli tüm resmi işlemleri tamamlamış olması da vatandaşlığa kabulde dikkat edilen konulardandı. Örneğin, İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi gereğince muhacirler iki kısma ayrılmaktaydı. Birincisi, muhaceret izni elde etmek için memleketlerinden ilişkilerini keserek gelenlerdi. Bunların geldikleri yerde yerleştirilmelerinin kabul edilmesi olağandı. İkinci kısmı oluşturanlar ise, genellikle muhacir sayılması gerekli olup, esasen adı geçen nizamnamede mültecilerden yalnız muhacir sıfatıyla kabulleri isteğinde bulunanların muhacir sıfatıyla kaydedilip onaylanması açıkça belirtilmiştir. Sözü edilen mültecilerden memleketlerinden alakalarını kesin olarak kesmemiş olanlar, haklarında doğru dürüst araştırma yapılmadan gelenler, buraya önce gelen akrabası olmayanlar, deli, hasta ve sakat olarak devletçe kendilerinden istifade edilmeyecekler muhacir kabul edilemeyecekti. Bununla beraber söz konusu durumda olanların tabiiyet idaresi tarafından kabulleri halinde doğrudan doğruya nüfusa kayıtlarının yapılması yeterli görülmüştü. Muhacir Nizamnamesi gereğince, muhacir sıfatıyla kabul ve iskânlarını talep edenlerin, memleketlerinden alakalarını kesmeleri zorunluydu. Muhacir sıfatına sahip olmak isteyenler aile sahibi, ziraata ve bir zanaata güçlerinin yetmesi gerekmekteydi. Devletin kendilerinden istifade etmelerine uygun bulunanların muhacirin idaresince incelenerek, muhacir sıfatıyla kabullerine karar verilecekti. Her türlü yardım ve muafiyetin verileceğine dair nüfus idaresine emir verileceğinden, nüfus belgelerinin üzerine, muhacirlerin göç ettikleri tarih yazılacak ve mührü vurulacaktı.¹³¹

¹³¹ BOA, ŞD. 38/36 (26 Cemaziyelevvel 1331) [3 Mayıs 1913], lef, 2; BOA. BEO. 4186/313938 (15 Recep 1331) [20 Haziran 1913], lef, 2; BOA. BEO. 4315/323611 (18 Zilkade 1332) [8 Ekim 1914], lef, 2.

Osmanlı Devleti'nin Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler için uygulamaya koyduğu hukuki düzenlemeler, şahısların adli sicillerini sorgulamayı gerektirmekteydi. Muhaceret sebebinin ve ceza gerektirecek bir suçun olup olmamasının, muhacir olarak tanınmanın şartlarından sayıldığına dair iddiayı örneklerle vermek mümkündür. Hariciye Nezareti Tabiiyet Müdüriyetinden Varna Konsolosluğu'na gönderilen yazıda görülmektedir. Yazıda İstanbul'a göç etmiş olan kişilerin sabıkalarının sorgulanması istenmekteydi. Varna Kasabası halkından olup, kaçarak İstanbul'a gelmiş olan Burgazlı Mehmet oğlu İsmail ve İsmail Zühtü adlı kimsenin hukuki durumu sorgulanarak, memleketinden alakayı kesip kesmediği, vatandaşlığa mani bir çeşit kötü hal ve mahkûmiyetinin olup olmadığının araştırılması istendi. Araştırma sonucunda Burgazlı Mehmet adlı kişinin aslen Varnalı olmadığı, ayrıca kendisini tanıyan bulunmadığından, hakkında doğru bir haber veremeyecekleri beyan edildi. İsmail Zühtü'nün ise, otuz yaşlarında, Varna kasabasının Kozluca ahalisinden olduğu, burada herhangi bir kötü hal ve mahkûmiyeti bulunmadığının tespit edildiği bildirildi. Başka bir örnekte ise, karısı İsmail Ağa kızı Meryem ile birlikte Osmanlı memleketine firar eden Hafız Süleyman elli yaşlarında, Hezargrad ahalisinden olduğu belirtilmektedir. Söz konusu kişinin hakkında yapılan araştırma neticesinde, memleketinde bir çeşit hapis cezasının veya mahkûmiyetinin olmadığı görüldü. Benzer örnekte de, Varna'dan Osmanlı memleketine 25 yaşında hicret eden Ali oğlu Süleyman'ın da burada bir çeşit kötü hali ve mahkûmiyeti bulunmadığı bildirildi.¹³² Muhaceret sebebinin ve ceza gerektirecek bir suçun olup olmamasının, muhacir olarak tanınmanın şartlarından sayıldığına dair başka örneklerde mevcuttur. Hariciye Nezareti, Rumeli'deki konsoloslukların idari birimlerinden vatandaşlık talebinde bulunanlar hakkında bilgi istemişti. Nitekim Tutrakan kazası halkından olup, pasaportsuz olarak İzmir'e göç etmiş olan Bulgar asker firarisi Veli oğlu Recep'in memleketinde kötü bir durumunun olup olmadığının araştırılması istendi. Ruscuk Konsolosluğu'ndan, Tırnova kazasından göç etmiş olan Mustafa oğlu Salim'in, Pravadi kazası ahalisinden isimleri geçenlerin, Varna, Şumnu ve Hezargrad (Razgrad) doğumlu şahısların da adli sicillerini inceleme talebinde bulunuldu. Ayrıca Ruscuk ahalisinden olup ailesiyle İstanbul'a gelen dülger esnafından Hurşit oğlu Ahmet'in muhaceret

¹³² BOA. HR. SFR. 04 879/39 (7 Eylül 1914), lef, 4; lef, 6; lef, 5.

sebebi ve tarihi ile memleketinde bir mahkûmiyetinin olup olmadığı araştırıldı. Neticede vatandaşlığa engel bir durumlarının olmadığı Hariciye Nezaretine bildirildi.¹³³

1.Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı kaldırdı. Böylece Osmanlı Devleti, vatandaşlığa kabulde uluslararası kurallara göre hareket edeceğini açıkladı. Yeni uygulama bir genelge ile vilayetlere bildirildi. Genelgeye göre Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenlerin sicilleri hakkında artık konsolosluklardan bilgi sorulmayacaktı. Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenlerden kimliklerini gösteren bir belge istenecekti.¹³⁴ Örneğin, Üsküp Osmaniye nüfusuna kayıtlı Rumeli muhacirlerinden Ömer Daim Bey bin Miralay topçu Hafız Hüsnü Bey, Osmanlı vatandaşlığını muhafaza edeceğine dair bir beyannamenin onaylanması istemişti. Buna karşılık, Bab-ı Âli Hariciye Nezareti Tabiiyet Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevapta, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyetinin (Nüfus Kayıt Genel İdaresi Müdürlüğü) verdiği bilgilere dayanarak, İstanbul'da oturan ve Üsküp Osmaniye kazası nüfus siciline kayıtlı olan Ömer Daim Bey'in beyannamesinin içeriğine göre kendisine yapılacak resmi işlemler anlatıldı. Buna göre söz konusu kişi hakkında gerekli işlemler daha sonra yerine getirilmek üzere, kişinin asıl nereli olduğu ve nerede doğduğu araştırılacaktı. Ayrıca adı geçen şahsın, İstanbul doğumlu olmasına rağmen, Üsküp nüfus siciline ne suretle kaydedildiğinin, eski ve yeni kayıtlarının ise nerede olduğunun incelenmesi istendi. Bunlarla birlikte söz konusu şahsın hangi sancaktan Menteşe sancağına gelip Nafia Kondüktörlüğüne (Bayındırlık Fen Memurluğu) hangi vatandaşlıkla girdiğine, ailesinin ve akrabalarının nerede bulunduğu ve Osmanlı memleketlerinde herhangi bir emlak sahibi olup olmadığı, eski ve yeni nüfus kayıtlarının nerede olduğuna dair gerekli araştırmaların yapılması talep edildi.¹³⁵ İzmit Sancağı Nüfus Müdüriyetinin Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyetine gönderdiği evrakta, muhacirlerin mahalle veya köy ihtiyar heyetinden getirecekleri resmi evraklarını doğrudan doğruya getirecekleri nüfus idarelerinde nüfus kayıt muamelelerinin geciktirilmeden yerine getirilmesi emredildi. Muhacir

¹³³ BOA. HR. SFR. 04. 630/58 (09 Mayıs 1914), lef, 2; BOA. HR. SFR. 04. 632/12 (24 Mayıs 1914), lef,2; BOA. HR. SFR. 04. 872/60 (07 Mart 1914), lef, 1; BOA. HR. SFR. 04. 630/12 (17 Mayıs 1914), lef, 2.

¹³⁴ Serbestoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet", 44.

¹³⁵ BOA. DH. SN. THR. 65/14 (03 Zilkade 1333) [12 Eylül 1915], lef, 2; lef, 5.

kaydına dair sözü edilen mazbatada (tutanakta) bir hüküm görülemediğinden, vatandaşlıklarını terk ettiklerinden veya muhacir sıfatıyla kayıt olunacaklarından dolayı, kimlik tayini için mahkemeye gönderilmeyeceklerdi. Ellerindeki ilmühaberlerle doğruca nüfus idarelerine gidip kayıt yaptırabileceklerdi.¹³⁶ Nitekim muhacirleri, nüfus kütüğüne kaydeden görevliler, terkedilmiş toprakların halkından olanların, Osmanlı vatandaşlığını koruyacaklarına dair 12 kıta beyannameyi verdiklerini, devletin ilgili yetkililerine bildirmişlerdi.¹³⁷

Muhacir kabul edilmeyerek vatandaşlığa alınmama şartları birbirinden bağımsız durumları içermekteydi. Örneğin savaş durumunun muhaceret nedeni olması ölçü alındığı gibi İkinci Balkan Savaşı esnasında geri alınan Edirne'ye dönmeme durumu da muhacir kabul edilmeme şartlarından sayılmaktaydı. Nitekim Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi (İçişleri Bakanlığı Nüfus Kayıt Genel İdaresi)'nin bildirdiğine göre, memleketlerinin istila edilmesinden dolayı İstanbul'a hicret etmiş olanlar muhacir olarak tanınacaktı. Edirne halkından olup düşman geri gönderildikten sonra memleketlerine dönmemiş olanlara ise muhacir denilmeyecekti. Bunlar gerek yerli gerek yabancı suretiyle olsun yerleştikleri yerlerde nüfus siciline kendilerini kaydettirmeye mecburdular. Bu gibi şahıslardan Muhacir Yerleştirme Dairesinde kayıtları yapılanların adli sicil kayıtlarının önceki yerlerine gönderilmeleri ve henüz kaydedilmemiş olanların da gerekli işlemlerinin onaylanmasıyla, genel kaideler dışında kalmamaları uygun görüldü.¹³⁸

3.3. Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti Arasında Tabiiyet Meselesi

Birinci Balkan Savaşı'nın ardından imzalanan Londra Antlaşması'yla ilk olarak Balkanlarda terk edilmiş topraklarda yaşayan Müslümanların hakları konusu gündeme geldi. Savaş mağduru halkı ilgilendiren adli, ticari sorunlarla beraber, vatandaşlık sorunu konferans delegelerinin görüşmelerdeki çabalarına rağmen bir çözüme ulaştırılamadı. Söz konusu sorunların Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında gerçekleşecek ikili görüşmelerde ele alınmasına karar verildi. Osmanlı

¹³⁶ BOA. DH. SN. THR. 60/117 (21 Cemaziyelevvel 1333) [6 Nisan 1915], lef, 1.

¹³⁷ BOA. DH. SN. THR. 61/3 (28 Cemaziyelahir 1333) [13 Mayıs 1915], lef, 1.

¹³⁸ BOA. DH. MB. HPS. M. 13/62 (9 Recep 1332) [31 Mayıs 1914], lef, 1.

Devleti, İkinci Balkan Savaşı sonrasında Balkan Devletleri ile yaptığı anlaşmalar ile terk ettiği topraklardaki Müslüman halkın tabiiyet, din ve ibadet özgürlüğü ve mülkiyet gibi haklarını korumaya çalıştı. Bulgaristan’la imzalanan İstanbul Anlaşması ile bu alanda önemli adımlar atıldı.¹³⁹

İstanbul Anlaşması’nın yedinci maddesine göre, Osmanlı Devleti’nden Bulgaristan’a bırakılan toprakların yerli halkından olup, söz konusu yerlerde kalmayı seçenler Bulgar vatandaşı olacaklardı. Bulgar vatandaşlığına geçen bu tür şahıslar, Bulgar memurlarına ve Osmanlı Konsolosluğuna verecekleri bir yazılı belge ile dört sene içerisinde bulundukları yerlerde Osmanlı vatandaşlığını seçme hakkına sahip olacaklardı. Bu resmi belge, yabancı memleketlerin Bulgar konsolosluk yetkililerine verilecek ve Osmanlı Konsoloslukları tarafından kaydedilip, onaylanacaktı. Vatandaşlık seçme hakkı kişisel olup, Osmanlı Hükümeti tarafından zorunlu seçtirilmeyecekti. Yaşları küçük olanlar, rüştlarini ispatladıktan sonraki dört sene içerisinde vatandaşlık seçme hakkını kullanabileceklerdi.¹⁴⁰ Küçük çocukların reşit olma yaşının tespitinde Bulgar kanunları dikkate alınacaktı.¹⁴¹ Zira Osmanlı Devleti bu konuda kendi Vatandaşlık Kanunu’nun hükümlerine uygun davranmaktaydı. *Tabiiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi*’nin ikinci maddesine göre, bir kişinin Osmanlı vatandaşlığına kabul edilme şartlarından biri de, vatandaşı olduğu devletin yasasına göre reşit olmak ve reşit olduktan sonra üç seneyi geçirmemektir.¹⁴²

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan antlaşmaya rağmen göç etmek isteyen Müslüman muhacirlerin Osmanlı konsolosluklarına vermek istedikleri belgeler, Bulgar yetkililer tarafından onaylanmadan geri gönderilmekteydi. Bulgar idaresi, Bulgaristan’da halkına pasaport vermemekteydi. Buna karşılık Müslümanlar bir takım yollardan elde ettikleri nüfus kimlikleriyle Osmanlı konsolosluklarından pasaport almaya uğraşmaktaydılar. Osmanlı nüfus kimliklerini ele geçirmek için her türlü fedakârlığı yapan Müslümanlar ticarete dönüşen kimlik temin etme işlemlerinde legal olmayan yollara başvurmaktaydılar. Müslüman muhacirlere uygulanan bu

¹³⁹ Feyza Kurnaz Şahin, “Balkan Savaşları Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kaybettiği Topraklardaki Müslümanları Korumaya Yönelik Hukuki Düzenlemeler”, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî**, ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan, c.1 (İstanbul: Libra Kitap, 2015), 143-145.

¹⁴⁰ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, c.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), 463.

¹⁴¹ Serbestoğlu, **age**, 273.

¹⁴² Osmanağaoğlu, **age**, 203.

baskılara Osmanlı yetkililer sessiz kalmadı. Sofya Büyükelçisi Fethi Bey, Bulgar yetkililerine Dedeâğaç'a gitmekte olan Bulgar yolculara da Türk yetkililer tarafından aynı muamelenin yapılacağını uyarısını verdi.¹⁴³ Bu uyarının ne dereceye kadar etkili olduğu tartışılır ise de Osmanlı Devleti'nin milletlerarası hukukun eşitlik prensibine dayanarak, diplomatik yöntemlerle aktif bir siyaset takip ettiği söylenebilir.

Yunanistan, kuruluşundan sonra, sınıra yakın Türk topraklarındaki Rumların sayıca üstün olması için, Osmanlı vatandaşı Rumları bir takım yollarla Yunan vatandaşlığına geçirmek için uğraştı. Böylece ilerde buraları işgal etme düşüncesinde olan Yunanistan, hukuki bir zemin oluşturmayı hedefledi.¹⁴⁴ 1-14 Kasım 1913'te Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Atina Anlaşması'nın dördüncü maddesine göre, Yunanistan idaresine geçen Osmanlı arazilerinde oturanlar, Yunan vatandaşı olacaklardı. Bu kişilerin üç sene içinde Osmanlı vatandaşlığına geçme hakkına sahip olabilmeleri için, görevli Yunan memurlarına bir resmi belge vermekle beraber, Osmanlı Konsolosluğuna da bir işlem kaydı yaptırmaları gerekmekteydi. Bununla beraber vatandaşlık seçme hakkını kullanan bu Müslümanlar, bulundukları yerden ayrılarak Yunanistan dışında yaşama hakkını seçebileceklerdi. Bu müddet içerisinde Osmanlı Devletine veya yabancı memleketlere göç edebilecekleri. Vatandaşlık seçme hakkı kişisel olacaktı. Yaşları küçük olanlar ise reşit olma yaşından itibaren, vatandaşlık seçme haklarını kullanmaya başlayabileceklerdi.¹⁴⁵

Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenler bir beyanname ile yabancı bir ülkenin tabiiyeti iddiasında olmayacaklarına, Osmanlı kanunlarına bağlı kalacaklarına, aksi halde sınır dışı edilmeyi kabul ettiklerine dair taahhütte bulunacaklardı. Osmanlı Devleti, geride bıraktıkları akraba ve mallarına zarar verilmesi korkusundan dolayı, henüz Osmanlı tabiiyetini seçmemiş Müslümanların durumunu dikkate aldı. Nitekim Yunanistan'a bırakılan yerlerin halkından olup, henüz tabiiyetini seçmemiş Müslümanların, Yunan pasaportuyla geliş-gidiş yapmalarına izin verildi. Terk edilmiş arazi dışından olup, Yunan pasaportu ile Osmanlı topraklarına gelenlere, Yunan tabiiyetine geçmeleri için altı ay süre tanındı. Osmanlı Devleti, Yunan

¹⁴³ Emine Bayraktarova, "Balkan Savaşları Döneminde Müslüman Azınlığın Durumu", **Sofya İslâm Enstitüsü Yıllığı**, s.4, (2012): 20-21.

¹⁴⁴ Nedim İpek, **age**, 91.

¹⁴⁵ Erim, **age**, 479.

tabiiyetini seçen kişilere sıcak bakmamakla beraber, ticaret ve özel işleri için kısa aralıklarla gelip gitmelerine izin verildi. Söz konusu kişilerin, Osmanlı tabiiyetine geçmeleri halinde, ikamet süreleri uzatıldı.¹⁴⁶ Nitekim bu konuyla ilgili hükümler, Bab-ı Âli Hukuk Müşavirliği tarafından düzenlenen bir yazı ile Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina’da yapılan anlaşma hükümleri gereğince uygulanacak ve takip edilecek vatandaşlık işlemleri, ilgili devlet birimlerine bildirildi. Yunanistan’a terkedilmiş topraklar ahalisinden olup da Osmanlı memleketine göç etmiş olanlardan Yunanistan vatandaşlığına geçmek isteyenler talimatnamede bahsedilen 14 Mart 1914 tarihinden itibaren altı ay içinde verecekleri beyannamelerin bir kütası konsolosluklarda saklanacak ve ikinci nüshası her üç ayda bir Nezarete gönderilmesi icap etmekteydi. Ancak bu beyannamelerin evvelce bir özel deftere kaydı ve Nezarete gönderilmesi sözü edilen talimatname gereği ise de terk edilmiş arazi halkından olup yabancı memlekette bulunanlardan Yunanistan vatandaşlığını seçmek isteyenlerin sayısı az olmasından dolayı bu konuda ayrıca defterin tekrar basılıp gönderilmesine lüzum görülmemişti. Nitekim açıklamanın bir nüshasının deftere geçirilerek konsoloslukta saklanması uygun görüldü.¹⁴⁷ Osmanlı memleketlerine yerleşmek üzere göç edenlerin hangi işlemlerden geçirilecekleri, muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde vatandaşlık işleriyle görevli müdürlüklere verecekleri beyanname ile ilgili işlemlerin nasıl olacağı da yine devlet yetkililer tarafından belirlendi. Örneğin, Dâhiliye Nezareti’ne ait tezkire, Osmanlı Devleti’nin Yunan ve Sırplarla yaptığı Atina ve İstanbul Anlaşmalarının vatandaşlık hükümlerine atıfta bulunmaktadır. Osmanlı’nın terk ettiği topraklarından gerekli işlemleri yerine getirmeksizin göç eden Müslüman halkın yalnızca Osmanlı resmi izin belgesini vermesi yeterli olmadığı, göç ettikleri yerlerin yerli memurlarına da beyanname vermeleri gerektiği bildirilir.¹⁴⁸

Hariciye Nezareti, Bulgaristan ve Yunanistan'a terk edilen arazilerde kalmak isteyenler ile Osmanlı topraklarına hicret etmek isteyen halkın vatandaşlık seçme haklarının kullanımı konusunda yaşanan sıkıntılar hakkında Sofya ve Atina sefaretlerine bir yazı gönderdi. Yazıda, ilgili devletler tarafından görevlendirilen memurlardan, özellikle Bulgar memurlar tarafından çıkarılan zorluklar,

¹⁴⁶ Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir?**, 336-337.

¹⁴⁷ BOA. HR. HMS. İŞO 38/9 (1 Safer 1332) [30 Aralık 1913], lef, 5.

¹⁴⁸ BOA. DH. EUM. MH. 87/26 (16 Haziran 1330) [29 Haziran 1914], lef, 2.

vatandaşlıklarını seçmek isteyen muhacirlerin anlaşmalardan doğan haklarının yerine getirilmesini engellendiği belirtildi. Nitekim Siroz, Filibe ve Yanya konsoloslukları da muhacirlerin söz konusu haklarının engellendiğini bildirmişti. Hariciye Nezareti, bu toprakların eski sahiplerinin haklarını elde etmeleri için Atina Anlaşması hükümlerinin tatbik edilmesini talep etti.¹⁴⁹ Balkan Savaşlarından sonra yapılan anlaşmalar gereği vatandaşlık işlemleri için gerekli beyannamenin verildiğine dair örnek mevcuttur. Nitekim Aydın Vilâyeti tarafından, anlaşmalardan sonra gelen şahsa ait olup, Urla kaymakamlığından gönderilen beyannamenin, Dâhiliye Nezaretine sunulduğu görülmektedir.¹⁵⁰

Bosna-Hersekli Müslümanların tabiiyet meselesi, Bosna-Hersek'in Avusturya yönetimine geçmesiyle başlayan göçlerle gündeme geldi. Şura-yı Devlet'in, aldığı karara göre Bosna- Hersekliler Osmanlı vatandaşı kabul edilecek, istemeleri halinde kendilerine Osmanlı resmi belgesi verilecekti. Ekim 1910'da Bâbıâli Hukuk Müşavirliğinin resmi belgesi, Bosna-Herseklilerin Osmanlı vatandaşlığına kabulünde uyulması gereken kuralları ve sorunların çözümüne yönelik düzenlendi. Bu belgeye göre Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Bosna-Hersek halkı, göç ettiğine dair pasaportla gelmeleri halinde, kendilerine Osmanlı kimliği verilecekti. Osmanlı Devleti, pasaportsuz gelenlerin vatandaşlığa kabul edilmeleri için, askerlik hizmetini yerine getirmeleri ve ailesiyle birlikte Osmanlı topraklarına yerleşmeleri şartlarını koydu. Askerliğini yapmamış olanlara ise Osmanlı Tabiiyet Kanununa göre işlem uygulanacaktı. Askerlik yapmamış ancak 5 sene ikamet şartını yerine getirmiş olanlardan Osmanlı vatandaşlığına kabul edilenlerin aileleri de Osmanlı vatandaşı olacaklardı. Muhacirler olanlardan, başka ülkelerden himaye kabul edenler ise sınır dışı edilmekle beraber, kendilerine Osmanlı Devleti tarafından verilen araziler de geri alınacaktı. Ayrıca Bosna-Hersek'ten göç edenlerin, hicret pasaportu ile gelmeleri zorunluydu. Seyahat pasaportuyla gelenler, Bosna-Hersek'te bıraktıkları mallarından hak talep edemeyeceklerdi. Ancak Osmanlı Devleti, alınan bu kararları uygulamadı. Hicret pasaportu olmayanlar ile askerliklerini yapmadan gelenler, mülteci adlandırılmasıyla kabul edildi. Söz konusu kişiler Osmanlı topraklarında Osmanlı

¹⁴⁹ BOA. HR. SYS. 2966/24 (11 Şaban 1332) [5 Temmuz 1914], lef,1.

¹⁵⁰ BOA. DH. SN. THR. 64/3 (20 Ramazan 1333) [1 Ağustos 1915], lef,1.

vatandaşı olarak kabul edilecekler, Bosna-Hersek'e geri dönmeleri halinde, Avusturya vatandaşı olarak muamele görecekerlerdi.¹⁵¹

Balkan Savaşı ardından Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 13 Mart 1914 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen barış anlaşmasının dördüncü maddesine göre, Sırbistan'a bırakılan arazide oturanlar Sırp vatandaşı olacaktı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra üç sene içerisinde Sırp görevli memurlara bir resmi yazı verilmek suretiyle, Osmanlı vatandaşlığına geçme hakkına sahip olacaktı. Bu resmi yazı Osmanlı Konsolosluklarında kaydedilip, belgelenecekti. Bununla beraber vatandaşlık seçme hakkını kullananların Sırbistan dışına yerleşmek için gitmeleri hakkında karar henüz verilmedi. Terk edilen arazinin yerli halkından olup, buralarda oturan şahıslara Sırp vatandaşlığına geçmeleri için ayrı süre verilmekteydi. Söz konusu kişiler bunun için Osmanlı Konsoloslugu yetkililerine bir resmi belge vereceklerdi. Bu resmi belge Sırp Konsoloslugu tarafından kaydedilecekti. Sırp yönetimine geçen topraklarda kalanlar bir kere Sırp vatandaşlığını kazandıktan sonra Osmanlı memleketlerine geri dönemeyeceklerdi. Vatandaşlık seçimi kişiseldi. Yaşı küçük olanların vatandaşlık seçim hakları reşit olduktan itibaren başlayacaktı.¹⁵²

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığında, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki siyasi ilişkiler sona erdi. İstanbul Antlaşması hükümsüz ilan edildi. Anlaşmanın iptal edilmesinden dolayı Osmanlı hükümeti, Sırbistan'a terk edilen arazideki Müslümanların Osmanlı tabiiyetine geçmesi için bir genelge çıkardı. Genelge şartlarına göre Sırbistan'dan gelen gruplar ikiye ayrıldı. Birinci gruptakiler, anlaşmanın imzalandığı 13 Mart 1914 ile ilişkilerin bittiği 14 Kasım 1914 tarihleri arasında, vatandaşlık konusunda Sırp veya Osmanlı yetkililerine bilgi vermeden Osmanlı topraklarına gelen Müslümanlardı. İkinci gruptaki Müslümanlar ise, 14 Kasım'dan sonra gelip, Sırp yetkililerine beyanname vermeyenlerdi. Osmanlı Devleti, her iki grubu da muhacir kabul ederek, Osmanlı tabiiyetine alınmalarını kararlaştırdı.¹⁵³

¹⁵¹ Serbestoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu**, 350-351.

¹⁵² Erim, **age**, 491.

¹⁵³ Serbestoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu**, 353.

4. MUHACİRLERİN İSKÂNI

4.1. İlk Muhacir İskân (Yerleştirme) Düzenlemeleri ve İlk İskân Yerleri

Osmanlı Devleti'nin ilk Muhacirin Komisyonu 5 Ocak 1860'da kuruldu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla birlikte artarak devam eden göçler üzerine 1878'de *Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi* ve *İlâne-i Muhacirin Komisyonu* (Muhacirlere Yardım Komisyonu) kuruldu. Haziran 1878'de her ilde İstanbul'daki *İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu* (Muhacirler Genel İdare Komisyonu) 'na bağlı olan Göçmen Müdürlükleri kuruldu. Sözü edilen komisyonun hesap işlerinden sorumlu *İdare-i Umur-ı Hesabiye* (Hesap İşleri İdaresi) ile iskân işlerinden sorumlu *İdare-i Umur-ı İskâniye* (İskân İşleri İdaresi) adlı iki şubesi vardı.¹⁵⁴ Balkan Savaşları nedeniyle gerçekleşen göçlerin gün geçtikçe artmasından dolayı, 13 Mayıs 1913'te *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi* (Muhacirleri Yerleştirme Düzenlemesi) kabul edildi. Dâhiliye Nezareti, söz konusu nizamnamenin uygulanmasıyla görevlendirildi.¹⁵⁵ 1914 yılı başlarında *İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmisi* (Aşiretleri İskân ve Muhacirler Genel Müdürlüğü) kuruldu. Sözü edilen müdürlüğün muhacirleri ilgilendiren kurulma amacı; dışardan gelen göçmenlerin sevk, yerleştirilme ve yeme-içme işlemlerini yerine getirmek ve içeriden dışarıya olabilecek göçe engel olmaktı.¹⁵⁶

İskân-ı Muhâcirin Nizâm-nâmesi'nin birinci maddesine göre, muhacirlerin kabulü ve gönderilecekleri yerlerin belirlenmesi ve yerleştirilmeleri hükümet yetkililerinin elindeydi. Aynı maddede, Osmanlı vatandaşlığına kabul şartlarını yerine getiremeyen muhacirlerin kabul ve iskân olunamayacağı da belirtilmişti.

¹⁵⁴ Halaçoğlu, *age*, 154.

¹⁵⁵ Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı Ve Etkinliği Üzerine", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, s.5, (2011):17.

¹⁵⁶ Halaçoğlu, *age*, 155.

Nizamnamenin dördüncü maddesi, muhacir olarak kabul edilenlerden yardım isteğinde bulunanlar hakkındadır. Bu kişiler Muhacir İdaresi tarafından geçici olarak kabul edilip, uygun yerlere gönderileceklerdi. İhtiyaç görüldüğü zaman hükümet tarafından haklarında yapılacak araştırmaya sonucuna göre kabullerine karar verilerek, Osmanlı vatandaşlığına girerek, yerleştirileceklerdi. *İskân-ı Muhâcirin Nizamnamesi* 'nin on ikinci maddesinde, muhacirlerin iskânının düzeni için kurulan komisyonun üyelerinin kimlerden oluştuğunu belirtilmektedir. Her vilâyet ve sancaktaki vali ve sancak yöneticilerinin başkanlığı altında defterdar ve muhasebeci ile idare meclisi ve belediye üyelerinden birer veya ikişer kişi bulundurulacaktı. Ayrıca, tapu ve kadastrodan, ziraat ve sıhhiye müdürlüğünden birer kişi ile inşaat başmühendisinden ve hükümet doktoru bulunmayan yerlerde belediye doktorundan oluşmuş birer kişinin *İskân-ı Muhacirin Komisyonu* 'nu oluşturduğu bilgisi verilmiştir. *Muhacirin Komisyonu* 'nun görevlerinin anlatıldığı on beşinci madde, muhacirlerin belli bir müddet boyunca beslenmeleri, bir yerden bir yere gönderilmeleri, yerleştirilmeleri, bunlara verilecek arazinin paylaşılması, ihtiyaç halinde evlerin yapılması ve vilayetin sorumluluğuna bırakılan muhacirler için ayrılan paranın mantıklı bir şekilde idare edilmesi ve harcanması olduğunu açıklamıştır. Vilâyet içinde yerleşim şartlarına uygun arazinin ayrılması, muhacirlerin yerleştirilmelerinde çeşitli konular hakkında kararların alınması da bu komisyonun görevleri arasında sayılmıştır. Bütün masrafların vilayet ve sancak komisyonlarının kararıyla yürütülüyor olacağı da eklenmiştir. Nizamnâmenin yirmi birinci maddesinde, muhacirlerin yerleştirilmesinde komisyonun görevi ve sorumluluğu açıkça belirtilmiştir. İstanbul'da, muhacirler müdürlüğü ve taşrada muhacir komisyonları, gelen muhacirleri koruma altına alarak geçici olarak uygun yerlere yerleştirmekle görevli oldukları bildirilmiştir. Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a gelen çok sayıda muhacirin geçici olarak yerleştirildikleri yerler boş binalar, camiler, medreseler, köşkler ve hanlar gibi yerlerdi. Bir kısmı muhacir de İstanbul dışında yapılan barakalara gönderildi.¹⁵⁷Örneğin, İstanbul Belediyesi, Sultan Ahmet Camisinde asker ve subay yakınlarından kalanlar varsa, bunların Haşim Paşa Konağı'na götürülmelerini, belediye dairelerinden istemişti.¹⁵⁸

¹⁵⁷ *age*, 161, 163-164.

¹⁵⁸ "Muhacirlerin Aileleri Hakkında", *İkdam*, 13 Kasım 1912, 5.

İstanbul şehremânetinde oluşturulan *İskân ve İâşe Komisyonu*’nuyla birlikte, Sirkeci’de *Sevkiyât-ı Muhacirin Komisyonu* (Muhacir Dağıtma Komisyonu) kuruldu. Gelen göçmenleri önceden şehremâneti (İstanbul Belediyesi) tarafından belirlenmiş yerlere sevk etmekle görevli olan bu komisyon, göçmenlerin yerleştirilmesi ve onların geçindirilmesi ile uğraştı. Aynı zamanda İngiltere elçisinin eşinin başkanlığında kurulan *İâne Komisyonu* (Yardım Komisyonu) da göçmenler için boş evler bulmaya çalıştı. Ne var ki çok pahalı olması sebebiyle kiralanan evler sahiplerine geri teslim edildi ve göçmenler camilere yerleştirildi.¹⁵⁹

Muhacirlerin, kalacak ev olmamasından dolayı misafir olarak yerli halkın evlerine yerleştirilmeleri geçici iskân çözümlerinden biriydi. Çekmece kazasına bağlı bazı köylere geçici olarak yerleştirilmiş, başkalarının evlerinde kalan muhacirlerin uygun bir yere gönderilmeleri ya da barınma ve yeme içme ihtiyaçlarının acilen karşılanması gerekiyordu. Bu konu, Büyükçekmece’de bulunan mülkiye müfettişi tarafından bildirilmiş, Dâhiliye Nezareti tarafından Çatalca Mutasarrıflığına emredildi. Buraya bir daha muhacir gönderilmemesi ve misafir olarak evlerde bulunan muhacirlerin Edirne Vilayeti tarafına gönderilmeleri istendi.¹⁶⁰

Rumeli’den akın akın İstanbul’a gelen sayıları on binleri bulan muhacirlerin iskân, iâşe ve sevkleri ile uğraşan komisyondan başka dört şube daha kurulmuştu. Ayrıca muhacirlerin yerleştirilmesi ve beslenmelerine Vakıflar Nezareti de yardım edecekti. Şehirde muhacirlerden hamile, hasta ve zayıf olan kadınlar için Haseki Kadınlar Hastanesi’nde koğuşlar kurulduğu gibi Saray içinde de yüz yataklık yer ayrıldı. Çocuklardan küçük olanlar Darülaceze’ye gönderildi. Muhacirler yerleştirilmeleri için köy, semt, mahalle gibi yerlere dağıtılmakla beraber, muhacirlerin yakınlarının olduğu yerlere gönderilmelerine de dikkat edildi.¹⁶¹

Balkan muhacirlerinin geçici olarak yerleştirildikleri bölgeler İzmir, Aydın ve Bursa şehirleriydi. Muhacirler İzmir’den Aydın, Manisa, Menteşe (Muğla) gibi yerlere sevk edildiler.¹⁶² Rumeli’den vapurlar ve trenlerle Üsküdar’a çıkarılan

¹⁵⁹ Halaçoğlu, *age*, 103.

¹⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. 41/221 (6 Mayıs 1330) [19 Mayıs 1914], lef,1.

¹⁶¹ “Muhacirlere Ne Yapılıyor”, *Tanin*, 31 Ekim 1912, 4.

¹⁶² **Tuncay Bilecen**, *Balkan Savaşları Sonrası Yaşanan Göç Hareketinin Osmanlı İç Siyasetine Yansımaları*” (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 204.

muhaçirler Anadolu'ya gönderildiler. Bunların bir kısmı Bursa'ya, bir kısmı da Karadeniz kıyılarına sevk edildiler.¹⁶³

4.2. Muhacir İskân Yerleri ve İskân Edilme Biçimleri

Osmanlı Devleti'nin Balkan muhaçirlerini yerleştirme politikası, azalan Müslüman nüfusunu artırmaya yönelikti. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları başlamadan önce göç etmekte olan Müslümanları yerleştirmek için politika üretmeye başladı. Kosova Vilayetinin Preşova kazasının bir köyüne 6 Mart 1912'de Refahiye ismi verilerek Bosnalı muhaçirler yerleştirildi. Avusturya-Macaristan yönetimine geçen Bosna topraklarındaki Müslümanlar Osmanlı topraklarına göç etmişti. Hükümet politikası gereği, Bosna muhaçirleri Makedonya'ya yerleştirildi. Zira Makedonya, coğrafi açıdan Bosnalılara yakındı. Aynı zamanda bölgenin etnik ve dini dengelerinin korunması açısından da Bosnalıların Makedonya'da yerleştirilmesi uygundu. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları başlamadan, Reşadiye adında muhaçir köyünü, 14 Mart 1912'de Selanik Vilayetinin Katerin¹⁶⁴ Kazasında oluşturdu. 5 Eylül 1912'de çıkarılan *Heyet-i Vükela* kararıyla Kosova'ya göç eden 63 ailenin yaşlı ve güçsüz olmaları nedeniyle yemek ve yerleşim bedelleri devlet tarafından karşılandı. Yunanistan sınırına komşu olan Preveze Sancağına bağlı Parga çiftliği stratejik öneme sahipti. Bu çiftliğin yabancıların eline geçmemesi için, Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerinden gelen teklif üzerine Hükümet tarafından satın alındı. Hükümetçe satın alınan sözü edilen çiftlik, muhaçirlerin yerleşimine ayrıldı.¹⁶⁵

1900-1917 tarihleri arasında, Balkanlar, Kafkasya ve diğer yerlerden gelen yaklaşık 5,2 milyon göçmen,¹⁶⁶ Osmanlı Devleti'ni iskân konusunda çözüm arayışlarına sevk etti. 1880-1914 tarih aralığında gelen Rumeli muhaçirlerinin yerleştirilmeleri için öncelikle boş araziler düşünöldü. Nitekim devlete ait boş araziler, vakıf toprakları, işlenmez durumdaki askeri bölgeler, meralar, devlet çiftlik

¹⁶³ İlhan Bardakçı, **age**, 58.

¹⁶⁴ Katerin; Selanik Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir.

¹⁶⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Tarihi Göç** (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001), 106-107.

¹⁶⁶ Ahmet Cevdet Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi** (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), 14.

arazileri ve korular muhacirler için ayrıldı.¹⁶⁷ Örneğin, Yalova'da *Hazine-i Hassa*'dan devredilen Baltacı çiftliği, Yanya ve Grebene¹⁶⁸ muhacirlerinin yerleştirilmesine karar verilen yerlerden biriydi.¹⁶⁹ Dâhiliye Nezareti Muhacirin İdaresinin açıklamasında, askeriyeden veya önceki padişah'tan hazineye devredilmiş olan arazi ve çiftlikler ile eskiden beri hazine idaresinde olan çiftliklerde muhacirler yerleştirilmiş ise de bu konuda önce mal sahibi olan hazineden izin alınması gerekliliği, belirtildi.¹⁷⁰ Osmanlılar ve İngilizlerden oluşan bir heyet muhacirlerin yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında hükümet tarafından devam eden çalışmaların takipçisi ve koruyucusu olmak için görevlendirildi. Söz konusu heyet, günlük yardımlarla yetinilmeyip, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde muhacirler için yeni köyler kurulmasını hedeflediler. İzmit'te bulunan Çifteler Çiftliği'nden 30 bin dönüm arazinin de muhacirlere ayrılması için heyet adına Ayan Meclisi üyesi Damat Ferit Paşa izin istedi. Nitekim yaklaşmakta olan şiddetli kış şartlarının etkisiyle, çadırlarda çaresiz bir halde kalacak binlerce muhacir için ev yapımına yardımın bir insanlık görevi olduğu belirtildi. Arazinin keşfi için Dâhiliye Nezaretinden bir memur gönderilmesi ricasında bulunuldu. Buna karşılık verilen cevapta, Çifteler çiftliğinin muhacirlerin yerleşimine ayrılması mümkün değildi. Buna karşılık Konya'da, daha temiz ve sulamaya elverişli bir arazinin muhacirlere ayrılmasının uygun görüldüğü bildirildi.¹⁷¹

Dâhiliye Nezareti Emlak İşleri Müdürlüğünce hazırlanan yazı, muhacir yerleştirilecek arazilerin tespit edilerek ayrılması işlemlerinin nasıl yapılacağını anlatmaktadır. Muhacirler Nizamnamesinin 2. maddesi gereği muhacirler, arazi-i emiriyeye-i hali ve mahlule (devlete ait ziraat edilmeyen boş veya sahipsiz arazi) ile ihtiyaç üzerine satın alınacak çiftlikler ve Maliye Bakanlığının onayladığı hükümete ait çiftliklerde yerleştirileceklerdi. Söz konusu emir üzerine ayrılan emlak ve arazi gerek Dâhiliye Nezareti gerek Maliye Muhacirler komisyonunca iskân için ayrılması istendi. Bu amaçla Edirne Vilayetince Gelibolu ve Şarköy kazalarında toplam 285 bin 748 kuruş kıymetteki 280 parça arazinin muhacirlere ayrılması, Hazine idaresine

¹⁶⁷ Emgili, *age*, 300.

¹⁶⁸ Günümüzde Yunanistan sınırları içindedir.

¹⁶⁹ BOA, ML. EEM. 1114/2 (12 Kanunuevvel 1330) [25 Aralık 1914], lef, 1.

¹⁷⁰ BOA. DH. HMŞ. 27/19 (7 Şaban 1330) [22 Temmuz 1912], lef, 1.

¹⁷¹ BOA. BEO. 4132/309863 (22 Kanunuevvel 1328), [4 Ocak 1913], lef, 2; lef 1.

bildirildi. En kıymetli arazilerden biri olan Yalova Çiftliği'nin taksit karşılığı olmakla beraber müsaade alınmadan Dâhiliye Nezaretince Yanya muhacirlerine verilmesi Hazineyi emr-i vaki karşısında bırakmıştır. Hazine idaresinden gelen emir üzerine verilen emlak ve arazinin de, belli bir süre boyunca, ücretsiz, muhacirlere bırakılacağı belirtildi. İşgal edilen Rumeli topraklarında çiftlik sahibi olanların maddi varlıklarına karşılık gelebilecek düzenlemeler yapılmaya çalışıldı. Rumeli halkından çiftlik sahibi olanlara Osmanlı memleketlerinde yine çiftlik verilmesi uygun görüldü. Çiftlik sahiplerine Anadolu'da verilmesi gerekli görülen 5 bin dönümü aşan arazilerin ve genel olan karara uygun olarak ayrılan çiftliklerin, nerede kaç dönüm oldukları kararlaştırıldı. İsmi belirtilen çiftliklerden birinin 6 bin kuruşa kadar şehre kira getirisi olduğu vurgulanarak buranın Tikveşli Ömer Ağa'ya verilmesi ve ayrıca buna benzer bir yerin Preveze eski mebusu Hamdi Bey için de ayrılması istendi. Ayrıca 5 bin dönüm yer için de başvuruda bulunanlar vardı. Bu gibi müracaatlarda Serfiçe ve Varna tarafından gelen kişilere Halep'te 13 bin dönüm arazi istendi. Devlet, hangi yerlerdeki arazi ve çiftliklerin ne kadarının, ne miktar bedelle ve ne gibi şartlarla ayrılacağını belirtti. Hazinenin bu konuda rolünün ne olacağı ilgili makamlarla kararlaştırıldıktan sonra, Sadaret makamı tarafından, gereği yerine getirildi.¹⁷² Maliye Nezaretinin söz konusu açıklamasında, dönemin para birimleri üzerinden yerleşim yerlerinin parasal karşılıkları verildiğinden, arazilerin döneme ait mali değerleri de ortaya çıkmaktadır. Osmanlı devlet yetkilileri, Rumeli muhacirlerinin yerleştirilmesini belirli bir düzen içinde yapmaya çalışılırken, mevcut kaynaklarını en makul şekliyle kullanmaya çalıştığı söylenebilir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, muhacirlerin maddi statüleri doğrultusunda bir iskân politikasını takip ederek, toplumsal dengeyi korumaya çalıştığı yönünde değerlendirme yapılabilir.

Devletin, bazı bölgelerde boş olan evlere muhacir yerleştirmesi de, muhacir iskânına çözüm bulmaya yönelik uygulamalarındandı. Nitekim Aydın'a bağlı Koçarlı

¹⁷² BOA. ML. EEM. 1102/6 (6 Şaban 1332) [30 Haziran 1914] lef, 2; BOA. DH. ŞFR, 44/9 (23 Ramazan 1332) [15 Ağustos 1915], lef, 1; BOA, ML. EEM. 1114/2 (12 Temmuz 1330) [25 Temmuz 1914], lef, 1.

¹⁷³ BOA. ML. EEM. 1171/5 (8 Temmuz 1331) [21 Temmuz 1915], lef, 1.

¹⁷⁴ Şeyma Dereci, "Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları", 197.

¹⁷⁵ Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi**, (İstanbul: Everest Yayınları, 2008), 35.

nahiyesindeki boşaltılmış evlere muhacir yerleştirilmesi bu uygulamalara bir örnektir. Söz konusu evlerin dört hissesinden üç hissesine ve talibi olmayan diğer evlere muhacir yerleştirilmesinin uygun görüldüğü Meclis İdare-i Liva tarafından Aydın Mutasarrıflığına bildirilmişti.¹⁷³ Balkan Savaşları nedeniyle Rumeli’den gelen dul muhacir kadınlar için Şişli’nin üst tarafında bir mahallenin kurulmasına karar verildi. Dul muhacirler, kurulacak mahalleden ücretsiz arsa alabilecekleri gibi çocuklarını Darülaceze’ye gönderebilme imkânına da sahip olacaklardı.¹⁷⁴

Balkan Savaşları nedeniyle gelen muhacirlerin yerleştirildiği vilayetler; Adana, Ankara, Aydın, Edirne, Erzurum, İstanbul, Halep, Bursa, Suriye, Sivas, Kastamonu, Konya, Elazığ, Van, İzmit, Eskişehir, Bolu, Samsun, Çatalca, Çanakkale, Balıkesir, Kayseri, Muğla ve Niğde şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölgelere toplam 62.704 aile, 339.074 kişi yerleştirilmişti. Aydın Vilayeti, 145.320 kişi ile en fazla sayıda muhacir yerleştirilen bölgedir. En az sayıda muhacir yerleştirilen yer ise Erzurum Vilayeti olup, muhacir sayısı 6 kişidir.¹⁷⁵ Batı Anadolu’ya yerleştirilen çok sayıda muhacir, bölgede sıkışıklığa da neden oldu. Nitekim Dâhiliye Nezaretinin Aydın Vilayetine çektiği telgrafta, Karadağ’dan Selanik Vapuru ile 2200 muhacir gönderildiği haberi verildi. İzmir’de muhacir ihtiyacı varsa bunların vapurla hemen oraya gönderilmeleri bildirildi.¹⁷⁶ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa günlüğünde, Selanik’ten göç eden 8 bin muhacirin Antalya’ya gönderilip yerleştirilmesine, Dâhiliye Nazırı ile birlikte karar verdiklerini belirtmektedir.¹⁷⁷ Buna karşılık, Selanik’ten yola çıkarılan 6 bin muhacir, İzmir’deki yoğun muhacir nüfusundan dolayı, Antalya iskelesine nakledildiler.¹⁷⁸ Ayrıca Balkan Savaşları’ndan sonra Antalya’ya 119, Antalya’nın Alanya Kazası’nda ise 13 muhacir yerleştirildi.¹⁷⁹

Dâhiliye Nezaretinin Hariciye Nezaretine gönderdiği tebligatta, Yanya, Preveze, Avlonya ve civarından Aydın Vilayetine gönderilen çok sayıda muhacirin

¹⁷⁶ BOA. DH. ŞFR. 42/67 (24 Recep 1332) [18 Haziran 1914], lef, 1.

¹⁷⁷ Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), 131.

¹⁷⁸ Halaçoğlu, **age**, 86.

¹⁷⁹ Ali Rıza Gönüllü, “Antalya’da İskân Edilen Muhacirler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.6, (2009): 299.

Mersin'e nakledilmeleri bildirilmekteydi. İzmir'de muhacirlerin çok fazla olduğundan dolayı buraya muhacir gönderilemeyecekti. Bu sebepten dolayı İzmir limanı başka yerlere nakledilmek için vasıta dahi kılınamayacaktı. Muhacir olarak gelmek isteyenler, doğruca Mersin'e gidebileceklerdi. İzmir'e giden muhacirler vilayet tarafından kabul edilmeyecekler, limana çıkarılmadan geldikleri yerlere geri gönderileceklerdi. Selanik ve civarında bulunan muhacirler, kendileriyle ilgilenilmesi için Almanya sefarethanesi aracılığıyla başvuruda bulunabileceklerdi. Bulgar köyleriyle çevrili, Selanik'in köylerindeki 500 kişi her türlü saldırıya uğrayarak perişan bir halde kalmışlardı. Muhacirler korunmaları ve kendilerine yardım edilmesi için Almanya Sefarethanesi nezdinde girişimde bulunmuşlardı. Bu muhacirlerin, önce bulundukları yerlerde korunmaları, sonra Mersin'den Adana'ya nakledilmeleri için Alman Sefarethanesi nezdinde talepte bulundular.¹⁸⁰ Alman Sefaretinin muhacirler konusundaki rolü, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında aracılık yapmaktı. Nitekim Yunanistan'dan göç etmek isteyen Müslümanların Yunan gemilerince Osmanlı topraklarına taşınması ve bu gemilere Osmanlı savaş gemilerince müdahale edilmeyeceğine dair anlaşma Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yapılmıştı. Söz konusu anlaşma gereğince, Almanya Sefareti, Yunanistan'ın tahsis ettiği üç vapur, Selanik'ten 3.000 muhaciri Osmanlı topraklarına taşıma isteğini Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirildi. Ayrıca konsolosluk, Selanik'ten göç etmek isteyen 4.000 kişinin Yunan bandıralı vapurlarla Kuşadası'na çıkarılacağını, Osmanlı hükümetine haber verdi.¹⁸¹ Alman sefaretinin Balkan göçlerindeki rolüyle ilgili bir başka örnek, Balkanlar'dan İstanbul'a gelmek isteyen bir Osmanlı subayının isteğini Alman Sefarethanesi aracılığıyla bildirmesidir. Gelibolu menzil müfettişliği refakatinde memur 60. Alay Nezir Şemsi Paşazade Subay Saim Efendi, Taşlıca'da Hacı Zekeriya mahallesinde Salih Bey'in evinde hanımı ve bir yaşındaki kızıyla oturmaktaydı. Söz konusu kişi, Taşlıca Konsoloshanesi aracılığıyla İstanbul'a naklini istediğini, bu konuda Almanya sefarethanesine de gerekli başvuruda bulunduğu bildirdi.¹⁸²

¹⁸⁰ BOA. HR. SYS. 2029/6 (21 Haziran 1329) [4 Temmuz 1913], lef, 8; lef, 14.

¹⁸¹ Halaçoğlu, **age**, 84-85.

¹⁸² BOA. HR. SYS. 2029/8 (24 Şaban 1331) [29 Temmuz 1913], lef, 14.

4.2.1. Köylerde İskân

Osmanlı Devleti topraklarına yapılan göçlerle Hükümet, muhacirleri şehirlere yerleştirmekten çok, tarıma yapmaya uygun kırsal bölgelere sevk etmeyi tercih etti. Böylece muhacirler, oldukça büyük alanları kaplayan işlenmemiş toprağın, üretime kazandırılmasına neden oldular.¹⁸³ Muhacirler için kurulacak köyler ve yapılacak evler için devlet belirleyici rol oynamaktaydı. Göçmenlerin yerleştirilmesi hakkında 5 Mart 1329 (18 Mart 1913) tarihinde yayınlanan *Tahrirât-ı Umumiye* talimatnamesinin 2. maddesinde, arazinin yeterliliğine göre köylerin mümkün olabilecek en büyük şekilde kurulmasını, bu köylerin beşer onar evden ibaret olmaması belirtilmişti. Söz konusu talimatnamenin 5. maddesinde ise, köy camisi ve mektebinin etrafında hava almaya uygun birer bahçelik yerlerin bırakılması bildirildi.¹⁸⁴ Yerli halkın köylerine benzerlikte yeni, düzenli köylerin kurulup, çiftçiliğe elverişli arazi ve baltalık meralar ayrılacak, muhacirler mükemmel bir şekilde yerleştirilecekti. Arazinin yapısına ve türüne göre su yolları acilen yapılacaktı. İskân-ı Aşair Müdüriyeti, tüm bu projenin gerçekleşmesi için vilayetlerdeki yetkili kurumlardan, sınırları içindeki boş arazilerin hatta satılık çiftliklerin dahi bir liste halinde yazılarak merkeze bildirmelerini istedi.¹⁸⁵ Osmanlı Devleti, köyleri oluştururken muhacirler için ayrılan arazileri, vilayet Nafia mühendisleri tarafından inceletip, köy planları çizdirdi. Projelerde, köylerin ortasına belli büyüklükte arazi köy meydanı olarak ayrıldı. Köy meydanında, cami, mektep, pazar yeri, dükkân, çeşme, kuyu, misafirhane bulunduruldu. Köyün büyüklüğüne göre uygun yerler mezarlık, otlak ve harman yeri olarak belirlendi.¹⁸⁶

Dâhiliye Nezaretinden Adana, Halep, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Bursa, Trabzon Vilayetleriyle, Kayseri, İzmit, Urfa Mutasarrıflıklarına gönderilen yazı, *Emlak-ı Metruke Komisyonu*'na yöneliktir. Köy ve kasabalarda terk edilmiş olan arazilerin araştırılması ile görevli olan komisyon her 15 günde bir

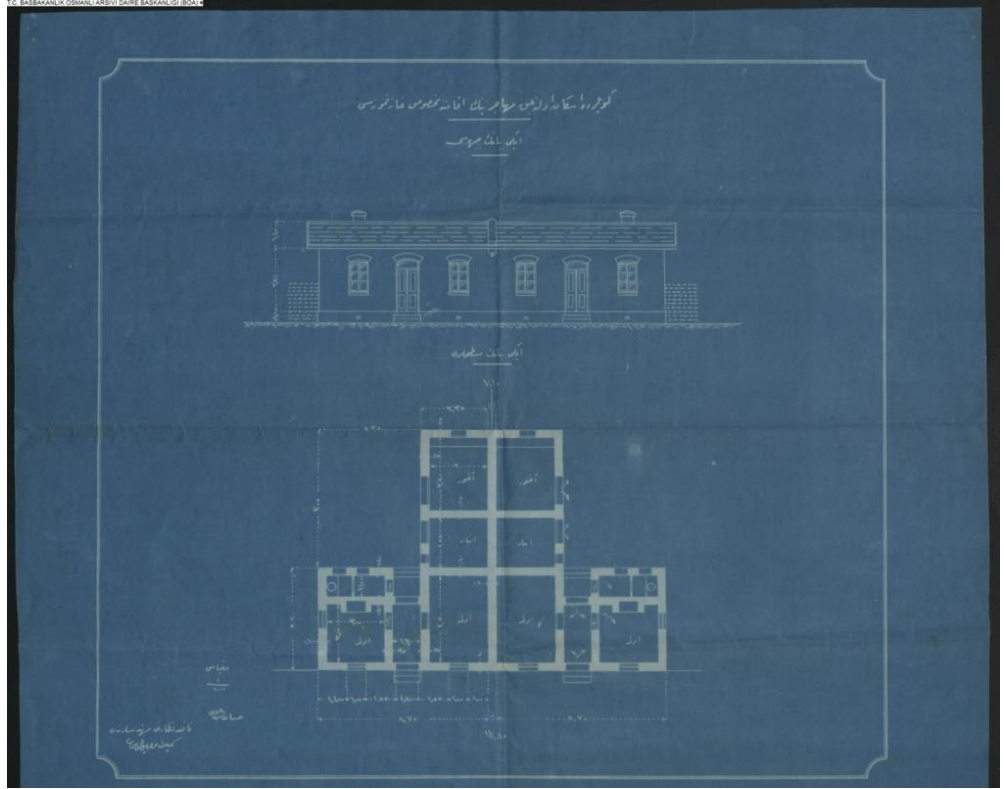
¹⁸³ Kaya Göktepe, "Türkiye Trakya'sında Nüfus ve İskân Politikaları (1830-1914)", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.16, s.2 (2014): 110.

¹⁸⁴ Halaçoğlu, **age**, 159-160.

¹⁸⁵ BOA. DH. HMŞ. 27/27 (7 Nisan 1329) [20 Nisan 1913], lef, 2.

¹⁸⁶ Nedim İpek, "Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu'ya Yönelik Göçler Ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s.1 (1995): 217-218.

incelemelerinin sonucunda oluşan görüşlerini rapor halinde Dâhiliye Nezareti'ne göndereceklerdi. Komisyon üyeleri görevli oldukları bölgelerde nizamname gereği kurulması gerekli muhacirin komisyonlarına üye sıfatıyla devam edeceklerdi. Ayrıca karar ve icraatın yerine getirilmesini temin ve muhacirin idarelerinin işlerini teftiş edeceklerdi. Muhacir iskânı, ziraat ekonomisinin yaşaması, doğal haline ve aslına dönmesi ile gelişmesi için tek sebepti. Nitekim iskânın önemle yerine getirildiğine dair takibinin yapılması ve sonucunun bildirilmesi istendi.¹⁸⁷

Sekil 2: Muhacir evleri projesi

BOA. DH. ŞFR. 54/442 (20 Zilkade 1331) [21 Ekim 1913], lef, 1.

Muhacirler için köylerde yapılacak evlerin projesini içeren evrak (Şekil:1), Balkan Savaşları sürecindeki en sıkıntılı dönemde bile devletin muhacirlere yönelik gelişigüzel bir iskân politikası üretmediğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti tarafından muhacirler için oluşturulan köyler ilk başlarda küçük ölçekliydi. Ancak göçler fazlaştıkça köylerin büyütülmesi düşünüldü. Yeni

¹⁸⁷ BOA. DH. ŞFR. 54/442 (20 Zilkade 1331) [21 Ekim 1913], lef, 1.

kurulan köylerin en az elli evi barındıracak büyüklükte olması hedeflendi.¹⁸⁸ Muhacirlerin yerleştirilmesi için kurulan komisyonlar yeni köylerin arazi ve sınırlarını belirlemekle görevlendirildiler. Bunun için yakınlardaki köy ve mahallelerin ihtiyar heyetleri ile toplantı yapılacaktı. Bu toplantıda arazinin ait olduğu vakfın onayı alınacak, sözü edilen sınırın çevresi belirlenecekti. Ayrıca komisyonlar, köy arazileri için 1/10.000 veya 1/20.000 oranında krokiler hazırlayacaklardı. Bu arazi içindeki koru, otlak ve ormanla ilgili ne varsa köy sınırlarını içeren defterde belirtilecek ve planda çizim halinde gösterilecekti.¹⁸⁹ Köylere iskânda üç farklı yöntem uygulandı. Bunlardan ilki mevcut köylere yeni mahalleler eklenerek genişletilmesi idi. İkincisi, yeni köy ve mahallelerin oluşturulması idi. Üçüncüsü ise gayrimüslimlerin köylerine muhacir yerleştirilmesi idi.¹⁹⁰

Sayıları oldukça az olan yeni köylerin kurulduğu yerlerden biri olan Eskişehir’de de muhacir iskânı için arazi satın alınıp köyler kuruldu. Adana’da ve İzmir yakınlarında da muhacir köyleri oluşturulduğuna dair kayıtlar vardır.¹⁹¹ Sadaret tarafından, Dâhiliye ve Maliye Nezaretine gönderilen yazıda, Konya ovasında bir miktar arazinin muhacirler için köy oluşturulması için ayrılması ve ona göre işlemlerinin yapılması tebliğinde bulunuldu.¹⁹² Yeni köylerin oluşturulmasının sakıncalı bulunduğu durumlarda oldu. Dâhiliye Nezareti Bursa, Konya, Ankara, Aydın, Kastamonu, Adana, Suriye Vilayetleriyle, Çanakkale, İzmit, Samsun, Balıkesir ve Bolu Mutasarrıflıklarına gönderdiği yazı bu konuya örnektir. Trabzon ve Bursa Vilayetlerinde köylülerin borçlarına karşılık arazilerine el konulmuştu. Ancak muhacirler için toplu olarak büyük ve düzenli köyler oluşturulmasıyla iskân esasları takip edilmesi halinde, yerli halkın borçlarına karşılık alınan arazide muhacirlerle aralarında çekişme ve anlaşmazlık ortaya çıkacaktı. Bu sebepten sözü

¹⁸⁸ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Türkiye’si’ne XIX. YY. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo Ekonomik Bakımdan Tahlili”, **Tarih boyunca Balkanlar’dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler**, 29-31 Mayıs 1995 (İstanbul: 1996): 120.

¹⁸⁹ Fuat Dündar, “Balkan Savaşı Sonrası Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri”, **Toplumsal Tarih Dergisi** s.82

(2000): 52. <http://www.academia.edu>. [6.4.2019]

¹⁹⁰ Mehmet Kaya, “Balkan Savaşları Sırasında Anadolu’ya Göçlere Ve Karşılaşılan Sorunlar”, **History Studies International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.5, s.6 (2013): 6.

¹⁹¹ Halaçoğlu, **age**, 174-175.

¹⁹² BOA. BEO. 4132/309863 (28 Muharrem 1331) [7 Ocak 1913], lef, 1.

edilen esaslar çerçevesinde toplu olarak iskâna müsait arazi tahsisinde ciddi gayret gösterilmeliydi. Mevcut köyler arasında ise arazisini tamamen ekecek nüfusa sahip olmayan yerler bulunursa, buralara lüzumu kadar muhacir hanelerinin ilave edilmesi Muhacir Komisyonu tarafından, vilayetlere tebliğ edildi.¹⁹³

Kurulan köylerin, muhacir sayısına oranla oldukça az olduğu göz önüne alındığında, muhacir köylerin kurulması projesinde istenilen sonucun pek de elde edilemediği görülmektedir. Dünder'a göre, 1912-1913 yılları arasında birkaç köy inşa edildiğine dair kayıtlar mevcut bulunmaktadır. Ancak 1914-1918 tarihleri arasında Rumeli'den oldukça fazla sayıda muhacir gelmesine rağmen yeni köyler kurulamamıştı.¹⁹⁴ Devletin muhacir köyleri kurulmasında her ne kadar başarılı olmadığı iddia edilse de, muhacirlerin yerleştirildikleri boş arazilerde zaman içinde bir köy oluşturdukları, ihtimal dâhilinde değerlendirilebilir. Zira insanların topluluk halinde yerleştiği her yerde bir müddet sonra bir kırsal yerleşme birimi oluşturması kaçınılmazdır. O halde devlet, yeni bir köy oluşturmadaki maliyeti göz önüne alarak, köylerin kendi doğal yapısı içinde, insan emeği ile oluşturulmasını tercih ettiği düşünülebilir.

Balkan Savaşları öncesinde bölgede Müslümanlara yönelik baskı ve zulümlerden dolayı göçler devam etmekteydi. Sözü edilen dönemde köylerle ilgili düzenlemeler ve yapılandırmalarda muhacirlerin yerleşimi de dikkate alınmaktaydı. Örneğin, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne ait evrak, İzmit Sancağı Genel Meclisi'nden çıkan kararı konu etmektedir. Söz konusu kararda Kandıra Kazasında ayrı ayrı oluşturulan divanların (birkaç köyden oluşmuş köyler grubu) birleştirilme isteği yer almaktaydı. Divanların birbirine olan mesafelerinden dolayı bunların hiçbirinde okul kurulması mümkün olmayacağından halkının eğitim alma nimetinden yararlanamayacaktı. Bununla beraber idari işlerin yürütülmesinde ve asayişin sağlanmasında zorluk çekilmekteydi. Buna karşılık Mülkiye Dairesi, köylerin birbirlerine olan uzaklığının pek de tesadüfi olmayıp, birçok doğal ve sosyal şartlardan doğduğu gibi geçen zamanla şartlar değiştikçe, özellikle memleket şartları yeterli bir dereceyi buldukça köy ve kasabanın yeri ve sayılarınca her birinin büyüklüğünün de şartlar gereği yavaş yavaş değişmesi mecburi olduğunu açıkladı.

¹⁹³ BOA. DH. HMŞ. 27/26 (02 Cemaziyelevvel 1331) [9 Nisan 1913], lef, 1.

¹⁹⁴ Dünder "Balkan Savaşı Sonrası Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", 52.

Köy halkının yerlerini değiştirmek, bir takımını birleştirmek gibi muamelelere hükümetçe teşebbüs edilmesi halinde bu durum bir takım zorluklara yol açabilir. Osmanlı memleketlerinin birçoğunda dahi köyler bu halde olduğuna göre bu köylerin tamamının yerlerinin değiştirilmesi ihtiyaç olacağı masrafların büyüklüğüne dikkat çekilir. Köylerin birleştirilmesi için ahalinin onayı alınmaksızın bunların zorla nakli şahsi hürriyet esasına ve Kanun-i Esasi'ye hiçbir şekilde uygun olmadığı belirtilir. Eğer sözü edilen divanların arasında büyük boşluklar varsa, buraya muhacir sevk ve iskân edilerek, köy oluşturulması ve köy halkının mevcut sayısına göre mektep inşa edilmesinin uygun olacağı bildirildi.¹⁹⁵ Kandıra kazasında Balkan Savaşları muhacirlerine yönelik yeni kurulan köylerle ilgili her hangi bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır. Ancak Kandıra Kazası örneğinde, devletin köylerle ilgili oluşumlarda muhacir unsurunu göz ardı etmeden köylerde iskân politikasını, Balkan Savaşları öncesinde de yürütmeye çalıştığı görülür.

Köylerde yapılacak evlerin tabiat şartlarına uygunluğu, yapı malzemesi ve barınma koşullarının da devletin iskân politikasının bir parçası olarak düzenlendi. Evler ikişer oda birer ahırdan oluşacaktı. Bu evlerin bulundukları bölgenin tabiat şartlarına göre ahşap veya kerpiçten yapılması uygun görüldü.¹⁹⁶

Yerli köyler ile muhacir köyler arasındaki yapı farklılıkları görülebilmekteydi. Örneğin muhacirler, Eskişehir bölgesine muhacirler gelene kadar toprak ev yoktu. Bununla beraber muhacirler geldikleri yerlerin taş ev yapımını bölgeye yeni bir teknik olarak götürdüler. Ayrıca, Evlerin oda, avlu, samanlık gibi yerlerinde yapılan yenilikler, bölgede yaygınlık kazandı.¹⁹⁷

4.2.2. Muhacir İskân Edilen Yabancılarla ve Gayrimüslimlere Ait Araziler

Osmanlı Devleti'nin 1876'da çıkarmış olduğu *Teb'anın Tefriki Kanununu* ile yabancıların Osmanlı vatandaşlığını elde etmek suretiyle, eline geçirdiği toprak ve araziye geri almayı hedeflemişti. Zira Avrupalıların koruması altına girmiş bazı

¹⁹⁵ BOA. DH. İD. 921/1 (2 Ramazan 1328) [7 Eylül 1910], lef, 2.

¹⁹⁶ BOA. HR. İD. 19/30 (19 Zilhicce 1331) [19 Kasım 1913], lef, 8.

¹⁹⁷ Çelik, "Osmanlı Türkiye'si'ne XIX. YY. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo Ekonomik Bakımdan Tahlili", 127.

Müslim ve gayrimüslimler Osmanlı ülkesinde kendisine vatandaş edinmeye çalışan ülkelerin amaçlarına hizmet etmekteydiler. Avrupa'nın Osmanlı vatandaşlarını elde etmek amacıyla Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi durumunda Osmanlı Devleti, Tefrik Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymaya başladı.¹⁹⁸ Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Hükümeti, Tefrik Kanunu gereğince yabancılara ait arazilerde tasarruf hakkını kullandı, denilebilir. Üstelik Muhacir yerleştirilecek yerler, Osmanlı vatandaşı olmayanların arazileri de dâhil olmak üzere, devlet tarafından mali değerlendirmeye tabi tutuldu. Örneğin, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinden, Edirne, Aydın, Hüdavendigâr, diğer vilayetlerle, Balıkesir, Çanakkale ve Teke, mutasarrıflıklarına gönderilen yazı, gayr-i Müslimlerin arazilerini ilgilendirmektedir. Yazıda, Meclis-i Vükelanın aldığı karar gereği, yabancılara ait çiftlikler ve araziler varsa bunlara muhacir yerleştirmek için istimlak edilmesi bildirilmektedir. Arazilerin ve çiftliklerin iskân için önemli oldukları göz önüne alınarak, bulundukları yerde sahip oldukları mali değerleri hakkında görüş ve bilgilerin araştırılarak belirlenmesi istenmekteydi.¹⁹⁹

Balkanlar'daki Rumlar, Balkan Savaşı'ndan sonra, Batı Anadolu'da çoğunluğu Rumlar lehine çevirmek için aileleriyle birlikte İzmir ve Balıkesir bölgelerine gelmeye başladılar. Anadolu sahillerindeki Rum nüfusunun artmasını önlemek için Osmanlı Hükümeti Rumeli'den gelen göçmenlerin bir kısmını bu gibi yerlere yerleştirmeye çalıştı. Bunun için Rum köyleri istimlak edilerek muhacir iskân edildi. Ayrıca Rum köylerinin civarında bulunan devlete ait arazi ve arsalar muhacirlere verilerek oralarda yerleşmeleri sağlandı. Muhacir yerleştirilmesi kararlaştırılan boş ve terkedilmiş arazilerin müzayedeye çıkarılmaması için de genelge yayınlandı.²⁰⁰ Osmanlı Devleti'nin almış olduğu kararda, Rumların terk ettiği yerlerin boş bir halde bırakılmayarak, buralara Müslümanların yerleştirilmesi bildirildi. Söz konusu karar gereği, Marmara Denizi sahillerinde Rumların terk ettiği yerlere Türk muhacir yerleştirilmesine önem verildi. Ege adalarını işgal eden Yunanlılar, Batı Anadolu sahillerine iyice yaklaşmıştı. Osmanlı hükümeti, Rumların olduğu bölgelerde, Müslüman nüfusunun artmasını bir güvenlik önlemi olarak

¹⁹⁸ Haydar Çoruh, "Tanzimat Döneminde Teb'anın Tefriki", **Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi**, s.20, (2008): 399.

¹⁹⁹ BOA. DH. ŞFR. 55/138 (8 Ağustos 1331) [21 Ağustos 1915], lef,1.

²⁰⁰ Halaçoğlu, **age**, 170.

görerek, muhacirlerin söz konusu bölgelere yerleştirilmelerini sağladı.²⁰¹ Hükümetin, savaş nedeniyle bazı bölgelere muhacir yerleştirme politikasını, belli amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği bölgelerden biri de Trakya Bölgesi'dir. Osmanlı Devleti'nin Trakya'ya muhacir yerleştirme politikası, bu bölgede Müslüman nüfusunun azalmış olmasından kaynaklıydı. Savaştan sonra Rumların sayısının fazla olması, Trakya'nın güvenliği için tehlike içermekteydi. Zira savaş halinde Rumlar, Yunanistan'la birlik oluşturabilirlerdi. Nitekim devlet, Trakya bölgesinde de Müslüman nüfusunu artırmaya yönelik bir politika izledi.²⁰²

Dâhiliye Nezareti'nin, İzmit Mutasarrıflığı ve İzmit Emval-i Metruke Komisyonuna gönderdiği talimatta, İzmit'e muhacir sevkiyatı olacağından, halkı başka yerlere gönderilen köylerde, görevli özel memurlar tarafından "eşyası kaydedilip, korunarak"²⁰³ bilhassa köylerin iskâna hazır hale getirilmesi istenmişti.²⁰⁴ İzmit'e muhacir gönderilme konusundaki aciliyet, Rumların terk ettikleri yerlerin Türklerle doldurulması kararına göre değerlendirilebilir.

Rumeli'den gelen göç, Anadolu'nun yeniden iskân edilme dönemini başlattı. Göçlerle birlikte Osmanlı Devleti'nin iskân politikası Anadolu'da çoğunluğu oluşturan Türk unsurunun çok büyük sayısal üstünlüğe sahip olmasına neden oldu. Anadolu'da gayrimüslim unsurların tasfiyesi anlamına da gelen bu siyaset, genç ve dinamik yeni bir Müslüman kitleyi oluşturdu.²⁰⁵ Rum göçünü yalnızca İttihat ve Terakki'nin politikaları neticesine bağlamayan görüşler, 1914 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'da tartışıldı. Bu tartışmalarda Rum mebuslar, Rumların Müslüman halkın baskıları neticesinde göç etmiş olduklarını, buna da hükümetin seyirci kalarak, Rumlardan kalan yerlere muhacir yerleştirdikleri iddiasında bulundular. Buna karşılık Türk mebusların savunması, Rumların Yunanistan propagandası sonucunda göç etmiş oldukları yönündeydi. Türk mebuslara göre, Balkan Savaşı başladığında Batı Anadolu ve Trakya'da yaşayan Rumlar, Yunanistan'ın çağrısıyla Makedonya'da

²⁰¹ Ahmet Efilöğlu, "Rum Emval-i Metrukesinin İdaresi" **History Studies International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.3, (2010): 133, 106.

²⁰² Ahmet Efilöğlu, **Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir (1912-1918)**, (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011), 105-106.

²⁰³ "Eşyası kaydedilip korunacak" ifadesinde kastedilen, gayrimüslimler tarafından terk edilmiş evlerin eşyası olabilir.

²⁰⁴ BOA. DH. ŞFR. 55/109 (2 Ağustos 1331) [15 Ağustos 1915], lef1.

²⁰⁵ Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", 34.

Osmanlı ordusuna karşı Yunan saflarında savaşmışlardı. Bu durum üzerine Osmanlı Hükümeti, söz konusu Rumları vatandaşlıktan çıkarmıştı. Yunanistan'da kalan Rumlar, arkalarında bıraktıkları ailelerini yanlarına çağırdılar. Yunan Hükümeti de Anadolu'da kalmış olan Rum ailelerin Yunanistan'a gelmelerine destek verdi. Dâhiliye Nazırı Talat Bey ise Rum göçlerinin nedenini, Müslümanların Balkanlarda gördükleri zulme karşılık, Osmanlı topraklarındaki Müslümanların da intikam duygusuyla Rumlara saldırımları olarak göstermekteydi.²⁰⁶ Muhacirlerin yerli Hristiyan halkın evlerine de yerleştirildiğine dair örneğe, Nikola Kortanaya ait bir dilekçe gösterilebilir. Varna'da ikamet etmekte olan tüccar Nikola, Burgaz Ada'da karısının dört oda ile bir dükkânına polis memurları aracılığıyla muhacirlerin yerleştirildiğinden şikâyet ederek, hukukunun korunmasını rica etmişti.²⁰⁷

4. 3. Çevresel Şartlar ve İskân

Osmanlı Devleti'nin muhacir iskân politikasından biri de muhacirlerin çevresel şartlara uyum sağlamalarına dikkat edilmesi idi. Meclis-i Vükela kararına göre, Rumeli'den göç eden muhacirlerin geldikleri yerlerin iklim şartlarına uygun bölgelere yerleştirilecekler ve bu yerleştirmenin sağlanması için istimlak kararnamesinde değişiklik yapılacaktı.²⁰⁸ Devlet, muhacirlerin yerleşecekleri yerlerin iklim şartlarının kendilerine uygun olmasının yanı sıra, anayollar, akarsu, iskele, istasyon ve ormanlara yakın mesafelerde olmasına özen gösterdi. Ayrıca yerleşim yerlerinin bataklık alanda olmamasına, şiddetli rüzgâr almamasına, rutubetli, çukur yerlerde, ormanlık alanlarda ve kurak bölgelerde bulunmamasına dikkat edildi.²⁰⁹

Muhacirlerin alışkın oldukları iklim şartlarında yaşamaları onların iş gücü verimini de artıracaktı. Örneğin, Ezine, Yenişar ve Yeniköy köylerinin halkından Makedonya'ya göç edenler olmuştu. Bunların evlerine Aydın'dan gönderilen bin beş yüz kadar çoğunluğu Boşnak ve Arnavut olan Müslüman muhacir yerleştirildi. Söz

²⁰⁶ Ahmet Efiloglu, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", 172-177.

²⁰⁷ BOA. HR. SFR.04 882/15 (10 Kasım 1914), lef, 1.

²⁰⁸ Bilecen, "Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar", 66.

²⁰⁹ İpek, "Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)", 207-208.

konusu bölgenin iklimi soğuk ve havası muhacirlerin geldikleri memleketlerdeki gibi temiz değildi. Muhacirlerin buralarda kalmaları uygun olmayacaktı. Oysa bu yerlerde ameleye ihtiyaç fazlaydı. Muhacirler, ekmek bulamayıp ham meyvelerle açlıklarını giderecek derecede sefalet içinde olmalarına rağmen, iklimden dolayı güçsüz kaldıkları gerekçesiyle işçi olarak çalışmamaktaydılar. Bu muhacirlerden fayda sağlanamayacağı görüldü. Bunların sözü edilen yerde bırakılmaları onların mahvına neden olabilirdi. Diğer taraftan bu topraklar, devletin hazinesine yılda 2 bin liraya yakın bir gelirin kaynağıydı. Bu topraklar ziraata çok uygun olup, şimdiye kadar 4 bin nüfus geçindirmişti. Buranın işlenmemiş bırakılması devlet hazinesine kayıptı. Bu durumun çözüme ulaştırılması için muhacirlerin, alıştıkları memleket havasına eş değerde başka yerlere gönderilmesi önemliydi. Bu bölgeye ise, ziraat işlerinde yetenekli 2-3 bin muhacir Müslüman nüfus gönderilerek, yerleştirilmeleri hazinenin de çıkarlarına uygun olacağı Kal'a-yı Sultaniye (Çanakkale) idari yetkilileri tarafından Maliye Nezaretine bildirildi.²¹⁰ Rumeli'nin çeşitli yerlerinden göç etmiş olanların yerleştirilmek üzere gönderildikleri Suriye Vilayeti ile Konya'nın havası da, muhacirler için uygun değildi. Muhacirlerin iklim koşullarına uyumu dikkate alınarak Harbiye subayları, doktorlar ve ziraat memurlarından oluşan bir komisyon oluşturularak, bunların Anadolu'nun her tarafına gönderilmesi kararlaştırıldı. Gönderilen komisyon üyeleri Anadolu'daki boşaltılan arazileri tespit ederek araştırmakla görevlendirildi. Bu yerlerle ilgili raporların bir örneği Harbiye İskân Genel Dairesi'nde, bir örneği ise Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi. Bu rapor ve mazbatalara göre hangi taraftan gelen muhacirlerin nerelerde yerleştirilebileceklerinin, muhacirlerin Osmanlı memleketine göç etmelerinden önce kararlaştırılması gerektiği ve bu bağlamda “anasır-ı muhtelifenin muvazenesi”nin de dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Bunları dikkate alarak muhacirlere göre olduğu göz önünde bulundurulmuş, Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi sahil kenarına muhacirlerin yerleştirilmeleri uygun görüldü.²¹¹

Muhacir göçünün, çevresel şartların düzenlenmesini gerekli kılması, devletin iskân politikasını çevre ıslah çalışmaları çerçevesinde yürütmesinde etkili olmuştur. Boş arazi aramakla görevli olan yerel memurların yaptığı araştırmaların sonucunda

²¹⁰ BOA. ML. EEM. 1108/25 (17 Şevval 1332) [8 Eylül 1914],lef, 1.

²¹¹ BOA. BEO. 4169/312624 (26 Cemaziyelevvel 1331) [3 Mayıs 1913],lef,1.

büyük bir kısmı terk edilmiş yerleşim bölgesi, orman sahası, göl yatağı, çalılık, çorak, çöl alanı, kumsal olan yerler tespit edildi. Buralarda yerleşim olabilmesi için arazilerin ıslah edilmesi gerekliydi.²¹² Örneğin, Aydın Vilayeti tarafından Maliye Nezaretine gönderilen yazıda, Aydın ili sınırları içinde bulunan, Tepeköy Çiftliği içinde Cellat ve İbrahim göl bataklıklarının kurutulup ıslah edilmesi işlemlerini yapmaya talip olan kişilere bu işin ihale edilmesi için izin istenmektedir. 4 veya 5 bin dönümden ibaret olan bataklık arazinin yaşanabilecek yarısına yakın yerinde sekiz köy bulunup, halkı pamuk, darı, susam ekerek, ziraat yapmaktaydı. Bu bataklıkların kurutulmasıyla etrafındaki köy ve benzeri yerlerin zarar görüp görmeyeceğinin anlaşılması için bu konudaki krokiye bazı rakamlar konularak atık suların nereye akıtılacağı belirtilmeliydi. Bunların yerine getirilmesi için Nafia mühendislerinden bir kişinin bölgeye gönderilmesi *Emlak Emiriye Müdüriyeti* tarafından bildirilmişti. Ancak burada bu işin incelenmesi için uzman mühendis olmadığından Hazine-i Maliye tarafından bu bataklık kurutulup ıslah ettirilecek bir uzmanın tedarik edilmesi ve harcırah verilerek gönderilmesi gerekliliği bildirildi. Bataklık bölgesinin ziraattan mahrum olmaması ve temiz havaya zarar vermesinin engellenmesi için bataklık kurutma ve ıslah çalışmaları ihalesinin en uygun şartlarda verilmesine dair izin istendi.²¹³ Belgede her ne kadar kurutulacak bölgede muhacir iskân edileceğine dair bir bilgi olmamakla beraber, söz konusu işlemin yapıldığı tarihin ve bölgenin muhacir yerleştirme tarihi ve yerleşim yerlerine denk gelmesinden dolayı, vakanın örnek gösterilebileceği düşünülmüştür. Zira Balkan göçünün devam etmesinden dolayı, bataklık ıslahı gibi çevresel şartların düzenlenmesi işlemleri, Anadolu'da tarımsal faaliyetler yönünde önemli gelişmelere sebep oldu. İnönü, Alpu, Çifteler ovalarındaki bataklıkların kurutularak tarıma açılması, tarım tekniklerinin farklılaşması, yeni bitki çeşitlerinin geliştirilmesi, muhacirlerin yerleştirilmesi sonucunda oluşan yeniliklerdi.²¹⁴

²¹² Emgili, **age**, 300.

²¹³ BOA. ML. EEM. 1053/23 (7 Muharrem 1332) [6 Aralık 1913], lef, 3, 5.

²¹⁴ Suzan Albek, **Dorylaion'dan Eskişehir'e** (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1991), 160.

4.4. Muhacir İskânına Yönelik Sınırlamalar

Balkan muhacirlerinin yerleştirilmeleri hakkında bazı kısıtlamalara gidildi. İlk önce salgın hastalıklardan dolayı iskân yasakları uygulanmaya çalışıldı. Dağlar'ın bu konuda vermiş olduğu bilgiye göre, Balkan Savaşları'nda askeri birlikler arasında salgın hastalıklara dair haberler, 23 Ekim 1912 tarihinden itibaren gelmeye başladı. Askerler ve muhacirler arasında hızla yayılan salgın hastalıklar, özellikle koleradan dolayı İstanbul Hükümeti çeşitli önlemler almaya çalıştı. Hükümet, İstanbul'da koleranın daha fazla yayılmasını engellemek amacıyla muhacirleri İstanbul'a sokmak istemedi. Muhacirlerin Ayestefanos ve Makriköy (Bakırköy)'de bekletilmeleri kararlaştırıldı. İstanbul kapılarına memurlar konulmasına rağmen göçmenlerin Rami ve Davutpaşa'yı dolaşarak İstanbul'a girmelerine engel olunamadı. Bunun üzerine, İstanbul'daki göçmenlerin bir kısmı bazı yakın şehirlere gönderilmeye başlandı.²¹⁵

Muhacirlerin yerleştirilmeleri devlet eliyle yapılırken, yer değiştirme işlemleri de bazı sınırlamalara tabi tutulmuştu. Nitekim Dâhiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğünün verdiği emre göre, yerleştirilmeleri sırasında muhacirlerin, kendileriyle ilgilenmekle görevlendirilmiş memurların izni olmaksızın, iskân edildikleri yerleri terk edemeyecekleri bildirildi. Muhacirler önceden olduğu gibi Gelibolu Limanı'na gelenlerden kimsesiz olanlar, Balıkesir ve Bursa'ya uğrayacak, burada yedirilip içirildikleri müddetçe İstanbul'a gitmelerine izin verilmeyecekti. Aydın ilinden İstanbul ve İzmit gibi yerlere gelmek isteyenler hakkında düzenleme yapılacaktı. Muhacirlerin gidecekleri yerler ve sınırlandırma işlemlerinin takibi zabıta ve memurlar tarafından işbirliği içinde yapılacaktı.²¹⁶ 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti bölgenin etnik unsurunun Türkler lehine artırmaya yönelik politikalar üretmeyi önemle sürdürdü. Nitekim muhacirleri Rumlardan boşalan bölgelere yerleştirmeye özen gösterdi. Örneğin, bölgelerin nüfus yoğunluğu konusunu da muhacir iskânında göz önünde bulundurdu. Edirne'de bulunan Rumeli tarafından gelen muhacirler, Müslüman nüfusun çokluğu nedeniyle Anadolu'ya

²¹⁵ Oya Dağlar Macar, *age*, 78, 80-81.

²¹⁶ BOA. DH. MB. HPS. 154/46 (03 Şaban 1333) lef,1.

geçirilmeyerek, bekletilmişti. Harbiye Nezareti ise, muhacirlerin Istranca²¹⁷ cihetlerinde yerleştirilmelerinin uygun olacağını açıkladı.²¹⁸

Edirne'ye muhacir iskânı, İttihat ve Terakki'nin, azalan Türk nüfusunu artırmaya yönelik, iskân politikası çerçevesinde gerçekleşti.²¹⁹ Edirne, Türklerin çoğunlukta olduğu bir vilayetti. Ancak Balkan Savaşları Türklerin bölgeden göç etmelerine neden oldu. Edirne'den Türk göçünü önlemek amaçlı muhacirlere yönelik iskân zorunluluğu, sınırlamalar kapsamında değerlendirilebilir. Bu konuda Başkumandanlıktan Sadaret gönderilen yazı da, Edirne'de Türklerin nüfusu gittikçe azalırken, ikinci derecede nüfus çoğunluğunu oluşturan Rumların sayısının gün geçtikçe arttığı belirtildi. Bu durumu önlemek için Rumeli ve Batı Trakya'dan gelen muhacirlerin söz konusu bölgeye yerleştirilmeleri istendi. Nitekim muhacir iskânında bölge hakkında bilgi almak için her sancakta bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun görevi, vilayette nereye, ne kadar muhacirin yerleştirilebileceğinin araştırarak bildirmektir. Böylece Müslüman nüfus artacak, seferberlik sırasında Anadolu'ya ihtiyaç duyulmadan, buradaki ordunun ihtiyaçları kendi bölgesinden sağlanabilecekti. 14 Haziran 1914'te verilen talimatta, Edirne'deki Türk nüfusun azalmasının önlenmesi için muhacirlerin bölgeden ayrılmasına izin verilmemesi istendi.²²⁰ Edirne'de yerleştirilen Bulgaristan ve Doğu Rumeli muhacirleri Anadolu ve İstanbul'a gitmeyi tercih etmekteydiler. Bu durumu önlemek isteyen devlet, Edirne'den başka yere giden muhacirlerin devletten arazi alamayacaklarını ve muhacirlere tanınan ayrıcalıklardan yararlanamayacaklarını ilan etti.²²¹ Dâhiliye Nezareti'nin açıklamasına göre, Edirne'den gündün güne kaçmakta olan muhacirler devlet için sorun oluşturmaktaydı. Buna karşılık devlet, ellerinde belgeleri olmayan muhacirlerin hiçbir yerde yerleştirilmemelerini ve bunların sahil bölgelerinden Anadolu'ya geçmelerinin engellenmesini yetkililere bildirdi.²²²

²¹⁷ Istranca (Yıldız);Trakya'nın Karadeniz kıyılarına paralel bir dağdır. Kırklareli, Istranca dağlarının iç kenarından, İstanbul'u aşağı Tuna bölgesine bağlayan tarihi yol üzerinde bulunmaktadır. O halde belgede "muhacirlerin Istranca yönünden öteye yerleştirilmeleri" ifadesiyle belirtilen yer, Kırklareli, olabilir.

²¹⁸ BOA. BEO. 4208/315574 (27 Ramazan 1331) [22 Haziran 1915], lef,1.

²¹⁹ Emgili, **age**, 277-278.

²²⁰ Sezer Arslan " Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti'nde İskânları" (Yüksek Lisan Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 87.

²²¹ Bilecen, **Balkan Savaşları sonrası Yaşanan Göç**, 231.

²²² BOA. DH. EUM. LVZ. 21/102 (1 Recep 1332) [26 Mayıs 1914], lef,1.

Muhacirlerin, yerleştirilmeleri sırasında, devletin karar ve şartlarının dışına çıkmaları lenmeye çalışıldı. *İşkn-ı Muhacirin Nizamnamesi*’nin altıncı maddesi, muhacirlerin hangi durumlarda iskân yerini belirleme hakkının olabileceğini göstermektedir. Sözü edilen maddeye göre, muhacirler kendilerine ayrılan yerlerde kalmaya mecburdular. Ancak gösterilen yere gitmeyip de kendi parasıyla arazi satın alanlar ile akrabası olan yerlerde yerleşme isteğinde bulunanlara zorunlu yerleşim uygulanmayabilirdi. Hükümet tarafından sakıncalı görülmediği takdirde, söz konusu kişiler bir çeşit iskân yardımı isteğinde bulunmayacaklarına dair bir senet verilerse, istedikleri yerlere gitmelerine izin verilecekti.²²³ Rumeli’den gelen muhacirlerden bazıları hemşerisi veya tanıdığı olduğu gerekçesiyle yerleştirildikleri yerlerden diğer yerlere gitmek istediler. Komisyon’un izin ve resmi işlemleri olmaksızın muhacirlerin yer değiştirmelerine, onlara yapılacak yardımlarda düzen ve güvenliğin korunamayacağı gerekçesiyle izin verilmedi.²²⁴

Osmanlı Devleti’nin uygulamaya çalıştığı iskâna yönelik diğer bir sınırlaması da Müslümanların savaş, baskı vb. sebeplerden terk ettiği topraklara geri dönmelerini sağlamaktı. Bu politika, bölgenin artık geri alınma ümidinin kalmadığı dönem olan Başkan Savaşlarına kadar yürütülmeye çalışıldı.²²⁵ Osmanlı Devleti, bazı bölgelerden Türk dahi olsalar muhacir kabul etmedi. Batı Trakya’yı geri alma ümidi içinde olan Osmanlı Devleti’nin, bu bölgedeki Türk nüfusunun azalmaması için böyle bir karar almıştı. Nitekim Dâhiliye Nezareti Batı Trakya’dan Müslüman ve Hristiyan birçok kişinin Osmanlı yönetiminde olan yerlere doğru g etmekte olduklarını, Edirne Vilayetine bildirmektedir. Bu durumun takip edilmekte olan siyasete aykırı olduğu belirtilerek, Batı Trakya’dan göç edenlerin kabul edilmemesi istendi.²²⁶

4.5. Muhacir İşknında Etnik Köken Meselesi

²²³ Halaçoğlu, **age**, 162.

²²⁴ “Muhacirlere Ne Yapılıyor”, **Tanin**, 31 Ekim 1912, 4.

²²⁵ Gülfettin elik, **Türk İşlm Dünyasında G ve G Yöntemi**, ed. Abdüllatif eviker, Faruk Bal (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2016),172.

²²⁶ BOA. DH. KMS. 18/3 (5 Mart 1330) [18 Mart 1914], lef,1.

Rumeli'den göç eden Osmanlı vatandaşları arasında Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklar üç önemli unsurdur. Irk, lisan, örf ve kültürel değerler olarak birbirinden oldukça farklı olan bu etnik grupları birbirine bağlayan en mühim ortak değer İslâm diniydi. Millet sistemi içinde II. Abdülhamid döneminin siyaseti gereği nüfus sayımlarında Müslüman olarak kaydedildiler. Boşnaklara Arnavutlar gibi bazı bölgeler yasaklanmadı. Ancak Boşnakların kısa zamanda adetlere uyum sağlamalarına ve lisan öğrenmelerine dikkat edildi. Boşnaklar, daha çok Balıkesir, Diyarbakır ve Sivas Vilayetlerine yerleştirildiler.²²⁷

Türk unsurları daha çok Edirne, İzmir, Adana ve Balıkesir'e yerleştirildiler. Edirne, uğradığı işgaller ve askeri harekât merkezi olması nedeniyle en çok muhacir yerleştirilen yer oldu. Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi yerler buralarda Rum nüfusun yoğun olması sebebiyle nüfus dengesi açısından önemliydi. Bu bölgelerde dengenin Müslümanlar lehine sağlanması için Rumeli'den gelen muhacirlerin öncelikle bu yerlere yerleştirilmelerine dikkat edildi.²²⁸

Osmanlı Devleti, bazı muhacir unsurları yerleştirirken bir takım farklılıkları göz önünde bulundurarak politika üretti. Söz konusu farklı unsurlardan biri de Arnavutlardı. Balkanlar'ın en eski kavmi sayılan Arnavutların Osmanlı idaresinde bulunduğu 1900'lü yıllarda nüfusunun yüzde yetmişi Müslüman'dı. İşkodra, Yanya, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde Arnavut nüfusu oldukça yoğundu. Makedonya'da ise Müslümanların Batı'da ve Kuzey'de olanları Arnavut'tu.²²⁹ Arnavutların iskânı 20. yüzyıldan önceki dönemlerde de Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu politikaydı. Bu konuda Barkan'ın verdiği bilgilere göre, 15. yüzyılda sürgün edilen tımar sahibi Arnavutlara Osmanlı topraklarının doğu sınırlarında önemli görevler verilmişti. Ayrıca Rumeli'den sürgün gelen Arnavutların Trabzon'da da tımar sahibi oldukları görülmektedir.²³⁰

²²⁷ Ağanoğlu, **Balkanlar'ın Makus Talihi**, 108, 116-117.

²²⁸ **age**, 108-111.

²²⁹ İhsan Burak Birecikli, "Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914" (Doktora Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2010), 29, 33-35, 46

²³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İktisat Fakültesi mecmuası**, c.13, s. 1-4, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1949-1950): 221-222.

Rumeli bölgesinde en fazla Müslüman nüfusun Arnavutluk içinde bulunması, Avrupa topraklarındaki Osmanlı varlığını yok etmek isteyen Avrupalıların dikkatini çekmekteydi. 1877/78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Arnavutluk topraklarının Bulgarlar, Sırlar, Karadağlar arasında paylaşılmış olması, Arnavutlarda ulusçu hareketin başlamasına neden oldu.²³¹ Arnavutlar 1910 yılından beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı isyan hareketi içindeydiler. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgedeki siyasetini sertleştirdi. Arnavutluk ve Makedonya'da Osmanlı hükümeti tarafından geniş bir silahsızlanma hareketi yürütüldü. İsyan bastırıldı fakat kalıcı olamadı. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet İstanbul'da ve Osmanlı meclisinde güçlenmeye başladı. Şubat/Mart 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimi kazanırken, Osmanlı meclisindeki muhalif Arnavut mebusların sayısı düştü. Seçilemeyen Arnavut mebuslarının etkisiyle Arnavutlar, 1912'de İttihat ve Terakki'ye karşı ayaklandı. Kosova'daki stratejik yerler Arnavutların eline geçti. İttihat ve Terakki iktidardan düşerken, onun Balkan politikası²³² da yavaşladı. Balkan Savaşları esnasında Osmanlı, Rumeli topraklarının önemli bölümünü kaybetti. Bulgar ordusu Edirne'ye yaklaşırken, Arnavutlar Osmanlı savunma hareketine destek vermemekle beraber, Yanya hattı düşerken cepheden kaçtılar. Nitekim Kasım 1912'de Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti. 11 Haziran 1913'te İttihat ve Terakki iktidarı tekrar ele geçirdi.²³³ Arnavut mebusların muhalefetine ve Arnavut isyanının İttihat ve Terakki'nin iktidarını sarsması, Osmanlı hükümetinin Balkan göç politikasını etkilemiş olabilir. Söz konusu durum Arnavut iskân politikasının siyasi arka planı olarak değerlendirilebilir.

Arnavutların yerleştirilmesine dair Osmanlı Hükümetinin takip ettiği politikayı yorumlayan Ağanoğlu, bölgesel ve karakteristik şartları göz önünde bulundurmaktadır. Sert mizaçlı ve inatçı tavırlar içinde oldukları gözlenen Arnavutların yerleştirilmelerinde bir takım dengeler göz önünde bulundurularak, bazı yerlere iskân edilmeleri yasaklandı. İzmir ve İstanbul'a yerleşmelerine izin verilmeyen Arnavutların, Balkanlara uzak bölgelerde daha az probleme sebep

²³¹ Murtezan Idrızı, "Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası" (Doktora Tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı, 2018), 81, 95

²³² İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkan politikası, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Balkanlar'daki topraklarını merkezi yönetime daha sıkı bağlamak, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmak esasına dayanmaktadır. Bkz. Hacısalihioğlu, "Jön Türklerin Balkan Politikası", 125.

²³³ Hacısalihioğlu, "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)", 116-118 121.

olacakları düşünöldü. Diğer bir sebep ise, büyük şehirlerde var olan problemlere, uyum sorunu yaşayabilecek grupların problemlerinin de eklenmek istenmemesiydi.²³⁴ Arnavutların İzmir şehrine yerleştirilme yasağının gerekçesi, büyük şehirlerde kalabalıklaşmayı ve siyasi karışıklık çıkaracak toplulukların bir araya gelmesini önlemek olarak değerlendirilmektedir.²³⁵ Arnavutların İstanbul'a yerleşim yasağının Balkan Savaşlarının sona ermesinden sonra da devam ettiğine dair örnekte, neden olduğu bir takım sıkıntılı durum dikkat çekmektedir. Örneğin, Tahtakale'de Ekmekçi Hanı'nda aşçı Süleyman Fazlı, kardeşi Ethem'in taşraya gönderilmek üzere İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetine teslim edildiğini bir dilekçe ile bildirmişti. Süleyman Fazlı'nın kardeşi Ethem'in Arnavut olması İstanbul'dan gönderilme nedeniydi. Zira Arnavutların ise İstanbul'da bulunması yasaktı. Dilekçede, Ethem'in 12 yaşında olduğu, işine gelirken çarşıda polisler tarafından yakalanarak Emniyet Müdürlüğüne götürüldüğünü, orada dört gün kaldıktan sonra İzmit tarafına gönderildiğini anlattı. Süleyman Fazlı, kardeşinin korumasız ve kimsesiz gitmiş olmasının, kendisinde endişe ve üzüntüye sebep olmakla beraber, iki kardeşin birbirinden ayrılmasının ne kanun ne de hakkaniyete uygun olduğunu belirtti.²³⁶

Balkan Savaşları esnasında, Osmanlı Devleti'nde hükümette bulunan İttihatçılara ait politik görüş, muhacirlerin iskânında bölgelerin özelliklerini dikkate almayı gerektirmekteydi. Muhacirler ve göçebeler²³⁷ İttihatçıların iki önemli nüfus potansiyeliydi. Söz konusu bu iki nüfus kaynağını yerleştirmede iki bölge hedef alındı. Muhacirlerin iskânında, Batı'da Rumlar ve Bulgarların yaşadığı yerler, göçebelerin iskân edilecekleri bölge ise Doğu'da Kürtler ve Ermenilerin bulunduğu yerler seçildi.²³⁸ Ancak Arnavut muhacirler de Doğu'da F. Dünder'ın sözünü ettiği yerlere yerleştirildiği arşiv kayıtlarında mevcuttur. Örneğin, Konya'ya bağlı Ereğli, Karaağaç, Ilgın, Akşehir, Saidili, Karaman kazalarında misafir olarak bulundurulanan

²³⁴ Ağanoğlu, **Balkanlar ve Göç**, 228-229.

²³⁵ Kaya, "Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler Ve Karşılaşılan Sorunlar", 10.

²³⁶ BOA. DH. EUM. ADL. 11/14 (17 Kanunuevvel 1331) [30 Aralık 1915], lef.2.

²³⁷ Göçebe; Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin başlaması ile beraber, konar-göçer Türkmenler için kullanılır. Bir yerde durmayarak devamlı yer değiştiren anlamına gelmektedir. Bkz. Lütfi Bergen, "Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri Ve Anadolu'da Şehir Kurmak, **APJIR Academic Platform Journal of İslamic Research**, c.1, s.1 (2017): 27

²³⁸ Fuat Dünder, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, (İstanbul: İletişim Yayınları: 2008), 178-179.

64 Arnavut aile muhacir ile 181 Boşnak muhacir ailelerinin Sivas ve Diyarbakır'da boşalan köylere gönderilip, yerleştirilmeleri devlet tarafından uygun görüldü. Ayrıca söz konusu kazalarda misafir bulunan 78 “Türk muhacirlerinin” de Adana’ya gönderilmesi tebliğ edildi.²³⁹ Dâhiliye Nezareti, takip ettikleri iskân siyaseti gereği, o güne kadar Türk muhacirlerin büyük kısmı İzmir, Edirne, Balıkesir ve Adana’ya yerleştirildiklerini belirtti. Ancak henüz iskân edilmeyip, farklı illerde perişan halde bulunan Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, acilen Diyarbakır’a gönderilmelerini ve dağınık bir şekilde yerleştirilmelerini Diyarbakır il yönetiminden istedi.²⁴⁰ Aydın’daki iskân çalışmaları hakkındaki İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinin açıklamasına göre, muhacirler, bulundukları yerlerde dağınık haldeydiler. Bunların sayısı hakkında Aydın ili yönetiminden bilgi istendi. Muhacirlerin daha sonra Aydın iline bağlı yerlere gönderilmeleri için bulundukları yerde bekletilmeleri mi yoksa tahliye olunan köy ve kasabalara yerleştirilmek üzere Sivas ve Diyarbakır’a gönderilmelerinin mi uygun olacağı Aydın Vilayetinden sorulmaktadır.²⁴¹ 1915 tarihinde Osmanlı hükümetinin izlediği politika göz önüne alınırsa, muhacirlerin Diyarbakır’da boşalan Ermeni köylerine yerleştirilerek, buralarda Müslüman sayısının artırılmasının hedeflendiği, söylenebilir.²⁴² Bölgenin hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bölgeye yerleştirilen unsurların hangi mantık çerçevesinde yerleştirildiği müstakil bir araştırma konusu olup, tartışmaya açıktır. Anadolu’da Diyarbakır, Sivas bölgelerine diğer unsurların değil de neden özellikle Arnavutların yerleştirilmeye çalışıldığına dair bir değerlendirilmeye bu çalışma süresince rastlanmamıştır. Bu konudaki yorumlar Arnavutların dağınık ve kırsal bir bölgeden geldikleri için benzer tabiat özelliklerindeki bölgelere yerleştirildiklerine dair “coğrafi” ve cesur, savaşçı özelliklerinden dolayı “etnik” çerçevede yapılmaya çalışılabilir. Ancak tarih yazımı kapsamında bilimsel temellendirmeye dayanarak kesin bir yargıya ulaşmak mümkün olmayabilir.

Arnavut unsurların yeni yerleşim yerlerine daha rahat uyum sağlamaları için dil ve adetleri öğrenecekleri şekilde Anadolu içlerinde dağıtılmış olabileceklerine dair örnek, Dâhiliye Nezareti’nin tebliğinde görülmektedir. Söz konusu belgede,

²³⁹ BOA. DH. ŞFR.54/246 (17 Haziran 1331) [30 Haziran 1915], lef.1.

²⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/402 (24 Cemaziyelevvel 1333) [9 Nisan 1915] lef1.

²⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 54/416 (29 Şaban 1333) [12 Temmuz 1915], lef, 1.

²⁴² Ağanoğlu, **Balkanlar’ın Makus Talihi**, 114.

Arnavut ve Boşnakların milli adetleri ve lisanı kısa zamanda öğrenebilecekleri şekilde Elazığ, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerine dağıtılarak iskân edilmeleri uygun görüldüğü bildirildi.²⁴³ 1914 yılında Maraş’a Arnavut yerleştirilmiş olduğu, bölgeye yerleştirilen Arnavut muhacirlerin Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiklerine dair vermiş oldukları 39 adet beyannameden anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Osmanlı Devleti, Balkan milletlerinin -Arnavutlar gibi- bazı unsurlarını belirli yerlerde yerleştirmeme politikasından gerektiğinde vaz geçebilmişti. Nitekim Rumlardan boşalan yerlerin bir an önce Müslüman unsurlarla doldurma politikasını tercih ettiği durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin; Dâhiliye Nezaretinin, Aydın Vilayetine gönderdiği yazıda, İzmir’in Arnavut muhacirler için yasak bölge olmasına rağmen, bu bölgelerde daha sonra muhacir ihtiyacının artmasından dolayı, bu gibilere lüzum olup olmadığı hakkındaki bilgilerin acil verilmesi istendi.²⁴⁵

Edirne Vilayeti, Arnavutların yerleşme talebinde bulundukları yeri. Nitekim Selanik Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen evrak, Edirne’ye yönelik muhacir istek tablosu hakkında bilgi içermektedir. Buna göre Balkan Savaşları esnasında çok zorluklar çekmiş olan halkın birçoğu Makedonya’dan Edirne’ye göç etmekte tereddüt gösterirlerken, Arnavutlar ise buraya göç etmek için talepte bulundular.²⁴⁶ Arnavutların yerleştirilmiş oldukları bölgeler arasında Edirne’nin olmayışı, Arnavutların Edirne’de iskân edilmeleri isteğinin yerine getirilmediğini göstermektedir. Örneğin, Dâhiliye Nezareti tarafından Edirne Vilayetine gönderilen yazıda, Edirne’ye gelen muhacirlerden, Arnavut olmayanların Edirne’de alıkonulmaları, geriye kalanların da İstanbul’a gönderilerek, orada ayırt edilmeleri talimatının verildiği görülmektedir.²⁴⁷

Arnavutların Doğu’da yerleştirildikleri bölgelerde kalıcı olup olmadıkları, devletin Arnavut iskân politikasının daha sonraki tarihlerde değişip değişmediği, bu tezin tarih aralığı kapsamının dışındadır. “Muhacir İskânında Etnik Köken Meselesi” başlığı altında değinilen konu ve ortaya konulan örnek uygulamalar, müstakil bir

²⁴³ BOA. DH. ŞFR. 54/216 (14 Recep 1333) [28 Mayıs 1915]; Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi Göç**, 113.

²⁴⁴ Ağanoğlu, **Balkanlar’ın Makus Talihi**, 114-115.

²⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. 42/222 (13 Şaban 1332) [7 Temmuz 1914], lef,1.

²⁴⁶ HR. İD. 23/52 (19 Cemaziyelahir 1332) [15 Mayıs 1914], lef,1.

²⁴⁷ BOA. DH. ŞFR. 46/261 (20 Zilhicce 1332), [9 Kasım 1914], lef,1.

araştırma konusuna zemin hazırlayarak, tarih, siyaset bilim ve sosyoloji gibi farklı bilimsel alanların dikkatini çekebilir.

F. Dünder'a göre, Osmanlı Hükümeti, Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma politikası gereği, Makedonya Türklerini ve Müslümanlarını Anadolu'ya çağırdı ve yerleştirdi. İttihat ve Terakki'nin bu politikasını gerçekleştirmesinde, Balkanlar'dan Müslüman ve Türkleri kovma amacıyla olan Avrupalı büyük devletlerin de payı vardı. İttihat ve Terakki'nin, 1914 yılı boyunca Ege Rumlarının adalar üzerinden Yunanistan'a kaçışlarında da yardımı oldu. Dünder, bu durumu İttihatçıların Balkanlar'ın kaybını artık kabul ederek, mübadele dışında bir çareleri olmadığına inandıklarını gösterdikleri şeklinde değerlendirir. Dönemin Hükümeti tarafından uygulanan bu politika, "küresel zihniyetin bir yansıması" olarak yorumlanır.²⁴⁸ İttihat ve Terakki'nin sözü edilen Anadolu'yu iskân politikası, Balkan Savaşları sonucunun doğal bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Zira askeri ve iktisadi zayıflık içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin, içinde bulunduğu şartları değerlendirmeye çalışması en mantıklı yollardan biriydi. Balkan devletlerinin Osmanlı'dan kalan toprakları Hristiyanlaştırma çabası tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma çabası Avrupalı devletlerin de isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiştir yargısında bulunulabilir. Ancak söz konusu çabanın Avrupa Devletleri'nin Balkanlar'daki emellerini gerçekleştirmelerine katkı amacıyla yapıldığı söylemek doğru bir yargı olmayabilir. Zira savaşlardaki kayıplar ve felaketler göz önüne alındığında fazla bir seçeneğin olmadığı söylenebilir.

4.6. İskân Konusunda Karşılaşılan Sorunlar

4.6.1. Devlet Görevlilerinden ve Kanunlardan Dolayı Karşılaşılan Sorunlar

İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin on altıncı maddesinde, Vilayet muhacir memurlarının görevleri talimatnameyle belirlenerek, *İskân-ı Muhacirin*

²⁴⁸ Fuat Dünder, "Neden 1923 Mübadelesi? Osmanlı Geçmişinden Bir Yanıt Bulma Denemesi", **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri**, ed. Bilge Gönül, Hakan Uzbek, Sefer Güvenç, Süleyman Mazlum, Tutku Vardağlı (İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2016), 39.

Komisyonlarının asli üyeleri olarak bulundukları bildirilmiştir. Ayrıca muhacir memurlarının komisyon kararlarının tamamının yerine getirilmesinden sorumlu oldukları eklenmiştir.²⁴⁹ Söz konusu nizamname maddesine rağmen muhacir yerleştirme konusunda karşılaşılan sorunlardan bir kısmı görevli memurlardan kaynaklanmaktaydı. En sık karşılaşılan sorunlar, ilgili bazı memurların görevlerini ihmallerinden veya kötüye kullanmalarından dolayı ortaya çıkmaktaydı. Örneğin Emin Yusuf Efendi, Serfiçe kasabasının Yunanistan tarafından işgali üzerine Selanik İslâm cemaatinin yardımlarıyla Tekfur Dağı'na gelmişti. Emin Yusuf Efendi, burada 6 aydan beri bulunduğunu, buraya daha önce gelmiş muhacirlerin bir şekilde yerleştirilmiş oldukları halde, kendilerinin henüz yerleştirilmemiş olduğunu bildirdi. Uygun bir eve yerleştirilmesini isteyen Yusuf Efendi, bulunduğu yerdeki komiser tarafından dikkate alınmadığını belirterek, durumun düzeltilmesini talep etti.²⁵⁰ Selanik'ten İstanbul'a göç eden Hasan ve arkadaşları bir ortaklık kurarak İzmit'te Vezir Çiftliği'ni kiralamışlardı. Söz konusu şahısların kiraladıkları bu yerde topladıkları otlara askeriye tarafından müdahale edilmişti. Kesilmeyen ve toplanmayan otlar çürümeye yüz tutmuştu. Bu durum, büsbütün mağdur olduklarını açıklayan Hasan ve arkadaşlarının dilekçesi ile Harbiye Nezaretine bildirildi.²⁵¹

Muhacirlerin işleriyle ilgilenmekle görevli yerel memurların görevlerini kötüye kullanması ve kanun maddelerinin sorunların çözümünde yetersiz kalması devletin çözmesi gereken sorunlardandı. Bu konudaki örnekte, Dâhiliye Nezareti, Bursa, Ankara, Konya, Aydın, Kastamonu, Adana Vilayetlerine, İzmit yönünde Bolu Mutasarrıflığına, muhacirlerin yerleştirilmesinde mülkiye memurlarının, Osmanlı sınırları içindeki terk edilmiş veya boş arazileri araştırarak tespit etmekle görevli olduklarını bildirmektedir. Bu duruma rağmen, söz konusu durumda olan arazilerin bulunmadığına dair mülkiye memurlarının raporları gerçeği yansıtmamaktaydı. Başından beri yerli halk, köyleri civarında muhacir yerleştirilmesini istemeyerek, boş arazileri gizlemişlerdi. Zira köylüler, bu arazileri, hayvanlarını otlatmak amaçlı kullanmaktaydılar. Bazı yerli memurlar ve muhtarlar da, köylülere uyararak merkez memurlarının araştırmalarını yanlış yönlendirmişlerdi. Bu durumun ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermek için, terk edilmiş araziler hakkındaki kanun maddelerinin

²⁴⁹ Halaçoğlu, *age*, 163.

²⁵⁰ BOA. DH. EUM. VRK. 13/25 (23 Ramazan 1332) [15 Ağustos 1914], lef, 1.

²⁵¹ BOA. DH. H. 73/15 (2 Kanunuevvel 1330) [15 Aralık 1913], lef, 1.

tekrar gözden geçirilmesi gerekmekteydi. Nitekim kanuna göre, terk edilmiş arazilere muhacirin iskânı gerekmele beraber, çevre köylerin hayvanlarını otlatmaya müsait otu çok olan araziler, muhacirlere ayrılan boş arazi kapsamında çıkarılacaktı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan boş arazilerin her türlü şehirleşme ve istifadeden yoksun bırakılmışlardı. Oysa bu araziler, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve onların yerleştirilmesi için uygundu. Arazileri söz konusu amaca yönelik hale getirmekle görevli memurların ilk önce dikkate alacakları konu, çalışmaları sağlıklı bir şekilde yürütmek olacaktı. Bu çalışmaların sonucunda, muhacirlerin gelecekteki menfaatleri ve mutlulukları sağlanmalıydı.²⁵² Dâhiliye Nezaretine, bazı terkedilmiş arazilerin boş arazi olarak kabul edilerek müzayedeye (ihale yoluyla satışa çıkarma) konulmak istendiği haberleri ulaşmıştı. Devlet, bu tür arazilerin izin alınmadan müzayedeye çıkarılmamasını, müzayedeye çıkarılan arazi varsa bundan vazgeçilmesini bildirdi. Ayrıca bu arazilerde kaç adet evin yerleşiminin uygun olacağının da tespitin de yapılması istendi.²⁵³

Muhacir iskânı konusunda toprak sahiplerinin itiraz ederek terk edilmiş araziler üzerinde hak iddia etmeleri, arazi kanunundaki boşluklardan ileri gelmekteydi. Örneğin, Ankara Vilayetine göre, boş olan arazilerin mülkiyet durumu soruna neden olmaktaydı. Vilayet yönetiminin bu konudaki tespitleri, kanun maddelerinin yeniden gözen geçirilmesi yönündeydi. Yetkililere göre, şahıslara veya ailelere ait arazilerin yanında bomboş araziler vardı. Bu arazilerin pek çok kısmı otlak olarak kullanılmaya uygundu. Bu otlakların bir kısmının ve tarım için uzun süredir işlenmemiş arazilerin az bir bedel ve ihale yolu ile satın alınmasının önlenmesi için, arazi yazımı ve bununla ilgili yasal düzenleme olan *Tahrir ve Tahdid Kanunu* ilgili maddelerinin düzenlenmesi gerekliydi. Gasp ve zorla ele geçirilmiş olan devlet arazileri için alınması gereken tedbirlerin düzenlenmesi zorunluydu. Devlet yetkilileri, kanun emriyle bu yerlerin korunması için *Tahrir ve Tahdid Kanunu*'nun yeniden düzenlenmesine kadar, Defter-i Hakani Müdürü ve memurlarının bu konuyu takip etmelerinin faydasının olmayacağı fikrindeydi. Bu sebepten dolayı Ankara vilayeti yönetiminden bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istendi. Bu konudaki çalışmalara Mülkiye ve Maliye müfettişleri de

²⁵² BOA. DH. HMŞ. 27/27 (7 Nisan 1329) [20 Nisan 1913], lef, 1.

²⁵³ BOA. DH. İ. UM. EK. 2/42 (10 Safer 1332) [8 Ocak 1914], lef,1.

katılacaktı. Bütün araziler kaydedilecek, hakkında herhangi bir kayıt olmayan araziler de incelenecekti. Buna karşılık Ankara vilayet idaresi, muhacirlerin yerleşimini engelleyen işlerin en başta geleninin arazi kanunu olduğunu belirtti. Muhacirlerin yerleşimine uygun her çeşit arazinin kayıt ve senedi kişilerin elinde bulunmaktaydı. Bu durum, Anadolu arazi ve otlaklarında muhacirler için yeterli arazinin bulunmamasına neden olmaktaydı. Bu duruma hükümet müdahale ettiğinde, arazi sahipleri, kanundaki maddelere dayanarak müdahaleyi kaldırabilmekteydi. Nitekim bu konuda örnekler vardı. Şahıslar, arazi kanununun 47. maddesine dayanarak, devlet arazisinin sınırlarını dikkate almayarak, bedelsiz ele geçirdikleri tapulara sahiptiler. Bu sayısız ve geniş arazilerin pek az kısmı otlak olarak, geri kalan kısmı bomboş bırakılmıştı. Bakanlık tarafından verilecek olan emir ve vilayet yönetiminin alacağı tedbirler, ancak daha sonra yapılacak gasp ve zorla ele geçirmeyi önlemekten ibaret olurdu. Bununla beraber elde bulunan bu kanun ile otlak alanları ile kanuna ihtiyacı olan belirlenmemiş pek çok arazi ve otlak 47. maddeye dayanarak kişinin malı olarak tanındıkça, vilayetin alacağı tedbirler yetersiz kalacaktı. *Arazi ve Tahdid Kanunu*’nun uygulanmasından önce, arazi kanunu değiştirilmeliydi. Aksi takdirde tahrirden bir sonuç çıkmayacağı, Ankara vilayeti yetkilileri tarafından açıklandı. Yine bu konuda Sivas vilayetinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği evrak da devlet arazilerini ele geçiren kişilerin muhacirlerin yerleşimine engel oluşturduklarının bilgisini vermişti. Birtakım kişilerin tapu senetlerine devlet arazilerini de yazdırmıştı. Daha sonraki ölçümlerde bu arazilerin içinde devlete ait arazilerin de olduğu görüldü. Otlak ve sulak gibi halka açık araziler de kendi malları sayan bu kişiler hem köy halkına hem de hazineye zarar vermişti. Bu yüzden cinayetler ve kavgalar çıkmıştı. Bu kişiler, arazilerine muhacir yerleştirmek için devletin el koyduğu yerlere itiraz ettiler. Yapılan incelemelerde, bu arazilerin kendilerine ait olduğunu iddia eden kişilerin zaten hazine arazilerini zapt ettikleri ortaya çıktı. Arazi kanunundan dolayı Ankara’da ortaya çıkan benzer bir sıkıntı yine muhacirleri ilgilendirmekteydi. Dâhiliye Nezareti, Polatlı İstasyonu civarında yerleştirilen Usturumca muhacirlerine verilen araziye, Beypazarlı Abbaszadeler tarafından gereksiz yere yapılan müdahalenin, Vilayet tarafından engellenmesini emretmişti. Vilayet yöneticilerinin buna verdiği cevapta, Abbaszadelerin yapmış olduğu müracaat üzerine bölgeye bir heyet gönderildiği bildirildi. Heyetin raporuna göre, muhacirlere verilen arazinin 20.000 dönümünün Abbaszadelere ait olduğu anlaşılmıştı. Bu durum üzerine muhacirlerin bu arazi üzerindeki her türlü faaliyetinin

Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararla yasaklandığı bildirildi. Arazi kanunu, muhacir yerleştirme mecburiyetinden dolayı, arazilerden faydalanılmasını gerekli kıldı. Buna rağmen arazi sahiplerinin sadakasıyla bu mümkün olamayacaktı. Muhacir yerleştirilme konusunda sıkıntıya düğüldüğünden arazi kanununun bir kısmı değıştirilmeliydi. Bununla beraber Ankara ve Konya’da vilayetin yazılarında açıklandığı üzere, kanıtı ihtiyaç olunmayacak şekilde açık bir haksızlık söz konusuydu. Bu haksızlığa karşı idareten karar alınması hukuk devletinin korunması için gerekiydi. Çaresiz muhacirler kendilerine karşı yapılan saldırılarda mahkemeye başvurdu. Ancak bu konudan sadece üzüntü duyulduğu belirtilmiş, görüşmelerle vakit kaybedilmişti. Fevkalade öneme sahip ve acil sonuca ulaştırılması gereken bu konu hakkında özellikle devletin müdahalesi gerekiydi.²⁵⁴

Devletin arazi kanununun, dönemin şartlarına uygun hükümlerden yoksun olduğu bu tür olaylarda açıkça görölmektedir. Kanundaki boşluklardan yararlanan bazı kişilerin devlete ait arazileri sahiplenmesi muhacir iskânında karşılaşılan en önemli sorunlardan oldu. Zira muhacirlerin yerleştirilmesindeki arazi sıkıntısı bazı bölgelerde nüfus sıkışıklığına neden oldu. Bu durum aynı zamanda muhacirlerin topraktan elde edecekleri kazancı da engelledi. Osmanlı Devleti’nin söz konusu dönemde içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi güçlükler, kanunların sorunları çözmede yetersiz kalmasına sebep oldu. Buna rağmen devletin kişisel mülkiyet hukukunu korumaya yönelik uygulamaları da dikkat çekicidir. Örneğin, evine muhacir yerleştirilen Haydar Molla Bey’in evinin iç tarafında yapılan tamirat masraflarının bir kısmı Maliye bütçesinden karşılanmasına karar verildi.²⁵⁵

4.6.2. Yerli Halktan Dolayı Karşılaşılan Sorunlar

Balkan Savaşları’ndan sonra kısa zamanda çok büyük sayıda muhacir nüfusunun Osmanlı topraklarına gelmesi yerli halkla muhacirler arasında sıkıntılara neden oldu. Muhacir iskânının yerli halkın çıkarlarıyla çatıştığı dair örneklerde, devletin çözüme yönelik icraatları görülebilir. Muhacirleri yerli halkla karşı karşıya

²⁵⁴ BOA. DH. İD. 213/31 (7 Şaban 1332) [1 Temmuz 1914], lef,2; lef,3.

²⁵⁵ BOA. ML. EEM. 1042/26 (13 Safer 1332) [11 Ocak 1914], lef,1.

getiren en önemli sorunlardan biri arazi anlaşmazlıklarıydı. Yerli halk, arazilerinin muhacirler tarafından kullanıldığı iddia ederek, şikâyetçi oldu.²⁵⁶ Örneğin, Derviş Bekirzade Mehmet ve karısı, Konya merkez kasabasına bağlı Alibey Höyüğü köyünde tasarruf sahibi oldukları araziden tapu belgesinde gösterilen miktarın kendilerine verilmesini istediler. Arazinin orta tarafına muhacir yerleştirilmelerine dair kaza ve vilayet meclisi üyelerince alınan ortak karara itiraz ettiler. Ayrıca, kararın Şura-yı devletçe incelenmesi istendi. Söz konusu isteki Mülkiye ve Maarif dairesince incelendiğinde, Bekirzade Mehmet'e ait arazinin, tapuda iki parçadan 500 dönüm olarak gösterildiği görüldü. Bu kişi, arazisinin bir takım terk edilmiş araziye sınır olduğunu adeta fırsat bilerek, 10 bin dönüm arazinin kendilerine ait olduğunu iddia etmişti. Hâlbuki gerek tapu senedinin yazılmasına gerek tapudaki miktardan fazla olan arazinin sahipsiz arazi sayılmasına rağmen, şikâyetçi kişi, her nasılsa 500 dönüm için tapu senedi elde etmişti. Dava konusu arazinin 8 bin dönümüne yakın miktarının muhacirlerin iskânına ayrılması kararlaştırıldı. Bu karar vilayet meclisi tarafından kabul edildi.²⁵⁷ Tartışma konusu arazilerin hem yerli halkı hem de muhacirleri besleyecek verimde olup olmadıkları veya arazi sahipleri ile muhacirler arasında bir anlaşmazlığın olup olmadığı da belirtilmemiştir.

Balkan Savaşlarında muhacir olarak gelenlerin arasında çok sayıda bulunan dul ve yetimlerin yerleştirilmesi işlemleri için arazi ayrılmasında da bir takım sorunlar ortaya çıkmıştı. Darülaceze civarında gerekli miktarda binanın yapılması için inşaat işlerine bir an önce başlanacaktı. Darülaceze'nin karşı tarafında bulunan Kâğıthane köyüne ait otlak yeri, ihtiyaç görülmediğinden dolayı tuğla imalathanesine kiraya verilmişti. Köy halkının faydalanamadığı bu otlak arazi üzerindeki tuğla imalathanesinin ruhsatı yoktu. İmalathane sahipleri bu arazide muhacirlere bina inşaatını engellemek için isyan ettiler. *İskân-ı Aşair Müdüriyeti*, söz konusu yerden 300 bin metrenin ayrılması ve burada sayıları üç-beş yüzü aşan dul ve yetimlere mahsus bir darü'l sanayi (meslek okulu) inşasına başlanması için gerekli işlemlerin yerine getirilmesine dair emri vererek sorunu çözmek istedi.²⁵⁸ Muhacir yerleştirme süreci içinde, hazineye ait araziler ile terk edilmiş bazı arazilerin bir takım kişiler tarafından bir şekilde özel mülkiyete katıldığı veya kullandığı görülmektedir. Bu

²⁵⁶ Halaçoğlu, *age*, 131, 137.

²⁵⁷ BOA. BEO, 4327/324516 (2 Kanunuevvel 1330) [15 Aralık 1914], lef,2.

²⁵⁸ BOA. ML. EEM. 1102/21 (14 Cemaziyelevvel 1330) [1 Mayıs 1912], lef,1.

durum, devletin toprakları üzerindeki idari tasarrufundaki zafiyetini göstermektedir. Bu örnekler üzerinden toplumun sosyal yapısındaki ahlaki durum da sorgulanabilir.

Balkanlardan kitleler halinde göç ederek gelen binlerce insanın, yerli halkın imkânlarına ortak olması, toplumun yardımsever yönünü ortaya çıkardığı gibi, kaynakların paylaşımı konusunda da sıkıntıya neden olmuştu. Örneğin, Biga kazasında muhacirlerle yerli halk arasında arazi 20-25 yıldan beri devam eden anlaşmazlık şikâyet konusu olmuştu. Yedi köydeki muhacirlerin işgal ettikleri arazi 39 bin 221 dönümden oluşmaktaydı. Arazinin 25 bin 203 dönümünde ziraat yapılmaktaydı. 11 bin 931 dönümü orman ve boş arazi olup tarla halinde kullanılmıştı. Muhacir sayısının iki bin elli sekizinin her birine yedişer dönüm hesabıyla tahsis ve ziraata uygun olmayan 13 bin 998 yerin dahi otlak olarak kendilerine terk edilmiş olması ve sözü edilen muhacirlerin başka yerlere nakilleri imkânsızdı. Söz konusu arazinin para karşılığı olan 400.000 kuruşun yerli halka verilmesinden başka çare görülmemekteydi. Ancak muhacirlere ayrılan paradan 5.000 liranın ve Hazine'den de 90.000 kuruşun yerli halka verilmesi uygun görüldü. Muhacirler ile yerli halk arasındaki anlaşmazlığı önceki hükümetin memurlar tarafından uygulanan siyaset eseri olduğu iddia edildi. Muhacirin iskânı sırasında yerli halktan bir kısmının hukukunu kasten ihlal edilmişti. Bir köyün ikamet ve ziraat için bir karış toprağının kalmadığı tespit edildi. Ayrıca daha sonra gelen muhacirlerin hemşerileri nezdinde ikametleri temin için gösterdikleri arzuya uygun, meşru olmayan şekilde sözü edilen arazide haksız olarak yerleştirildikleri de belirtildi.²⁵⁹

4.7. Mübadeleyle (Azınlık Değişimi) İskân

4.7.1. Bulgaristan'la Mübadele

İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması'na eklenen protokol maddesinde,

²⁵⁹ BOA. BEO. 3980/298479 (29 Şaban 1328) [5 Eylül 1910], lef.2.

nüfus mübadelesi konusu ilk defa açık bir şekilde yer aldı.²⁶⁰ Söz konusu anlaşma devletlerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarını da çözmeyi amaçlarken, nüfus değişimine imkân veren devletlerarası ilk anlaşma olarak modern tarihte yerini aldı.²⁶¹ Anlaşmanın ek protokolü gereği, Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Bulgarlar ile Bulgaristan sınırları içinde oturan Türklerin nüfus değişimi kararlaştırıldı. Makedonya'nın Osmanlı Hükümeti idaresinde tam olarak çıkmasından sonra, Osmanlı topraklarında yalnız Edirne'nin Kırklareli sancağının kuzey hududunda kalan az sayıdaki köylerdeki Bulgarlardan başka kimse bulunmamaktaydı. Bulgaristan'ın Osmanlı sınırına yakın bazı bölümlerinde ise az sayıda Türk yaşamaktaydı.²⁶² İstanbul Anlaşması, Türk-Bulgar sınırında 15'er kilometre mesafedeki Bulgar ve Müslümanların gönüllü değişimini sağlamaktaydı.²⁶³ Sınırın her iki yanındaki 15 km'lik bölgenin mübadele kapsamında tutulması prensibi İttihatçılarca genişletildi. Nitekim Edirne ve giderek tüm Trakya mübadeleye tabi tutuldu.²⁶⁴

İstanbul Anlaşması'nın sağladığı uzlaşma ortamının neticesinde, Trakya göçmenleri sorunlarının çözümünün özel bir protokolde incelenmesi için Türk ve Bulgar temsilcileri bir araya geldiler.²⁶⁵ 2-15 Kasım 1913 tarihlerinde Edirne'de toplanan 6 Türk ve 9 Bulgar'dan oluşan komisyon, Müslüman ve Bulgarların nüfus mübadelesi için ilk anlaşmayı yaptılar. Sözü edilen komisyonun çalışmaları Ekim 1914'e kadar sürdü.²⁶⁶ Edirne 'deki görüşmelerin sonucunda yapılan sözleşmenin birinci, üçüncü ve dördüncü maddelerine göre, Osmanlı'nın terk ettiği topraklardan göç eden Müslüman halkın yerine, Osmanlı topraklarından göç ettirilen Bulgarlar yerleştirilecekti. Buna karşılık Osmanlı topraklarından gitmiş olan Bulgarların yerlerine de Müslüman muhacirler iskân edilecekti.²⁶⁷ Bu konudaki örnekte, Lâpseki kazasının sahile yakın en güzel yerinde on köy oluşturmuş olan Bulgarların, bu

²⁶⁰ Gülay Özgür, “ Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasındaki Nüfus Göçü”

(Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008): 84.

²⁶¹ Selahattin Önder, “Balkan Devletleriyle Türkiye Arasında Nüfus Mübadeleleri”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990), 25.

²⁶² Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, haz., Fahri Parin (İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2009), 83.

²⁶³ İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 156.

²⁶⁴ Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, 189.

²⁶⁵ Özgür, **age**, 85.

²⁶⁶ Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi**, 121-123.

²⁶⁷ Özgür, **age**, 86.

köylerden Bulgaristan'a göç ettirilmeleri ve yerlerine ise muhacirlerin yerleştirilmesinin uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Bir başka örnekte, Edremit ve Burhaniye'de açıkta kalan ve yerleştirilemeyen muhacirlerin, boşalan Bulgar köylerine yerleştirilme masrafları için ise 50 bin kuruş gönderildiği görülmektedir.²⁶⁹

Edirne sözleşmesinin ikinci maddesinde, mübadele sonrası köylülerin yerleştirildikleri köylerin bedellerinin belirlenmesi, mübadele edilen köyler arasında bedel farkı ve anlaşmazlık çıkması halinde gerekli tazminatın en kısa zamanda ödenmesi bildirilmektedir.²⁷⁰ Buna örnek olarak, 1914 tarihinde, Muhacirin Müdüriyetinin, Bulgaristan'a hicret edenlerden geriye kalan yerlere muhacirlerin iskân edilmesinden önce arazilerin değeri belirlenerek bildirilmesini Karesi Mutasarrıflığından istemesi, gösterilebilir.²⁷¹ Mübadele şartlarına göre, göç ettirilen kişilerin taşınır ve taşınmaz malları listelenmişti. Söz konusu listelerde, köylerdeki kişilerin isimleri ve yaşları tek tek verilerek büyük baş ve küçükbaş hayvanların cinsi ve sayısı, değirmen, ev, tarla, bağ, bahçe, at arabası veya manda arabası, orman arazisi ve bunların leva olarak para karşılığı belirlendi. Ayrıca göç edilirken tarlaların ürünlerle birlikte terk edilip edilmediği ve bunların mali karşılıkları konusunda bilgiler de eklendi.²⁷²

Mübadele çerçevesinde göç ettirilecek olan Bulgarların durumu bir takım durum ve şartlara göre değişebilmekteydi. Örneğin, Erdek'e bağlı Kilik Köyü Bulgarları, harman sonuna kadar göç ettirilmemeleri için müsaade istediler. Bu bölgeye gönderilen muhacirlerin Rumların evlerine yerleştirilmeyip, tamamının Bulgar evlerine yerleştirildiklerini ifade ettiler. Ancak Bulgarlara, kaymakam üç gün izin vermişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığından hicretleri

²⁶⁸ BOA. DH. ŞFR. 425/34 (1 Cemaziyelahir 1332), [27 Nisan 1914], lef, 1.

²⁶⁹ Ağanoğlu, **age**, 123

²⁷⁰ Özgür, **age**, 87.

²⁷¹ Ağanoğlu, **age**, 123

²⁷² Özgür, **age**, 89. Bulgar arşiv kaynağına (SDİA) ait 20 Haziran 1914 tarihli belgede, 31 adet liste halinde 681 kişinin malları ve maddi değerleri yer almaktadır. Bu malların yanı sıra köylerde bulunan kiliselerin bedeli de listeye eklenerek, bunların para karşılığı Osmanlı Devleti'nden istenmiştir. Bkz. **age**, 89.

kararlaştırılan Mandra Köyü Bulgarlarının, harman sonuna kadar kalmaları ve evlerine muhacir konulmaması bildirildi.²⁷³

4.7.2. Yunanlılarla Mübadele

Yunanistan'ın ele geçirdiği Makedonya'da yaptığı zulümler Mart 1914'te şiddetini artırdı.²⁷⁴ Yunanlılar, Makedonya'yı Drama'ya kadar ele geçirdi. Osmanlı Devleti, Yunanistan Makedonya'sında bulunan ve Osmanlı topraklarına göçmek isteyen Müslüman halka karşılık, kendi topraklarında kalan Rumların mübadele edilmesini Yunan Hükümeti'nden istedi. Zira Adalar meselesinde²⁷⁵ er geç Rumlarla mücadeleye girileceği düşünülmüştü.²⁷⁶

Rum göçü, 1913'ün sonlarından itibaren başlarken, 1914'ün ilk çeyreğinde artarak devam etti. Osmanlı Devleti, göç etmek isteyenler Rumların, hiçbir şartta geri dönmeyecekleri ve bıraktıkları malları için herhangi bir talepte bulunmayacaklarına dair yazılı bir belge vermeleri halinde gitmelerine izin verildi. 1914'ün ilk aylarında 20.000 Edirne Rum'u göç etti ve yerlerine Müslümanlar yerleştirildi. Göç eden Rumların sayısı Haziran'a kadar yaklaşık 30.000'e ulaştı.²⁷⁷ İzmir Vilayeti sınırlarının içindeki Çeşme, Menemen, Urla'da Rum göçü daha fazla oldu.²⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin bu süreçte Rumlardan boşalan yerlere muhacir yerleştirmesine örnek olarak, Lapseki'ye bir saat uzaklıkta büyük bir çiftlik için yapılan düzenleme gösterilebilir. Bu çiftlik, Rumların Maliye Bakanı ile Osmanlı hükümetinin görüşmeleri sonucunda yapılan teşvik ve alınan tedbir sayesinde 2 bin Osmanlı lirası karşılığında Lapseki halkı adına satın alındı. Göç etmiş Rumlara ait köyler, 60 bin dönüm ve 113 haneyi içinde barındıran, merkez kazadan 5 saat uzaklıkta, sahile

²⁷³ BOA. DH. ŞFR. 41/162 (10 Recep 1332) [4 Haziran 1914], lef, 1.

²⁷⁴ Ağanoğlu, **Balkanlar'ın Makus Talihi**, 127.

²⁷⁵ Adalar meselesi: Yunanistan, 1. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı'ya ait, Ege Adaları'nı işgal etmişti. Savaş sonrası yapılan anlaşmalarda Yunanistan'a Sakız ve Midilli Adaları kalmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında sorun haline gelmişti. Bkz. Gürhan Yellice, "Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Sakız Ve Midilli Meselesi, 1912-1914", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, c. 2, s.17 (2017): 104-105

²⁷⁶ Cemal Paşa, **age**, 84.

²⁷⁷ Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, 195.

²⁷⁸ Tülay Alim Baran "Balkan Savaşları'ndan Sonra İzmir'de Rumların Göç Hazırlığı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.6 (1996): 177.

yakın ormanlık bir yerdı. Rum köylerine, yerleştirilmeyi bekleyen muhacirlerden 30 aile acil olarak yerleştirildi. Daha sonra geride kalan alışkan ve çiftçilikten anlayan 87 muhacir ailenin de söz konusu köylere yerleştirilmeleri kararlaştırıldı.²⁷⁹

10-13 Mayıs 1914'te Yunan Dışışleri Bakanı, Atina Türk Delegasyonuyla görüştü ve sonrasında gerçekleşen ikili ilişkilerle iki devlet arasında bir uzlaşma zemini oluşturuldu. Yapılan görüşmelerde, Batı Trakya ve İzmir Vilayetindeki (Aydın, Denizli, Manisa, Muğla) Rum köylerinde bulunan nüfus, Makedonya ve Epir²⁸⁰'deki Müslümanların bulunduğu köylerin nüfusuyla değiştirildi.²⁸¹ Makedonya'nın Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu Kozani ve Sarışaban bölgelerine Anadolu'dan gelen Rumlar yerleştirildi. Benzer uygulama diğer Müslüman bölgeleri için de geçerliydi.²⁸²

1914'ün Mayıs ayında Osmanlı Devleti, muhacirlerin Rum köylerine yerleştirilmesi işlemini daha yoğun bir şekilde yürüttü. Söz konusu durum Yunanistan ile aralarındaki ilişkilerin iyice bozulmaya başladığı dönemde gerçekleşti.²⁸³ 27 Mayıs 1914'ten itibaren Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki görüşmelerde, savaşı göze alamayan Yunanistan, Osmanlı Devleti ile anlaşmak istedi. Zira Yunanistan'ın Makedonya'da Müslümanlara yaptığı zulüm, Osmanlı memleketlerinde Rumlar aleyhine tepki oluşturmuştu. Yunan Başbakanı Venizelos 22 Mayıs 1914'te göndermiş olduğu mektubunda, Yunan Makedonya'sı Türkleri ile Aydın Vilayetindeki köylü Rum halkının mübadelesini kabul ettiğini bildirdi. Venizelos'un öne sürdüğü şartlar; anlaşmazlıklara çözüm bulacak karma komisyonların oluşturulması, göç olayının isteğe bağlı olması, mal ve mülklerinin bedellerinin belirlenmesi ve şeklindeyir. 1914 yazı ve sonbaharında önce İzmir, sonra İstanbul'da alışan *Muhtelit Mübadele Komisyonu* anlaşmazlıkları özemezken, 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla sorun özüksüz kaldı.²⁸⁴

²⁷⁹ BOA. DH. şFR. 425/34 (1 Cemaziyelahir 1332), [28 Mart 1914], lef, 2; lef,3.

²⁸⁰ Epir, Yunanistan'a bağlı, Arnavutluk ile Yunanistan arasındadır.

²⁸¹ Önder, *age*, 43.

²⁸² Lambros Baltiotis, " Makedonya Bölgesi'nin Yunanlaşmasında Göçmenlerin Rolü: Demografik Değişikliklerden Sembolik Değişimlere Geçiş" **90. Yılında Türk –Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular**, ed., Bilge Gönül, Hakan Uzbek, Sefer Güvenç, Süleyman Mazlum, Tutku Vardağlı (İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016), 69.

²⁸³ Efiloğlu, *age*, 108.

²⁸⁴ Ağanoğlu, **Balkanlar'ın Makus Talihi**, 127-128.

Yunanistan'la karşılıklı görüşmeler ve komisyon çalışmaları neticesinde alınan kararları, emlak ve arazi mübadelesi olarak değerlendiren F. Dünder'a göre, mübadeleyle karşılıklı göç edenlerin eski yaşam koşulları korunmaya çalışıldı. Yunanistan ile yapılan "mübadele anlaşması" gereği, Osmanlı memleketlerindeki muhacirler ile Yunanistan'a göç etmiş Rumlardan büyük arazi sahibi olanların zarara uğraması önlenmeye çalışıldı. Nitekim karşılıklı olarak verilen arazi miktarı, bedel olarak birbirini karşılamıyorsa, bu durumun çözümü için bir anlaşmaya varıldı. Bu nedenlerle İzmir, Edirne gibi Vilayetlerde *Mübadele-i Muhacirin Muhtelite Komisyonu* (Muhacir Mübadele Karma Komisyonu) kurulması kararlaştırıldı.²⁸⁵ Haziran 1914 sonuna kadar İzmir'de görev yapan Karma Komisyon, isteğe bağlı göçleri güvence altına almak, eski ve yeni göçmenlerin taşınır ve taşınmaz mallarının değerini iki devletin şartlarına denk gelecek şekilde değerlendirmek, uygulamadaki sorunları anlaşma maddelerine göre çözmek amacıyla pek çok toplantı yaptı. Bu görüşmelerden bir sonuç elde edilmeye çalışılırken karşılıklı göçler sürmekteydi.²⁸⁶ Muhacirlerin Rum köylerine yerleştirilmesi Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında mübadele görüşmelerinin başladığı 1914 Haziranına kadar devam etti.²⁸⁷ Osmanlı sınırları içerisinde Rum tüccarlara karşı başlatılan resmi olmayan boykotla beraber Rum göçü arttı. Rum patrikhanesi Haziran 1914'te boykota karşılık matem amaçlı Rum okullarını ve kiliselerini kapattırıp, Rum muhtarlara grev yaptırdı. Rum göçünün artmasıyla iki ülke ilişkileri kopma noktasına geldi, savaş ihtimali belirdi.²⁸⁸

Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Rum göçünü önlemek için Batı Anadolu'ya yaptığı gezi sonrası, Osmanlı topraklarından göç etmekte olan Rumların konusu ilk defa Osmanlı Meclisi'nin gündemine taşındı. Rum mebusları hükümetin, göçe karşı önlem almasını sağlayacak tedbirler alması için bir soru önergesi verdiler. Rum mebuslarından Emanuelidi Efendi'ye göre, muhacirlerin Rum köylerine yerleştirilmelerine yönelik hükümet politikası yanlıştı. Zira Üsküdar'dan Basra Körfezine kadar pek çok boş arazi mevcutken, muhacirleri Rum köylerine yerleştirmek, bölgede bir takım olaylara neden olmaktaydı. Emanuelidi Efendi, Osmanlı topraklarından gitmiş olan Rum vatandaşların geriye dönmelerine izin

²⁸⁵ Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 68-69.

²⁸⁶ Önder, *age*, 43-44.

²⁸⁷ Efiloğlu, *age*, 109.

²⁸⁸ Ağanoğlu, *Balkanlar'ın Makus Talihi*, 127.

verilmeyeceğine dair gazete haberlerine dayanarak, bunun kanunsuz olduğunu belirtti. Buna karşılık Talat Bey, muhacirleri ilk olarak Müslüman köylerine yerleştirdiklerini açıkladı. Ayrıca terk edilmiş, boş arazilere muhacir yerleştirilmesi için yaklaşık gerekli 15-20 milyonluk meblağın da devlet bütçesinde bulunmadığını bildirdi. Talat Bey, 270 binden fazla olan muhacirin yalnızca 5 bin civarındaki kısmının Rum köylerine yerleştirildiğinin bilgisini de meclis üyelerine sundu.²⁸⁹ Meclis'teki bu tartışmalara sebep olan olaylardan birine örnek, bazı Hristiyanların köylerinin yıkıldığı, ev ve mağazaların yağma edildiği, kiliselere zarar verildiği, halka saldırılarak iki kişinin yaralandığı olaylardır. Bu olaylara bazı hükümet adamlarının da katıldığı ve buralara muhacir yerleştirildiği bildirildi. İzmir'den acil olarak Çeşme'ye yerleştirilmek için muhacir gönderilmesi kararı hükümet yetkilileri tarafından alınmıştı. Hristiyan halkın göç etmek için hazırlıklara başladıklarına dair şikâyetlerin hükümete bildirilmesi üzerine, gerekli araştırmalar yapılmaya başlandı.²⁹⁰

İskân konusunda en yoruma açık konulardan biri de Müslüman muhacirlerin göç eden gayrimüslimlerin evlerine yerleştirilmesidir. Çeşme'nin Yeni nahiyesi ve Aşağı çiftlik köyüne yerleştirilen muhacirler bu konuya örnektir. Bu bölgede muhacirler, Rumların evlerine, misafir olarak paylaştırılarak yerleştirildi. Ev sahibi Rumlar ise, ortada herhangi bir anlaşmazlık olmaksızın evlerini terk edip, Sakız'a kaçtı. Sakız'a giden Çeşmeli Rumlar, burada Müslümanlara zulmetmeye başladılar. Hristiyan halkın, Atina'dan bir savaş gemisi istediklerinin haberi alınmakla beraber, Çeşme Liman idaresi, Yunan torpidolarının geceleri Çeşme sahillerinde göründüklerinin haberini verdi. Bu olay üzerine, Dâhiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü, Aydın vilayetine bir talimat göndererek, Venizelos'la başlayan müzakerenin sonucunda alınan kararı bildirdi. Buna göre, Yunan idaresi altında bulunan yerlerde henüz göç etmemiş olan Müslüman muhacirlerin Rum köylerine yerleştirilmemesi istendi.²⁹¹ Çeşme Rumlarının kayıklarla denize açılıp, gemilere ulaşarak göç ettikleri haberi verildi. Yaklaşık bin evden oluşan köyde hiçbir Rum'un

²⁸⁹ Ahmet Efiloglu, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", **History Studies International Journal of History-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.4, s.1 (2012): 172-175, 177.

²⁹⁰ BOA. DH. ŞFR. 41/207 (14 Recep 1332) [8 Haziran 1914], lef, 1.

²⁹¹ BOA. DH. EUM. EMN. 114/79 (7 Recep 1332) [1 Haziran 1914], lef, 1.

kalmadığı bildirildi.²⁹² Bergama Rumları da, Çeşmeli Rumlar gibi eşyalarını yanlarına almaksızın toplu olarak göç ettiler. Bunların iş yerlerine zarar verilmemesi için Hükümet her türlü önlemi aldı. İzmir Ticaret Odası'nın Rum asıllı üyelerinden oluşturulan müzayede komisyonu, Rumların dükkânlarındaki ürünlerin ziyan olmaması için malları satışa sundu. Rumların geride bıraktıkları mallarını alabilmeleri için, Fransız, Alman ve İtalyan konsoloslarıyla anlaşmaya varmaları ve gerekli belgeler göstermeleri yeterli olacaktı.²⁹³

Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Menteşe anılarında, Balkan Savaşlarında ihaneti görülen gayrimüslim halkın Osmanlı topraklarından temizlenmesi projesinin Talat Paşa'nın²⁹⁴ önde gelen politikalarından biri olduğunu savunur. İstanbul Anlaşması'na göre, Edirne, Kırkkilise ve bu bölgelerin yakınlarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a gönderildiler. Trakya'daki Rumların gönderilmesi yeni bir savaşa neden olacağı düşünüldüğünden bir takım önlemler alınmaya çalışıldı. Valiler ve diğer memurların, Rumların gitmeleri için resmi müdahalede bulunmaları sakıncalı olabilirdi. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından oluşturulan teşkilat işi yürütecekti. Herhangi bir olay çıkarmadan Rumların ürkütülmesi sağlanacaktı. Balkan Savaşlarında ihanetleri ortaya çıkan yaklaşık 10.000 Rum, kendilerine gösterilen tepkiden rahatsız olarak, Yunanistan'a gittiler. Rumları ürkütmekle görevli teşkilatın faaliyetleri sonucunda İzmir yakınlarında, Urla ve Çeşme'de Rum göçleri oldu. Bu duruma tepki olarak Bergama, Dikili ve Menemen Rumları eylem yapmaya başladılar. Yunanistan'ın bu durumu protesto etmesi üzerine Hükümet, bu durumdan devletin sorumlu olmadığını, halkın tepkisiyle olayların yaşandığını açıkladı. Rumların kendi arzularıyla göç ettiklerini iddia eden Dâhiliye Nezareti, birlikte incelemelerde bulunmak üzere davet ettiği

²⁹² BOA. DH. EUM. EMN. 114/79 (8 Recep 1332) [2 Haziran 1914], lef,2.

²⁹³ Mehmet Yılmaz, "Balkan Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.10 (200): 26-27.

²⁹⁴ Talat Paşa (1874-1921), Jön Türk hareketinin üyelerinden olup, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli yöneticilerinden biridir. 23 Ocak 1913'teki Babıali Baskını'nın tertip eden ve uygulayanlar arasındadır. İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınmasında katkısı önemlidir. 12 Haziran 1913'te Said Halim Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olarak görev aldı. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde tek söz sahibi olması, Talat Bey'in devlet siyasetindeki rolü belirleyici oldu. Batı Anadolu'da Rum mallarına karşı boykot ve Rum vatandaşların Yunanistan'a toplu olarak göç etmeleri gibi iç meselelerle ilgilenmesinin yanında Rusya ile ittifak teşebbüsü ve Bulgaristan'ın merkezi devletlerle savaşa katılması konusundaki pazarlıklar gibi dış siyaset faaliyetlerini hükümet adına yürüten kişidir. Bkz. Şükrü Hanioğlu, **İslâm Ansiklopedisi**, c.39, (2010): 502-503.

yabancı sefirlerle, Rumların bulunduğu gölgelere gittiler. Neticede Rumların fiziki bir zarar görmediği anlaşıldı. İzmir Valisi ve Dâhiliye Nazırı'nın Rumları kalmaları için ikna çabalarına rağmen İzmir civarından yaklaşık 200.000 Rum Yunanistan'a göç etti. Ayrıca Trakya'da da Rumların göç ettirilmesine devam edildi.²⁹⁵ Balkanlarda yaşayan yüzbinlerce Türk'ü çeşitli zulümlerle zorla göç ettiren Balkan Devletlerinin politikasına karşılık Osmanlı Hükümeti'nin Rumları göç ettirme politikası, uluslararası ilişkilerde eşitliği sağlayan denge politikasının gereği olarak yorumlanabilir. Osmanlı Mebusan Başkanı'nın sözünü ettiği teşkilatlar ise orduya bağlı bir çeşit gayri nizami birlikler olarak da adlandırılabilir. Örneğin, Ankara vilayetinde otuz beş Çerkez ve Kürt "çetecilikte" istihdam edilebilecekti. Fazla sayıda "çeteciliğe" istek ortaya çıkınca bunların elbise ve silahlarının karşılanması mümkün olmayacaktı. Nitekim "çeteye" katılmak isteyen Türk unsuru ve Rumeli muhacirlerinin de olması halinde, bunların kabul edilip edilmeyeceği, Ankara Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne soruldu.²⁹⁶ Osmanlı Hükümeti tarafından Rumları korkutup tedirgin ederek göç etmelerini sağlamakla görevli teşkilatın varlığı göz önüne alınırsa, belgede sözü edilen "çete" ifadesinin de söz konusu teşkilat anlamında kullanıldığı muhtemeldir. Bu durum bir çeşit savaş stratejisi olarak devletin himayesinde fakat resmi prosedürlerin dışında yapılandırılmış askeri birlikler olarak da düşünülebilir. Zira Aydın valisi, çeteye katılanların haki renkte elbise ve silahlarının askeriye tarafından mı gönderileceği veya söz konusu kişilerin İstanbul'a gelmeleri halinde mi giydirilip silahlandırılacaklarını Dâhiliye Nezareti'ne sorması,²⁹⁷ "çete" ifadesinin devletin bir tür kolluk kuvveti olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki psikolojik savaş diye adlandırılan savaş siyasetinin, Balkan Savaşları'ndaki tam karşılığı olmasa da benzer yöntemidir denilebilir.

Hükümet Haziran ayında Yunanistan ile mübadele görüşmelerine başlayınca, bir müddet Rumların köylerine muhacir yerleştirilmemesine karar verdi. Ayrıca Rum evlerine Rum evlerine yerleştirilen muhacirlerin bir kısmı bu evlerden çıkarılarak başka yerlere gönderildiler.²⁹⁸ Örneğin, Dâhiliye Nezareti, Aydın, Trabzon, Kastamonu, Adana, Bursa Vilayetleri ile İzmit, Bolu, Samsun, Balıkesir, Teke

²⁹⁵ **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 165-166.

²⁹⁶ BOA, DH. ŞFR. 453/13 (27 Kanunusani 1330) [9 Şubat 1915], lef, 1; lef 2.

²⁹⁷ BOA, DH. ŞFR. 453/13, **age**.

²⁹⁸ Efiloğlu, **age**, 109.

Mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda, Rum köylerine şimdilik muhacir iskân edilmesinden vaz geçilmesi tebliğ edildi.²⁹⁹

16 Ekim 1914'te Hariciye Nezareti, Selanik ve çevresinde Müslüman halka yönelik zulümleri sona erdirebilmek, Müslümanlarla Rumların nüfus değişimini düzenleyebilmek amacıyla daha önce İzmir'de kurulmuş olan komisyonun İstanbul'da da kurulması için karar aldı. Komisyon, gerekli işlemleri en kısa zamanda yaparak Selanik ve etrafındaki Müslümanların Osmanlı topraklarına getirilip yerleştirilmelerini sağlayacaktı. Nitekim Osmanlı ve Yunan yetkilileri Makedonya ve Epirus'ta bulunan 52.000 Müslüman ile Doğu Aydın Vilayeti ve Trakya'daki 150.000 Rum'un mal varlıkları ile beraber mübadele edilmeleri konusunu görüştüler. Ne var ki 14 Aralık 1914 tarihinde görüşmelerin kesilmesi üzerine sözü edilen mübadele istendiği gibi uygulanamadı.³⁰⁰

Osmanlı Devleti, nüfus değişiminde sosyo-ekonomik faktörlere de dikkat etmiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti, Aydın Vilayeti ile Kale-i Sultaniye ve Karesi Mutasarrıflıklarından hangi köy ve kasabadan, kaç nüfus Rum'un göç etmiş olduğu hakkında araştırma raporu istemişti. Araştırmanın kapsamında, göç eden Rumların kasaba ve köylerinin ismi, evlerinin sayısı, bıraktıkları arazide uğraşmış oldukları çiftçilik ve sanayinin cinsi ile türü hakkında da bilgiler olacaktı. Ayrıca, Rumların göç etmelerinden sonra yerlerine kısmen yerleştirilen muhacirlerin sayısı ve bunların bu evlerde kalıcı olup olmayacaklarının da incelenmesi talep edildi.³⁰¹ Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığından Rum ve Bulgarların terk ettikleri evlerden ne kadarına muhacir yerleştirildiğinin ve boş olan evlerin miktarının en kısa zamanda bildirilmesi istemişti.³⁰² Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında anlaşmadaki çiftlikler de mübadele konusuydu. Memleketlerinde çiftlik sahibi olan itibarlı muhacirlere, göç ettikleri yerlerde yine çiftlik verilmesi ve küçük ölçekteki araziye de muhacir yerleştirilmesi uygun görüldü.³⁰³

²⁹⁹ BOA. DH. ŞFR. 41/159 (10 Recep 1332) [4 Haziran 1914], lef, 1.

³⁰⁰ Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân Politikası**, 69-70.

³⁰¹ BOA. DH. ŞFR. 42/158 (6 Şaban 1332) [30 Haziran 1914], lef, 1.

³⁰² BOA. DH. ŞFR. 43/116 (4 Ramazan 1332) [27 Temmuz 1914], lef, 1.

³⁰³ BOA. DH. EUM. 3. Şb. 1/23 (21 Ramazan 1332) [13 Ağustos 1914], lef, 2.

1912-1913 Balkan Savaşlarında, sayıları 640.000'i bulan muhacirlerin yerleştirilmeleri için çalışılırken, Birinci Dünya Savaşı başladı.³⁰⁴ 1. Dünya Savaşı'ndan sonra da Rumlara ait arazilere muhacir yerleştirilmeye devam edildi. Örneğin, Mersin'de Yunan vatandaşı olan Hristo'nun sahilde, demiryolu civarında ve Mersin'e 1 saat mesafede 2 bin 340 dönüm arazide çiftliği bulunmaktaydı. Başka bir Yunan vatandaşı olan Anton Likarda ile evlatları ve validesi İngiliz vatandaşı olup, Mersin'e bir saat uzaklıkta, demiryolu civarında, sahil yönünde 4 bin 278 dönüm arazide çiftlikleri vardı. Her iki çiftliğin arazisi de tapu idaresinde kayıtlı olan miktardan daha fazlaydı. Bu arazilerin 15 bin dönümüne yakın miktarı 150 muhacir ailesini yerleştirmek için yeterli olduğundan hükümet tarafından satın alınmasına (istimlakine) karar verildi. Mersin ve Tarsus'ta bulunup henüz yerleştirilememiş Müslüman muhacirler geçim zorluğu içindeydiler. Muhacirlerin ihtiyaçlarının giderilerek yerleştirilmeleri için, çiftliklerin lüzumlu görülen miktarlarının devlet tarafından satın alınmasının kararı, Meclis-i Vükela tarafından verildi.³⁰⁵

Türk-Yunan nüfus mübadelesi Balkan Savaşı sonrasında kararlaştırılmış ancak 1. Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle hayata geçirilememiştir. Ancak söz konusu mübadele, azınlıklar konusunun siyaset alanındaki çözüm bekleyen sorunları için benzer örnek oluşturacak ve daha sonraki dönemlerde dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanacak mübadele uygulamalarında metot olarak takip edilebilecekti.³⁰⁶ Bulgaristan ve Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki mübadelede esas olarak hedeflenen nüfusun tek bir din, dil ve ırk çerçevesinde şekillendirebilmektir. Mübadelenin devlet politikası olarak ele alınması, aslında sosyal bir vakayı çözüme ulaştırmaktan çok, devletlerin iktisadi çıkarlarını korumaya yönelik bir uygulama olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca zaten var olan bir insan göçü gerçeğini resmi bir zemine oturtturarak karşılıklı mal değişimi yapmak, sosyal ve psikolojik dengeleri gözetme açısından da faydacı bir yaklaşım olabilir. Örneğin, yerleştirildikleri mülklerin eski sahiplerinin zulüm gördükleri milletlerin bir parçası olmaları,

³⁰⁴ Ferhunde Özbay, Banu Yücel, "Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı", **Nüfus ve Kalkınma-Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam** (Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2001), 4. [http:// www. Academia.edu](http://www.Academia.edu).

³⁰⁵ BOA. BEO. 4355/326560 (25 Nisan 1331) [8 Mayıs 1915], lef, 2.

³⁰⁶ İsmail Arslan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mütakabiliyetten Karşılıklı İşbirliğine Geçişte Mübadele Ve Mübadillerin Rolü", **Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri, 5-7 Ekim 2012**, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2013): 303.

mübadele edilen insanların psikolojilerine iyileştirici etkisi olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda kaybedilen maddi zararın karşılığının olma düşüncesinin de savaş mağduru insanları olumlu etkilemiş olabilir. Nitekim mübadele, hem Balkanlar’da oluşturulmaya çalışılan ulus devletler aşamasında, hem de Osmanlı’nın git gide bir ulus devlet olma sürecinde daha güçlü topluluklar kurmalarına hizmet etmiştir, iddiasında bulunulabilir.

5. MUHACİRLERİN MALİ SORUNLARI VE İSTİHDAM MESELESİ

5.1. Muhacirlere Yapılan Acil Yardımlar

Muhacirlerin ilk geldikleri yerlerde en büyük sıkıntıları, yerleşim yeri başta olmak üzere yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçlar oldu. Bu konuda şehremâneti (belediye) ve *İaşe Komisyonu*, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştılar. Şehremaneti birçok kere yayınlattığı ilanlarla halktan yatak, yorgan gibi yatacak, gömlek, elbise gibi giyecekleri makbuz karşılığında bağış yapmalarını istedi. Ayrıca belediye müfettişliklerine verilen talimatta, muhacirlerin bulundukları civarlardaki fırınlardan yeterli miktarda ekmek toplatılarak dağıtılmaları istendi.³⁰⁷ *Muhaceret* başlığıyla çıkan gazete yazısında, muhacirlerin içinde bulundukları sefalet ve sıkıntıya dikkat çekti. Hükümetin, muhacirlere yeterince yardım edemediği belirtildi. Buna sebep olarak da devletin içinde bulunduğu şartlardan dolayı muhacirlere bakacak ve yardım edecek durumda olmayışı gösterildi.³⁰⁸ Sözü edilen dönemde, *Talebe Yazıları-Muhacir*³⁰⁹ ve *Elvah Muhacirinden –Rehavet: Sebeb-i Sefalettir*,³¹⁰ başlıklarıyla yayınlanan benzer yazılarda da تنها ve kuytu yerlerde karşılaşılan sefalet içindeki muhacir manzaraları anlatıldı.

Osmanlı Devleti, muhacirlere geldikleri andan başlayıp kalıcı olarak yerleştirilinceye kadar her türlü yardımı mümkün olduğu ölçüde yapmaya çalıştı. Muhacirlere sunulan hizmetler, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanması başta olmak üzere, bölgelere dağıtılmaları esnasında güvenliklerinin sağlanması, salgın hastalıklardan korunmaları, ulaşım hizmetlerinden ücretsiz veya az bir ücretle

³⁰⁷ Halaçoğlu, **age**, 116.

³⁰⁸ “Muhaceret”, **Tanin**, 12 Aralık 1913, 2.

³⁰⁹ “Talebe Yazıları; Muhacir”, **Kemalat**, 15 Kasım 1913, 7.

³¹⁰ “Elvah Muhacirinden; Rehavet: Sebeb-i Sefalettir”, **Mektepli**, 16 Ekim 1913, 3.

yararlandırılmaları şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca muhacirlere arazi verilirken ev yapmalarına katkı ve bazı alanlarda yükümlülüklerden muafiyet gibi pek çok kolaylıklar sağlandı.³¹¹ Örneğin, Edirne ve Çatalca bölgesine yerleştirilen muhacirlerin, ev yapımında kullanmaları için devlete ait ormandan temin edecekleri kerestelerden her hangi bir ücret alınmayacaktı.³¹² Devlet iskân için uygun gördüğü mekânlarda muhacirlerin geçici bir süre de olsa mümkün olan en insani ölçülerde yaşamlarına devam etmelerini sağlamaya çalıştı. Örneğin, Madam Bumyar'ın koruması altında olup içerisinde muhacir yerleştirilmiş olan Tophane'de bulunan Malta Kışlası'nın tamiri de devletin sorumluluğundaydı. Malta kışlasının pencere ve kapısının olmadığı gibi sobaları dahi yoktu. Bu durumdan dolayı muhacirlerin sağlıkları konusunda endişe edildi. Hükümet, kış mevsimi şiddetli bir biçimde gelmeden, gerekli tamiratın yapılmasının acilliği konusunda Dâhiliye Nezaretini uyardı.³¹³ Diğer bir örnek ise, Mülkiye Okulu hukuk talebelerinden Üsküplü Ömer Fevzi ve Tirebolulu Ahmet imzasıyla verilen dilekçede, muhacir talebelerin içinde bulundukları güç şartlar anlatılmaktaydı. Muhacirler, cami ve baraka gibi yerlerde günlük bir kap ekmekle temel ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktaydılar. Muhacir talebeler ise, komisyonca kararlaştırılan hastane ve buna benzer başka mekânlarda kalmaktaydılar. Bu duruma karşılık muhacir talebelere ödenmek üzere, Maarif Nezareti tarafından belli bir miktar paranın ayrılması için gerekli işlemlerin yapılması devlet yetkililerine bildirildi. Harbiye Nezaretinin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda ise, Sinop hastanesinde bulunan tabak ve yorgan gibi eşyanın muhacirlere verilmesi emredildi. İstanbul Belediyesi ise Yedikule'de muhacirler için kuracağı barakalardan oluşacak mahallenin inşasına başladığını, muhacirlerin yeme-içme masrafları için acil 5.000 liranın temin edilmesi için, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile hükümetten yardım talebinde bulunuldu.³¹⁴

İaşe Komisyonu, İstanbul'a gelen muhacirlerin yiyecek ve diğer ihtiyaçları konusunda çaba göstermekle beraber, göçmenlere yevmiye verme girişiminde de bulundu. Muhacirler talimatına uygun olarak, yaşları 12'den büyük olanlara 100 ve küçüklere 50'ser para verilmesi uygun görüldü. Ailesinin yanında bulunanlara ise,

³¹¹ Veysel Öngül, "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Anadolu'ya Göçler Sandıklı-Reşadiye Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 62.

³¹² Acer, **age**, 49.

³¹³ BOA. BEO. 4132/309864 (29 Muharrem 1331) [8 Ocak 1913], lef, 2.

³¹⁴ BOA. DH. SYS. 11208/84 (21 Şaban 1331) [26 Temmuz 1913], lef, 2; lef, 4; lef, 6.

daha ucuza geçinebilecekleri düşüncesiyle, büyüklere günde ikişer, küçüklere birer kuruş verilmesine karar verildi. Ancak beklenenden çok muhacirin gelmesi üzerine muhacirlere verilen yevmiyeler uzun süre devam edemedi. Bunun üzerine Komisyon, muhacirlere eskiden olduğu gibi ekmek dağıtmaya devam etti.³¹⁵ Aile sahibi olmayan veya ailesini memleketinde bırakarak gelmiş olan erkeklere, fakir muhacirlere verilecek olan ev ve arazi yardımlarının yapılmayacaktı.³¹⁶

5.2. Muhacirlere Yönelik Mali Yükümlülük ve Askerlik Hizmetindeki Ayrıcalıklar

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın sebep olduğu Müslüman göçünün maddi, manevi zorlu şartlarını üstlenerek, yürütmek zorundaydı. *İskân-ı Muhâcirin Nizâm-nâmesi*'nin yirmi sekizinci maddesinde, muhacir kabul edileceklerin askeri yükümlülükten muaf tutulacaklarına dair 9 Mart 1888 tarihli kanun hükmünün geçerliliğinin devam ettiğini bildirmiştir. Bununla birlikte iki sene vergi ödemeyeceklerine dair 7 Ocak 1886 tarihli kanun³¹⁷ hükmünün de geçerliliğini koruduğu eklenmiştir. Kendilerine ev almaları ve diğer harcamaları için ayrılan nakit paraların ilk iki sene ödemeksizin üçüncü seneden itibaren taksitle geri alınacağı belirtilmiştir.³¹⁸ Savaş dolayısıyla göç etmiş bulunan muhacirlere, muhaceret tarihinden itibaren 6 yıl askerlikten muafiyet tanındığına dair yazı, Harbiye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezaretine tebliğ edildi.³¹⁹ 30 Nisan 1906'da alınmış olan bir karar geçerliliğini korumuş, henüz yerleştirilmeyenler ve gelecek olan muhacirlerden, yerleştirildikleri günden itibaren iki sene boyunca emlak, temettü (gelir vergisi), şahsi vergi alınmayacağı açıklandı. Diğer taraftan, varlıklı muhacirlerden kendilerinin satın aldıkları emlak ve araziler vergileri, yerleştirilme tarihlerinden başlanarak iki sene alınmayacak, bina, arazi, temettü, şahsi ağnam (hayvan vergisi), öşür (mahsul vergisi) ve gümrük gibi vergilerde de kendilerine

³¹⁵ Halaçoğlu, **age**, 116-117.

³¹⁶ BOA. DH. HMS. 27/37 (30 Muharrem 1332) [29 Aralık 1913], lef, 1.

³¹⁷ 1886 Kanununda, başta gayrimüslimler olmak üzere çeşitli idari, sosyal ve siyasi kesimler şartlı veya şartsız askerlik hizmetinden kısmen ya da tamamen muaf sayılmaktaydı. Bkz. Mehmet Beşikçi, **age**, 212.

³¹⁸ Halaçoğlu, **age**, 165.

³¹⁹ BOA, ŞD. 42/15 (23 Muharrem 1332) [22 Aralık 1913], lef, 8.

indirim yapılacak veya belli bir zaman içerisinde bu yükümlülüklerden sorumlu olmayacaklardı.³²⁰ Birinci Dünya Savaşı öncesi 12 Mayıs 1914'te çıkarılan yeni *Askeri Mükellefiyet Kanunu*'nda coğrafi, dini ve bürokratik muafiyetler önemli ölçüde kaldırıldı. Askerlik hizmeti geniş bir tabana yayılmaya çalışıldı.³²¹

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları mağdurlarına sağladığı muafiyetlerin, muhacirlerin talepleri doğrultusunda uygulamış olduğu söylenebilir. Örneğin, Koçana kasabasından olup, muhacir olarak gelen Ayşe Hanım'ın ölmüş olan babasından kalan emlak, arazi vesaire mallar vardı. Bunların satılması veya kiraya verilmesi için kocasına vekâlet vermişti. Ayşe Hanım fakir oldukları gerekçesi ile kendilerinden harç vergisi alınmamasını talep etmekteydi.³²² Muhacirlerin vatandaşlık başvurularındaki dilekçelerde, her türlü izin, ruhsat ve senetler için, bazı vilayetlerce damga vergisi alındığına dair haberler alınmıştı. Rumeli'de savaş olan yerlerden gelen muhacirlerin bazıları pulsuz dilekçe vererek nafaka isteğinde bulunmuşlardı. Maliye Nezareti tarafından, bunların fakirlik dereceleri ve ihtiyaçları araştırılarak bu tür dilekçelerin işleme konulmasını kararlaştırıldı. Muhacirlerin içinde bulunduğu maddi zorluklar göz önünde bulundurularak, dilekçelerde pul istenmemesine karar verildi. Nitekim Maliye Nezaretinden çıkan, Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Maliye Nazırı Refet imzalarıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, muhacirlerin yerleşim ve yeme-içme konularındaki dilekçeleri hakkında geçici damga vergisine dair geçici kanun maddesi hazırlandığını belirtilmektedir. Bu kanunun birinci maddesine göre, savaş sonrası göç edenlerin yerleştirilmesi ve yedirilip içirilmeleri konusundaki hükümetin her türlü birimleri ile belediye meclisine verilecek resmi evrak, izin belgeleri, vatandaşlık başvuruları, her türlü dilekçe ve Hac işlemleri evraklarından damga vergisi alınmayacaktı. Kanunun ikinci maddesinde ise, ileride diğer bir kanunla hükmü kaldırılana kadar, birinci maddenin hükümlerinin incelenip, uygulanmasına başlanmasında, Maliye Nezareti

³²⁰ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, 194-195.

³²¹ Beşikçi, *age*, 219-220.

³²² BOA. DH. EUM. VRK. 22/50 (18 Ramazan 1332) [10 Ağustos 1914], lef, 1.

görevlendirildiği bildirilmektedir.³²³ Bu bildiri, Dâhiliye Nezareti tarafından bütün devlet birimlerine ve vilayetlere gönderildi.³²⁴

Muhacirlerin damga vergisi ödemeyecekleri farklı türdeki durumlarından biri de geldikleri yerlerde bıraktıkları malları ile ilgili oldu. G. Çelik'in bu konuda verdiği bilgiye göre, muhacirlerin göç ettikleri yerlerdeki mallarının bedellerini almaları için Osmanlı Hükümeti'nin yoğun çabaları oldu. Muhacirlerin terk ettikleri yerlerde bıraktıkları mallarından haklarını almaları, Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik mali yükünü de azaltabilirdi. Bölgeye giderek mallarının takibini yapmak istemeyenler, vekil tayin ederek işlemlerini yürütmeyi denediler. Karadağ muhacirlerinin bu bölgede bıraktıkları arazilerden kendilerine düşen paylarının verilmesi için yapılan müzakereler olumlu sonuçlandı. Doğu Rumeli halkının yarısından fazlası geriye dönmüştü. Ancak söz konusu halk, kendilerine tanınan süre içerisinde geri dönmedikleri bahanesiyle, Bulgar devletinin evlerine el koyarak, satmış olduğunu gördüler. Vaktinde gelenlere ise türlü sebeplerle malları verilmemeye çalışıldı. Yapılan anlaşmalar ve protokollere rağmen Müslüman muhacirlerin mallarını almaları konusunda olumlu bir gelişme olmadı. Bulgaristan'da Müslümanların taleplerini incelemek amacıyla kurulmuş komisyonun Bulgar belediye başkanları tapuları rüşvet almadan onaylamadılar.³²⁵ Rumeli muhacirlerinin, memleketlerinde bıraktıkları emlak ve benzeri mallar konusunun bir sonuca bağlanması için gönderecekleri vekâletnamelere gerekli olan pullar için, Yabancı İşler İdaresi tarafından tasdik harcı alınmaktaydı. Rumeli'nden gelen muhacirler bu konuda mağdur olduklarını beyan ettiler. Aydın Vilayeti tarafından sözü edilen muhacirlerin işlemlerine ait vekâletnamelerin tasdik harcından muaf tutulup tutulmayacakları Hariciye Nezaretinin bilgisine sunulmaktadır.³²⁶

Osmanlı Devleti, Rumeli'den gelen muhacir tüccarlar için de işlerini kolaylaştırıcı mali destek politikası üretmişti. Nitekim Maliye Nezareti'nin çıkarmış olduğu rapor bu destek politikasına örnektir. Rumeli'nin işgal altında bulunan yerlerde ticaret yapan Müslümanlar, Osmanlı memleketlerine göç ederek, ticaret

³²³ BOA. DH. İD. 122/20 (4 Recep 1331) [9 Haziran 1913], lef, 12; Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi**, bkz. 267.

³²⁴ Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi**, 267.

³²⁵ Gülfettin Çelik, **Türk İslâm Dünyasında Göç ve Göç Yöntemi**, 167-168.

³²⁶ BOA. HR. UHM. 145/10 (29 Cemaziyelevvel 1331) [6 Mayıs 1913], lef, 1.

işlerini sürdürmeyi istemişlerdi. Balkan Savaşları'ndaki işgal sırasında, söz konusu tüccarların ticari işleri maddi ve manevi büyük zarara uğramıştı. Bu sebepten dolayı tüccarlar, mağazalarında bulunan eşyalarını Osmanlı memleketlerine nakletmek istediler. Bu eşyaların götürülmesinde gümrük vergisi istendiği takdirde ticaret hayatları büsbütün sekteye uğrayacaktı. Tüccarlar, Osmanlı Hükümeti'nden, ticaret hayatlarını koruyup, devam ettirebilmeleri için, Osmanlı Devleti memleketlerine ticari geçiş yapmak isteyenlerin getirecekleri eşyalardan gümrük vergisi alınmamasını istediler. Buna karşılık Maliye Nezareti tarafından, Rumeli'deki ticari mallarını Osmanlı ülkesine taşımak isteyen tüccarların, bir defada getirecekleri mallarından gümrük vergisi alınmayacağına dair alınan karar, çıkarılan bir yasa tasarısı (lâyıha) ile bildirildi.³²⁷ Nitekim Rumelili tüccar muhacirlerin bir defaya özel olarak nakledecekleri eşyadan gümrük vergisi alınmamasıyla ilgili kanun teklifinin, Bakanlar Kurulu tarafından 6 Rebiülahir 1332 (4 Mart 1914) tarihinde görüşüldüğü bilgisi, Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsusa'ya ait evrakta yer almaktadır.³²⁸ 7 Mart 1914 tarihinde bir kanun çıkarılarak, Rumeli'de işgal edilen bölgelerden göç edecek tüccarların yanlarında getirecekleri mallarından gümrük vergisi alınmayacağı bildirildi. İşgal öncesi bulundukları yerde dükkân sahibi olanlardan Osmanlı vatandaşı olarak göç edenler, kanunun kendilerine tanıdığı haktan yararlanabilmeleri için, kanunun ilanından sonra 3 ay boyunca bir defaya mahsus olarak mallarından gümrük vergisi alınmayacaktı. Üç ay sonra ise eskiden olduğu gibi gümrük vergisi alınacaktı. Kanunun yayınlanmasından önce gelenlerden depozitolarını yatıran ticari mal sahibi tüccarların, ödedikleri depozitolar iade edildi. Ayrıca muhacir ve yaralı askerler için gönderilecek bağış ve hediye türü eşyalardan da gümrük vergisi alınmayacağı duyuruldu.³²⁹

5.3. Muhacirlere Yapılan Maddi Yardımlar

Muhacirlere ayrılan yardım parasının ödenmesi Meclis-i Vükelanın aldığı kararla belirlendi. Vilayet tarafından, sınırları içerisinde bulunan geliri olmayan ve

³²⁷ BOA. İ. MMS. 180/18 (10 Mayıs 1329) [23 Mayıs 1913], lef, 2.

³²⁸ BOA. İ. MMS. 180/18 (19 Şubat 1329) [4 Mart 1914], lef, 4.

³²⁹ BOA. İ. MMS. 180/18 (22 Şubat 1329) [7 Mart 1914] , lef, 5; Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi**, 268-269.

yardım edeni bulunmayan muhacir aileler, Hükümet yetkililerine bildirilecekti. Bu kişilere muhacirlere ayrılan paradan maaş bağlanması için Hazine yetkililerinden izin istendi. Zaruri ihtiyaçlarını gidermeleri için gereken maaş, muhacirlerin kendi geçimlerini sağlayana kadar verilecekti.³³⁰ Tanin Gazetesi'nin vermiş olduğu haberde, İskân-ı Muhacirin'den Aydın Vilayetinin Alaşehir kazası içinde yerleştirilen muhacirler için yapılacak evlere harcanmak üzere 80.000 kuruş havale edilmişti. Bergama kazasında yerleştirilen muhacirler için ise, toplam 40 evin yapımında harcanmak üzere 40 bin kuruş gönderilmişti.³³¹ Muhacirlere yapılan maddi yardımı gösteren başka bir örnekte, Orşova³³² ve Adakale³³³ yoluyla gelmekte olan muhacirlerin yerleştirilmeleri ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesinin kesinlikle yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir. Bu sebepten dolayı muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için 1000 Frank'ın gönderilmesine dair düzenlemenin nasıl olacağı Severin³³⁴ konsoloslugu tarafından Hariciye Nezaretine sorulmuştu.³³⁵

Osmanlı Devleti, ek ödenekler tahsis ederek, muhacirlerin mağduriyetini önlemeye çalışmıştır. Nitekim Devlet, muhacirlerin iskânı için kararlaştırılan borçlar hakkında anlaşmaya vararak, 1329 senesi maliye bütçesine eklendi. Buna göre, muhacirlerin yerleştirilme işlerinin düzenlenmesi için 10 milyon kuruşun ödenmesi hakkındaki geçici süreli kanun maddesi tasdik edildi. Sözü edilen paradan 5 bin liranın Edirne'ye gönderilmesi, 5 bin liranın da yerleştirilmeye ve yardıma muhtaç olanlar için muhacir komisyonuna verilmesi Dâhiliye Nezaretinin bilgisine sunularak, gereğinin yapılması istendi.³³⁶

Muhacirlerin mali kayıplarının telafisine yönelik iyileştirici tedbirler, Osmanlı Devleti'nin mali yardım politikasının gereği idi. Bu konuda muhacirlerin devletten talep ettikleri mali yardımlar, farklı türdeki ihtiyaçlara göre şekillenmekteydi. Örneğin, Rumeli'den hicret edenlerden bazıları sorumluluklarındaki emlak ve arazinin tapu senetlerini kaybetmişlerdi. Kendileri ve varisleri adına kayıtlı emlak ve arazi kayıtlarının çıkarılması, kaybettikleri tapuların

³³⁰ BOA. BEO. 4352/326340 (9 Nisan 1331) [22 Nisan 1915], lef, 2.

³³¹ "Vilâyât-ı Aydın", **Tanin**, 26 Kasım 1913, 2.

³³² Orşova; günümüzde Romanya sınırları içerisindedir.

³³³ Adakale; Tuna nehri üzerinde Romanya'ya bağlı bir ada olup, günümüzde sular altında kalmıştır.

³³⁴ Severin; günümüzde Hırvatistan sınırları içerisindedir.

³³⁵ BOA. HR. SYS. 2029/8 (24 Haziran 1329) [7 Temmuz 1913], lef, 1.

³³⁶ BOA. BEO. 4200/314956 (22 Şaban 1331) [27 Temmuz 1913], lef, 1.

karşılıksız verilmesini, Maliye Nezaretinden istediler. Buna karşılık Şura-yı Devletten çıkan kararda, muhacirlerin vefat tarihlerinin üzerinden on sene geçmeksizin varislerine kalan mallardan tapu senedi olmayanlara, tapu verilmesi uygun görüldü. Zira söz konusu arazilerden tapu vergisi alındığına dair kayıtlar mevcuttu. Bu sebepten tapu kaydı yapılacak arazilerden tapu vergisi de alınmaması tebliğ edildi.³³⁷ Bu tür müracaatlara karşılık devlet, gerekli kolaylığı sağlamaktaydı. Nitekim muhacirler Rumeli’de kalan mallarının devredilmesi için tapu göstermeden müracaat ettiğinde, kendilerine senet yerine geçen benzer evrak verilecekti. İntikal edilecek yerlere kayıta vergi alınmayacaktı. Muhacirlere verilen senetlerin her birinden birer kuruş karşılığında varislerinin adına kayıt çıkarıp onaylanacaktı.³³⁸ Mali açıdan güç durumda kalan muhacirler, işgal edilmemiş Osmanlı topraklarında bulunan arazilerine ait ödenmesi gereken emsiline uygun bedel-i mislin (peşin para) miktarının alınmamasına yönelik isteklerini devlete bildirmişlerdi. Nevrekoplu Mehmet Ali Bey’in Hükümete gönderdiği dilekçeye göre, terk ettiği mallar Bulgarlar tarafından tamamen yakılıp, yıkılmıştı. Göç ettiğinden dolayı güçsüz kalmıştı. Mehmet Ali Bey, annesinden kendisine kalan ve ziraattan terk ve kullanılmaz halde olan arazisi için bedel-i misline tabi tutulmuştu. Söz konusu kişi, Antakya kazasında bulunan arazideki hissesine ait ödemesi gereken 10 bin 200 kûsur kuruş nakit paranın affı ve muhacirlerin yerleştirilmesi için verilen arazinin ücretsiz kendisine intikalini istedi.³³⁹

Muhacirlerin yerleşiminde devletin üstlendiği para miktarı önemli sayılabilecek seviyedeydi. Osmanlı Devleti’nin, Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesi için üstlenmek zorunda kaldığı iktisadî yüke örnek olarak, muhacirlerin iskân masrafları verilebilir. Muhacirlerin yerleştirilmeleri için yapılacak masrafların, Ziraat Bankası’nca yapılan 3 milyon liralık bir borç anlaşması hakkında düzenlenen kanun maddesi esası gereği, Maliye Nezaretinden gönderilen yazıya verilen cevap vilayetlere gönderildi.³⁴⁰ Ziraat Bankası’nın 3 milyon liralık kredi fonu hakkındaki geçici kanunun ikinci maddesi, muhacirlere harcanacak paranın miktarı hakkındadır. Söz konusu maddeye göre, vilayetlere gönderilmek üzere, göçmenlerin

³³⁷ BOA. BEO. 4172/312889 (02 Cemaziyelahir 1331) [9 Mayıs 1913], lef, 2.

³³⁸ BOA. ŞD. 86/41 (10 Cemaziyelevvel 1331) [17 Nisan 1913], lef, 2.

³³⁹ BOA. BEO. 4180/313455 (20 Cemaziyelevvel 1331) [27 Nisan 1913],lef 1.

³⁴⁰ BOA. BEO. 4161/312063 (01 Cemaziyelevvel 1331) [8 Nisan 1913], lef, 1.

yeme-içmesine ve sevk masraflarına harcanması için, borç alınacak paranın 500 bin lirası ayrıldı. Bu paranın geriye kalan kısmı ise, *Ziraat Bankası'nın Muhacirin İkrizat Nizamnâmesi* gereğince göçmenlere ait binaların yapımında, zirai araç-gereç ile tohumluk temininde ve arazi satın alınmasında kullanılmasına karar verildi.³⁴¹ Dâhiliye Nezareti Muhacirler Dairesi, köylerde tarım alanlarına yerleştirilen muhacirler için yapılması gereken yardım miktarını açıklamıştı. Buna göre, İskân edilecek muhacir sayısının o tarihte kırk bin aileden oluştuğunu, gelecek olanlarında beklendiğini, buna göre her aile için bir ev yapımı ve zirai aletlerin temininde yapılacak harcamalar için 4 milyon lira gerekiyordu.³⁴²

Muhacir iskânının düzenlemelerinde kurumlar arası görev dağılımı özenle yapılmaya çalışıldı. Muhacirlerin sadece yerleşimleri konusunda bir düzenleme yapılmadı, muhacirlerin hayati ihtiyaçlarını karşılayacak temel gereksinimleri de dikkate alındı. Örneğin, Meclis-i Vükelada yapılan görüşmelerde, Rumeli'den savaş dolayısıyla İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine göç edenlerin, uygun yerlere gönderilip, yerleştirilmeleri, geçim ve refahları için gerekli tedbirlerin uygulanması lüzumuna dikkat çekildi. İskân edilecek muhacirlerin geçim kaynaklarını temin ve çiftlik işleri için gerekli ödeneğin sağlanması amacıyla memleketin her tarafında bulunan Ziraat Bankaları görevlendirildi. Bu amaçla Ziraat Bankası'na, muhacirlere tahsis edilen 100 bin liraya ek olarak 200 bin lira ilave edildi. İnşaat işlerinin yürütülmesi için 2- 2,5 milyon liralık borçlanma sözleşmesi yapılarak ortaya çıkan parasal tutarın muhacirlerin yerleştirme işlerine ve diğer çeşitli işleri için harcanması kararlaştırıldı. Bu işlerin takibi için Hükümet, Maliye, Ticaret, Ziraat, Nafia Bakanlıklarının temsilcileri ile Sıhhiye-i Müdüriyeti Umumiye (Sağlık Genel Müdürlüğü), Memurin Mülkiyesinden (Mülkiye Memurları) ve diğer bazı ileri gelenlerden oluşan bir komisyon kuracaktı. Bu komisyon herhangi bir vilayette muhacir yerleştirilmesine uygun arazileri araştırıp, sonucu bildirecekti. Arazilerin her birinde birer mektep, cami inşa edilip, birer harman makinesi ve damızlık hayvan verilecekti. Her aileye uygun miktar arazi ile beraber ziraat alet ve takımları verilecekti. Söz konusu yerlerde her birinde 100'er ev barındıran köyler kurularak, muhacirlerin yerleştirilmeleri işlemlerinin tamamlanacaktı. Bütün bu işlerin yerine

³⁴¹ Halaçoğlu, *age*, 182.

³⁴² BOA. HR. İD. 19/30 (19 Zilhicce 1331) [19 Kasım 1913], lef, 4.

getirilmesi için gerekli kredi ve borçlanılacak para hakkında, Ziraat Bakanlığı ve Ziraat Bankası ile işbirliği yapılarak, bir anlaşmanın yazılı metin haline getirilmesi gerekli görüldü. Öngörülen bu işlerin yerine getirilmesi konusunun Maliye Bakanlığı'na bildirilerek, Ticaret, Ziraat ve Bayındırlık Bakanlığı'na bilgi verilmesi istendi.³⁴³ *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*'nin 26. Maddesine göre, Muhacirlere verilen zirai aletler, yeni model olacaktı. İki büyük çift hayvanı alınacak, bunların borçları uzun vadeli taksitlendirilerek, “köy tarafından kefaletle”³⁴⁴ ve Hazine tarafından aile reisine teslim edilecekti.³⁴⁵ Muhacir İdare Komisyonları tarafından vilayetlerdeki idare meclislerinin yapacağı incelemeler sonucunda boş, sahipsiz, ya da gasp edildiği anlaşılan yerlerden arazinin verimliliğini dikkate alarak, muhacirlere ailelerinin her birine 20-60 dönüm arazi verilebilecekti. Arazi Kanunu'nun 131. maddesinde, iki öküzü olan bir çiftçiye arazi verilmesi kanunlaştırıldı. Nitekim Hükümet, vilayetlere farklı tarihlerde gönderdiği emirlerde, muhacirlere arazi tahsis edilirken belirtilen maddeye uyulması istendi. Muhacirlere verilen boş arazilere, muhacirlerin tamamen yerleşmesi beklenerek, bu arazilerin başkalarına verilmesine izin verilmedi.³⁴⁶

İskân konusunda devletin yüklendiği mali sorumluluk, savaştan yeni çıkmış devlet bütçesi için ciddi bir kaynak sorunu oluşturmuş, kaynak teminini gerekli kılmıştı. Muhacirlerin iskân masraflarını karşılayabilmek amacıyla Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerindeki banker ve bankalarla kredi anlaşmaları yapmak için pazarlıklar yaptı. Hükümet, düzenlemiş olduğu kredi sözleşmesindeki esası korumayı ve daha faydalı şartlar oluşturmayı hedefledi. Komisyonun yüzde yedi buçuk azaltılarak Paris'te bir banker adına düzenlenmesi, şartnamenin incelenmesi, gerekli muamelenin yerine getirilmesi istendi. Hükümet, bu şirketin teklifinden vazgeçmesinin ardından 3 milyon liralık borçlanma sözleşmesinin yapılmasını teklif etti. Nakit borçlanma görüşmelerinde, borçlanma şartlarını oluşturmak için Paris

³⁴³ BOA. BEO. 4156/311688 (14 Rebiülahir 1331) [20 Mart 1913], lef, 2.

³⁴⁴ *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*'nin 26. Maddesinde, muhacirlere verilen zirai aletler ve bir çift hayvanın borç karşılığının taksitle geri ödenmesi, “kefalet-i müteselsile usulüyle karyece kefaletle rabt” ifadesiyle verilmektedir. Buradaki “kefalet-i müteselsile”den kasıt, alacaklının doğrudan doğruya asıl borçluya başvurmaksızın kefil aleyhine takibe geçebilmesidir. <https://kanberkilinc.com.tr/muteselsil-kefalet-nedir.htm>. [26.06.2019] O halde “karyece kefalet”den kastedilen, borçların ödenmemesi halinde köydeki muhacirlere verilmiş arazilere el koyulması şeklinde değerlendirilebilir. Kefalet konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³⁴⁵ Halaçoğlu, **age**, 165; BOA, HR. İD. 19/30, Lef, 4.

³⁴⁶ Emgili, **age**, 303.

Bankası adına bir kişi de hazır bulunacaktı. Osmanlı Hükümeti ile Viyana'daki banka görevlileri arasında yapılan görüşmelerde, muhacirlerin yerleştirilmelerinde satın alınacak olan araziler için gerekli olan paranın temininde pazarlıklar yapıldı. Muhacirlerin iskânı için Osmanlı şirketi hakkındaki anlaşma ve şartnameye uygun olarak, Paris Bankası'na 5 bin liralık teminat ve mali itibarın sunulduğunu Banker Anton'un vekili Antonyadis imzasıyla gösterildi.³⁴⁷ Osmanlı Devleti fakir muhacirler için arazi satın almada kullanmada gerekli paranın sağlanması amacıyla yabancı bankalarla anlaşmalar yaptı. Bunlardan biri de Viyana Sefareti aracılığıyla görüşülen Viyana'daki bir bankaydı. Meclis-i Vükelada bankayla yapılacak anlaşmanın şartları görüşülmüş ve alınan karar sonucunda yapılan teklif, banka yetkilileri ve hissedarları tarafından kabul edilmişti. Ancak Osmanlı Devleti temsilcileri ile banka yetkilileri arasındaki yapılacak anlaşma hükümet tarafından kabul edilmedi. Banka yetkilileri, Osmanlı hükümetinin karardan ne için vazgeçtiğini sorgularken, sitem ve şikâyetlerini Viyana Sefareti aracılığıyla Dâhiliye Nezaretine bildirildi.³⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin muhacirlere maddi yardım sağlama amaçlı bankalarla yapacağı anlaşmalar, bazen hükümet ve meclisin farklı doğrultuda karar almaları neticesinde yön değiştirebiliyordu. Hükümetin bankalarla yaptığı finans anlaşmalarının, devletin ekonomik çıkarları doğrultusunda olup olmadığı, dönemin iktisadi profilini yansıtan sayısal verileri incelemekle anlaşılabilir. Bu konuda Osmanlı arşivlerinden alınan sözü edilen örnekler, her ne kadar devletin muhacirlere yönelik mali yardım çabalarını yansıtmış olsa da, dönemin hükümetinin iktisadi politikalarını yansıtacak araştırmalara da zemin hazırlamaktadır.

Muhacirler için toplanan yardım paraları, Osmanlı devletinin mali yükünü azaltmaya katkı sağlamaktaydı. Yardım paralarının her zaman amacına uygun kullanılmadığı örneklerle rastlanmaktadır. Gelibolu zenginlerinden muhacirlerin yerleştirilmeleri için toplanan, kısmen harcanan yardım parasından kalan 7 bin küsur liranın İstanbul vilayeti adına bankada bulundurulduğu haberleri alınmıştı. Oysa Gelibolu içinde açıkta, zorluk ve sefalette kalmış olan muhtaç muhacirlerin kış mevsiminin gelmesinden önce yerleştirilmeleri gerekmektedir. Hükümetin vereceği acil bir emirle bankadaki paranın bu hayırlı işe ayrılması, paranın toplanma amacına

³⁴⁷ BOA. DH. KMS. 2-1/35 (17 Teşrinievvel 1329) [30 Ekim 1913], lef, 1.

³⁴⁸ BOA. DH. KMS. 2-1/35, (12 Şubat 1914), lef, 7.

uygun olacaktı. Gelibolu'daki muhacirlerin yerleştirilmesine harcanmak için bu paranın Edirne muhacir yerleştirme komisyonu hesabına devredilmesine, Edirne vilayeti yöneticileri tarafından önemle gerekli görüldüğü yetkililere bildirildi.³⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin, yeme-içme, barınma ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamak için izlemiş olduğu mali politikalar, dönemin konjonktürel şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Savaştan yeni çıkmış bir ülkenin ekonomik durumunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumunun çalkantılı olması da muhacirlere yapılan yardımların güç şartlar altında yürütülmeye çalışıldığının göstermektedir. Ancak devlet, muhacirlere mali yardımları yapabilmek için kaynaklarını kullanmak, içten ve dıştan yardım almak ve dış ve iç borçlanma gibi her türlü yolu denemiştir, denilebilir.

5.3.1 Muhacirlere Yapılan Yardımların Şartları

Muhacirlerin, yardımlardan yararlanabilmeleri için Osmanlı Devleti'nin koyduğu kurallara uymalarını gerekmektedir. Muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde kalma zorunluluğu da yardım şartlarındandı. Örneğin, Ankara Vilayeti civarında yerleştirilerek her biri için ikişer bin kuruşa yakın masraf edilen, erzak ve benzeri ihtiyaçları karşılanan muhacirlerin isimlerini liste halinde verilmişti. Söz konusu muhacirler, yerleştirildikleri yerleri terk ederek İzmit'e gelmişlerdi. Bu kişiler muhacir olarak tanınmayarak devletin muhacirlere yaptığı yardımlardan da mahrum bırakıldılar. Ayrıca, yakalanmaları halinde geldikleri yerlere geri gönderilmişlerdi. Bu durumda olan muhacirlerin, ikinci defa iskân edilebilmeleri için haklarında araştırma yapılacaktı. Bunların yerleştirilmelerine karar verilmesi halinde, masraflarını kendileri karşılayacaktı.³⁵⁰ Muhacirlerin başka yerlere gitmeleri, yapılacak yardımlarda adaletin sağlanması konusunda sıkıntıya sebep olabilmekteydi. Nitekim Hükümet tarafından maddi yardım alan muhacirlerin, bulundukları yerden ayrılmaları yasaklanmıştı. Zira muhacirler gittikleri yerlerde devletten tekrar yardım istemekteydiler. Ancak muhacirler, İstanbul'da veya

³⁴⁹ BOA. DH. MTV. 162/101 (9 Kanunuevvel 1329) [22 Aralık 1913], lef, 2.

³⁵⁰ BOA. DH. UMVM. 123/27 (17 Cemaziyelevvel 1333) [2 Nisan 1915], lef,1; lef, 2.

yerleşmeleri yasaklanan yerlerde kendilerini yerleştirip, geçimlerini üstlenecek akrabalarının yanına gittiklerini beyan etmeleri halinde, iskân edildikleri yerden ayrılacaklarına dair talimat, *İskân-ı Muhacir Müdürlüğünden* ilgili yerlere tebliği edildi.³⁵¹ Muhacirlerin yardım konusunda uymaları gereken şartlardan biri de yapılan yardımların devri veya satışı ile ilgiliydi. *İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi*'nin otuz yedinci maddesine göre, muhacirlerden bazılarının, hazineden ücretsiz aldıkları arazilerin teslim tarihleri üzerinden on yıl geçmeden bunları başkasına devredemeyeceklerdi. Hazine tarafından karşılığı taksitle alınmak üzere kendilerine ev yapmak için gerekli malzeme verilen muhacirlerin, bu borçlarını Hazineye ödmeden, evlerini ve inşaat malzemelerini başkasına satamayacaklardı.³⁵²

5.3.2. Muhacir Memurlara ve Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

Balkan Savaşları mağdurlarından olan memurların muhacir yardımlarından yararlanmaları, belli şartlara bağlıydı. Memurlar, benzer statüde istihdam edilmeleri halinde, muhacirlere tanınan ayrıcalıklardan faydalanamayacaklardı. İşgal edilen memleketlerin halkından olan memurların, Osmanlı ülkesinde memur sayılıp sayılmayacakları ve istihdam edilmeleri Osmanlı Hükümeti'nin gündemindeydi. Memurların muhacir sayılmayacağına dair bir açıklama nizamnamede bulunmamaktaydı. Muhacirler idaresindeki bazı yüksek görevli yetkililer, memurların muhacir sayılmayacağına dair eskiden beri yapılagelmiş usule dayanarak, bu konuda kesin bir karar alınmasını istediler. Bunun üzerine işgal edilmiş memleketin memurları iki kısma ayrıldı. Birinci kısım, istilaya uğramış memleketlerden göç etmeden önce memur olarak oralarda istihdam edilmiş olanlardı. Mecburi olarak göç etmiş olan söz konusu memurlar, Osmanlı memleketlerinin çeşitli yerlerinde memur olarak çalışmıştı. İkinci kısım ise, terk edilmiş yerlerden olup, memuriyetleri nedeniyle memleketlerinden gelerek, değişik yerlerde uzun müddet memurlukta bulunmuş fakat memleketleriyle ilişkilerin kesmemiş olanlardı. İkinci kısım memurlar da mecburi göç ettikleri için, birinci kısım memurlardan

³⁵¹ BOA. DH. UMVM. 40/1 (8 Safer 1333) [26 Aralık 1914], lef, 1.

³⁵² Halaçoğlu, *age*, 167.

farkları kalmamıştı. Muhacirlerin, askerlik, vergi gibi ayrıcalıklardan yararlanması, muhacir olarak ev ve arazi yardımlarından faydalanmaları için, hükümetten hiçbir türlü maaş almamaları gerekmektedir. Muhacirlerin yardım ve ayrıcalıklardan faydalanabilmeleri için, eğer memur veya emekli maaşları varsa, bunlardan vazgeçmeleri şart koşuldu. Osmanlı memleketlerine göç eden memur ve emeklilerden, Osmanlı vatandaşlığını korumak isteyenlerin *İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi*’ne uygun olarak yerleştirilecekler, askeri yükümlülükten muaf tutulacaklar ve mali yardımlardan faydalanacaklardı.³⁵³ Devletin muhacirlere yönelik yardım ve muafiyetlerden yararlanarak ev veya arazi sahibi olmak isteyen muhacir memurlardan bazıları devletten aldıkları maaşlarından bir kısmının düzenli olarak kesilmesini talep ettiler.³⁵⁴

Rumeli’de memurluk veya benzeri kamu görevinde bulunmuş olan muhacirlerin sıkıntıları ve devletin bu konudaki uygulamaları da mali politikalar çerçevesinde incelenebilir. Bu konuya, Manastır Polis Müdüriyeti Merkezi odacılığında müstahdem Salihoğlu Hoca’nın durumu, örnek olarak verilebilir. Söz konusu kişi, Balkan Harbi’nden dolayı ailesiyle Selanik’e, buradan da Mudanya’ya gelmişti. Sefalet içinde olan söz konusu şahıs, verdiği dilekçede, ödenmemiş Kanun-ı evvel 1328 (Aralık 1912) senesi yarım maaşının ödenmesini talep etmekteydi.³⁵⁵ Rumeli’de memurluk yapan kişilere yönelik devletin maaş ve vergi politikası da Hazinesinin maddi imkânları ölçüsündeydi. Örneğin, Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından Hükümete gönderilen yazıda, işgal sebebiyle Rumeli’nden gelen Ziraat Bankası memurlarının kanun hükmü gereği ile şimdiye kadar maaşlarını aldıkları belirtilmekteydi. Ancak bunlardan bazıları geldikleri yerlerde yarım maaş kadar yol masrafı parası istemişlerdi. Sonradan gelenlerin bir kısmı, gecikmelerine sebep olarak, o yerleri işgal eden hükümetlerce gitmelerine vaktiyle izin verilmemiş olmasıyla açıkladılar. Fakat bu kişiler buna dair bir belge gösteremedikleri gibi diğer bir kısmı da bu konuda bir mazeret gösteremediler. Önceden İstanbul’a gelip maaş almaya başlamış olanlardan bazıları da düşman işgalinde bulunan yerlere izinli veya izinsiz dönmüş, bir müddet sonra tekrar İstanbul’a gelerek maaş istemişlerdi. Bu gibi

³⁵³ BOA. ŞD. 42/15 (21 Zilhicce 1332) [10 Kasım 1914], lef, 2; BOA, DH. MB. HPS. M. 18/41 (20 Muharrem 1333) [8 Aralık 1914], lef, 2.

³⁵⁴ Dündar, “İttihat Ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası”, 219.

³⁵⁵ BOA. DH. EUM. MH. 82/54 (14 Nisan 1330) [27 Nisan 1914], lef,1.

talepler üzerine, İşgal tarihinden bir müddet sonra gelenlerden, İstanbul'a hangi tarihten önce gelenlerin maaştan mahrum edilecekleri, izinli veya izinsiz düşman işgali altında bulunan yerlere gidip de birkaç ay sonra gelenler hakkında ne yapılacağı sözü edilen banka idaresi meclisi kararıyla belirlendi. Bu konuda Ziraat Bankasının verdiği karara göre, 8 Mayıs'a kadar gelenler maaş ve yol parası alacaklardı. 28 Mayıs'ta gelebilenlerin ise gösterdikleri mazeretin, adaletle değerlendirileceği belirtildi. Geride kalanların yaşadığı çok çeşitli zorluklar dikkate alınarak, maaşlarının ödenmesi kararlaştırıldı.³⁵⁶ Müstahdemlikten emekli memur maaşı almakta olan muhacirlerden, göç tarihinden önceki senelerdeki diğer memurlarla kıyasla kendilerinden yol bedeli alınmasının uygun olmayacağını bildirmişlerdi. Maliye Nezareti memurların göç tarihlerinden önceki senelere ait yol bedelinin alınıp alınmayacağı, yol bedeli alınmış olanlardan ise alınan paranın iadesinin yapılıp yapılamayacağı Dâhiliye Nezaretinden sorulmaktaydı. Muhacir memurlardan işten çıkarılmış olan kimselerin maaşlarından, hicretten önceki senelere ait tapu bedeli alınmaması, Gümrük İdaresince her türlü yol bedeli istenilmemesi, eğer alınmış ise paranın geri verilmesi Maliye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirildi.³⁵⁷ Rumeli'den gelen memurlardan askerlik sorumluluğunda olmadığına dair belge gösteremeyenlere maaş verilmemesi, Hükümet tarafından Maliye Nezaretine bildirildi. Söz konusu durumda olmayanlara ise yarım maaş ödenmesi tebliğ edildi.³⁵⁸

Muhacir memurların muhacirlerin askerlikle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak kendilerine maddi kolaylıklar gösterildi. Rumeli'den gelen memurların askerlik görevini yerine getirdiğine dair bir belgeyi gösterememeleri halinde kendilerine maaş verilmemişti. Rumeli memurlarının bazıları silahlı altına alındıkları halde taburlarının bozulmasından dolayı geri dönmüşlerdi. Bu tür memurlar Harbiye Nezareti tarafından askerlik hizmetlerini tamamlamak üzere İstanbul Muhafızlığına sevk edildiler. Maliye Nezareti tarafından, bu kişilerin askerlik hizmetleri hakkındaki araştırmalar ve işlemler tamamlanana kadar maaşlarının verilmesi uygun görüldüğü, resmi dairelere bildirildi. Zira bu memurların, hakkında gerekli askeri işlemlerin takibine kadar maaşlarının

³⁵⁶ BOA. ŞD. 1245/27 (1 Şaban 1331) [6 Temmuz 1913], lef, 2.

³⁵⁷ BOA. DH. UMVM. 57/6 (2 Kanunuevvel 1331) [15 Aralık 1915], lef,1, lef, 2.

³⁵⁸ BOA. BEO. 4150/311230 (26 Rebiülevvel 1331) [5 Mart 1913], lef, 2.

ertelenmesi, zaten zor durumda olan bu kişilerin mağduriyetlerini bir kat daha artırırđı. Bu memurların birçoğu resmi dairelerin kararlaştırdığı şekilde maaşlarını aldılar.³⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin, savaştan mağdur olan dul yetim ve bakıma muhtaç olanlar için aldığı tedbirler de mali yardımların bir parçasıydı. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla savaşa alınan asker ailelerinden bakacak kimseleri olmayanlar vardı. Sözü edilen kişilerin zor durumda kalmamaları için Hükümetin bazı önlemler alması gerekmektedir. 1886 *Asakir Nizamnamesi* Kanunu ile ailesini bakmakla yükümlü ailenin tek erkek ferdi olan kişiler, askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Ancak Balkan Savaşları'nın başlamasıyla Osmanlı ordusunun asker ihtiyacı arttı. Böylece ailenin tek erkek ferdi olarak askerlikten muaf tutulmuş olanların da askere alınması için 5 Aralık 1912'de geçici bir kanun çıkarıldı. Bu kanuna göre, bakacak kimsesi olmayan asker ailelerine maliye bütçesinden aylık 30'ar kuruş maaş bağlanmasına karar verildi. Askerlerin terhis edilmesinden sonra bu maaş ödenmeyecekti. 3 Haziran 1913 tarihinde, maliye bütçesinden sözü edilen asker aileleri için 10 milyon kuruşluk bir ödenek ayrıldı.³⁶⁰

5.4. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Hayır Kuruluşlarının Yardım Faaliyetleri

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 8 şubat 1913'te kurduğu Muhacirin Hastanesi ile İstanbul'a gelen muhacirlerin sağlık sorunlarını çözmeyi amaçladı. Erzurum Valisi Reşit Paşa'nın İstanbul Parmakkapı'daki konağı hasta muhacirlerin tedavisi için 100 yataklı bir hastaneye dönüştürüldü. Bu hastanede gerekli olacak her türlü sağlık malzemesi ve diğer teçhizatlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından donatıldı.³⁶¹ Osmanlı coğrafyasının dışındaki Müslümanlar, Balkan göçmenlerinin durumuna

³⁵⁹ BOA. BEO. 4154/311479 (27 Teşrinisani 1328) [10 Aralık 1912], lef, 2.

³⁶⁰ şeyma Dereci, "Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi*, c.3, s.5, (2013): 195-196.

³⁶¹ Derya şimşek, "Kızılay Derneği'nin İlk Yazılı Yayınına Göre; Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'ndaki Faaliyeti" *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s., 21 (2011): 177.

duyarsız kalmamış, çeşitli yardımlar toplamışlardı. Osmanlı dışındaki milletlerden gelen yardımlar aracısız dağıtılarak, muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı. Yardımlar sayesinde kurulan hastaneler, fırınlar ve yardım dağıtım merkezleri ile muhacirlerin hayatı kolaylaştırılmaya çalışıldı.³⁶² Hastanelerde, tedavi edilebilecek hastalar tedavi edildi, tedavi edilemeyecek hasta veya sara hastaları tedavi edilecek yerlere gönderildi. İskân edilen yerler devamlı olarak sağlık heyeti dairesince teftiş edildi.³⁶³

Balkan Savaşı sırasında yabancı ülkelerde de Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri kuruldu. Mısır Hidivi'nin annesinin himayesinde kurulan Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, muhacirlere para yardımıyla beraber sağlık hizmetlerine de katkısı oldu. Hindistan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Osmanlı Darülfünun Hastanesi'ndeki 100 hastanın tedavi masrafını üstlendi. Daha sonra ise, Çatalca civarında Ömerli'de, kurmuş oldukları 100 yataklı seyyar hastanede 28 kişilik ekibiyle beraber hizmet verdiler. Sâlib-i Ahmer Cemiyeti (Kızılhaç), Balkan muhacirleri için kurulmuş Hristiyan yardım cemiyetiydi. Alman Kızılhaç'ı Gümüşsuyu Hastanesi'nde iki doktoru ile hizmet etti. İngiliz Kızılhaç heyetinden Dr. Anderson, Çatalca bölgesinde Ali bey Çiftliğinde bir hastane kurdu. Yine aynı heyetten Dr. Hunt başkanlığında diğer bir grup da, Beykoz'da bir hastane kurdu. İngiliz Kızılhaç'ı Ayetefanos (Yeşilköy)'de bir kolera hastanesi kurarak kolerayla mücadelede yardım etti. Belçika, İsveç, Felemenk, Amerikan, Fransız, Rus Kızılhaç örgütleri de sağlık alanının da muhacirlere önemli yardımları oldu.³⁶⁴

Balkan muhacirlerine yardım eden yabancı kuruluşlardan biri de Amerikan Kızılhaç Teşkilatıydı. Bursa ve Konya'yı çalışma merkezi olarak belirleyen söz konusu teşkilat Konya, Karaman, Ilgın ve Alaşehir'de yardım faaliyetlerinde bulundu. Amerikan görevlilere göre, 1913 Mart ayının başlarında İstanbul'daki muhacir sayısı 200.000'e ulaşmıştı. Yaklaşık 250.000 muhacir ise Batı Anadolu'ya gönderilmişti. Amerikan Kızılhaç yetkililerinin tespitine göre,. Osmanlı Devleti'nin günlük temel ihtiyaçlarını gidermek için muhacirlere dağıtılan ekmek kuponu 2.000 liraydı. Asıl nüfusu bile bakmakta güçlük çeken Osmanlı Devleti'nin çeyrek milyon

³⁶² Gülfettin Çelik, **age**,177-178.

³⁶³ "Muhacirlere Ne yapılıyor", **Tanin**, 31 Ekim 1912, 4.

³⁶⁴ Tülin Acer, "Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar 1912-1914" (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2008), 49-54.

muhaciri beslenmesi, bakımı ve meslek sağlanmaya çalışılması gibi acil çözüm isteyen sorunları çözmesi çok kolay olmayacaktı. Kızılhaç, kış mevsimi boyunca 15.000 muhacire acil yardım yaptı. Yardım alan muhacirlerin sayısı Bursa bölgesinde 11.000, Konya Vilayetinde 4.000 kişi civarındaydı. Yardımların geriye kalan kısmı ise Kütahya ve Eskişehir’de dağıtıldı. Osmanlı Hükümeti muhacirlerin günlük yemek ihtiyaçlarını karşılamak için bir miktar para verdiğiinden Amerikan Kızılhaç Teşkilatı daha çok tıbbi malzeme, yatak, giyecek ve yakacak malzeme yardımlarında bulundu. Amerikan Kızılhaç ekibi, Bursa’daki muhacir kadınlarının dokumacılık yapabilmeleri için dokuma tezgâhı ve araç-gereçler sağladı. Vali ve Muhacirin Komisyonu, Kızılhaç yetkililerinin talebi üzerine, Bursa’daki kadınlara 30 tezgâhın verileceği ve bu tezgâhları içine alabilecek bir binanın 1 yıl kira karşılığı olmadan sağlanacağı sözünü Kızılhaç yetkililerine verdi. Kızılhaç’ın çalışmalarıyla 43 çalışır durumda tezgâh daha sağlandı.³⁶⁵

Balkan Savaşlarının neden olduğu göçler, dünya Müslümanlarının dayanışma ruhunu ortaya çıkaracak dikkat çekicilikte sefalet içermekteydi. Muhacirlerin mali durumlarını rahatlatmaya yönelik Müslüman dayanışmasına örnek olarak, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi (Kızılay Genel Merkezi)’nin faaliyetleri verilebilir. Hint Müslümanlarının gönderdiği 500 lira ile mümkün olabilecek derecede idare etmeye çalışan, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İhtiyaçların giderilmesi için Selanik Konsoloslugu aracılığıyla sözü geçen paranın gönderilmesini sağladı. 11 Muharrem 1332 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Selanik’te bulunan muhacirler için 500 lira gönderdiğinde, muhtaç ve muhacirlere mahsus paradan geriye bir miktar kalmıştı. Cemiyet, Selanik'teki büyük bir sefalet içinde bulunan Müslüman muhacir ve muhtaçların ıstırap ve ihtiyaçlarını gidermek için de 300 lirayı Osmanlı Bankasına yatırdı.³⁶⁶ Güney Afrika’nın Belohof şehrinde ticarethane sahibi Davut İsmail imzasıyla gönderilmiş olan mektup, muhtaç durumda bulunan muhacirlere yönelikti. Mektupta, Balkan Savaşlarında çaresiz durumda kalmış olan kişilerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere 150 adet İngiliz lirası, 5 şilin 6 pens nakit para banka havalesi ile gönderildiği bildirilmektedir. Sözü edilen para Hilal-i Ahmer

³⁶⁵ Cemal Sezer, “Balkan Savaşları’nda Amerikan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Teşkilatı’nın Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri”, 241-242, 245.

³⁶⁶ BOA. DH. KMS. 17/28 (27 Kanunusani 1329) [9 Şubat 1914], lef, 4.

Cemiyeti'nin hesabına aktarıldı.³⁶⁷ Osmanlı askerlerinin aileleri ile Rumeli muhacirleri için Hindistan'ın Mirat şehrinden toplanan 200 İngiliz Lirası, 7 Şilin ve 10 pens nakit para yardımı yapıldı.³⁶⁸ 1913 yılı itibarıyla dünya Müslümanlarının gönderdiği 263 bin liranın 158 bin 44 lirası, Hindistan tarafından gönderilen yardımlardı. Ayrıca 28 bin liralık bir para üzerinde sadece "i'ane" (yardım) yazısı olmak üzere nereden gönderildiği belirtilmeden İngiliz Bankaları üzerinden gönderildi. Söz konusu paranın bir kısmının da Hindistan'dan gönderildiği tahmin edilmektedir.³⁶⁹

1911 tarihinden itibaren devam eden savaş yıllarının getirdiği ekonomik sıkıntılar birçok salgın hastalığı da beraberinde getirdi. Özellikle Anadolu'da oldukça tehlikeli boyutlara ulaşan bulaşıcı hastalıklar toplumsal endişeye ve nüfus kaybına neden oldu. Sözü edilen zorluklarla mücadele edebilmek için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu konudaki hassasiyetini ortaya koyacak önemli çalışmalar yaptı.³⁷⁰ Balkan Savaşları felaketine uğramış askerlere yardımda bulunmak amacıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından konferanslar düzenlenerek kadınlar örgütlendi. Ev ev dolaşarak askerlere toplanan yiyecek ve giyecekler Harbiye Nezaretine teslim edilerek, cepheye götürülmeleri sağlandı. Cemiyete yapılan yardımların kim tarafından yapıldığı, miktarının ve cinsinin ne kadar olduğu düzenli olarak her gün kayıtlara geçirildi.³⁷¹

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul dışındaki muhacirlere de yardımda bulundu. Gelibolu'da bulunan muhacirlere, bir görevlinin kontrolü eşliğinde, 200 lira para ile birlikte 1000 adet battaniye, 3 bin çift çorap, 20 çuval patates, 200 çuval peksimet ve çeşitli erzak dağıtıldı. Dedeagaç'ta zor durumda bulunan muhacirlerin durumu yabancı Türk dostlarına bildirildi. Sözü edilen kişiler tarafından muhacirler için 390 lira para ile birlikte 100 çamaşır takımı ve elbise yollandı. Ayrıca Bursa'ya

³⁶⁷ BOA. HR. TO. 545/73 (20 Kanunuevvel 1329) [2 Kasım 1913], lef, 1.

³⁶⁸ BOA. HR. TO. 545/53 (2 Mayıs 1329) [15 Mayıs 1913], lef, 1.

³⁶⁹ Ömer Tellioglu, "Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Bağlılığının Sembolü: Trablusgarb ve Balkan Savaşları Sırasında Gönderilen Yardımlar", **Tarih Okulu Dergisi**, s.24 (2015): 799.

³⁷⁰ Hasan Korkut, "Anadolu'da Harp Yılları, Hilâl-i Ahmer Mecmuası ve Dönemin Toplumsal Sorunları" **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c.2, s.3 (2013): 92.

³⁷¹ Emine Aygün Yazıcı, "Tanin'e Göre Balkan Savaşları'nda Yaşanan Mezalim Ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2013), 58.

600, İzmir'e 3000, Konya'ya 200 lira para gönderildi. Hilâl-i Ahmer cemiyeti, muhacirlerin bir köyde yerleştirilmeleri için 10.000 lira para harcadı.³⁷²

Osmanlı Devlet'i, muhacirlerin iskân sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, halkın maddi ve manevi desteğini almaya yönelik teşvik politikası uyguladı. Dâhiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti 'ne gönderilen yazıda, İzmir'e gönderilen muhacirlerin yerleştirilmesine yardım edenlere 2. Osmanlı Nişanı verilmesi istenmektedir. Nitekim Aydın şimendiferler Fransız direktörü ile İzmir Felemenk Hastanesi Müdürü'nün Fransız karısına 3. Rütbeden şefkat nişanının verildi.³⁷³ Muhacirlere yardım konusunda, Osmanlı kadınları da basın yoluyla teşvik edildi. Tanin Gazetesi'nin *Osmanlı Hanımları* başlıklı yazısında, muhacirlere yardım eden bir kısım Osmanlı kadınlarının, İstanbul Nuruosmaniye'de ve çeşitli yerlerde yerleştirilmiş olan muhacirlerin yanlarına giderek yardım götürdükleri bildirmektedir. Bu yardımlar çamaşır, gömlek ve buna benzer ihtiyaç eşyalarını içermektedir. Yazıda, söz konusu kadınlara hitaben, onlardan özellikle muhacir hemcinslerine yardım etmeleri istenmekteydi. Zira onların savaşta şehit olmuş erkeklerin emanetleri olan hanımlardı.³⁷⁴ Muhacirlere elbise, yiyecek sağlamak için eşya ve para yardımında bulunmak niyetiyle İstanbul Belediye Başkanı'nın karısının başkanlığında yetim ve sakat kalmış askerlere yardım eden kadınlar komisyonu kuruldu. Yetim ve gazi askerlere nakit, muhacirlere ise gerek eski, gerek yeni çamaşır veya para yardımı yapmak veya üye olmak isteyen kadınlar için de gazeteye ilan verildi.³⁷⁵ Hilal-i Ahmer'in yayınlattığı ilanda, eşya hediye eden ve para yardımında bulunanların isimleri, yardım cinsi ve miktarları tek tek verilmekteydi.³⁷⁶

5.5. Mübadele Edilen Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Osmanlı Yunan delegelerinden oluşan dört kişilik *Mübadele-i Muhacirin Komisyonu* Temmuz 1914'te göreve başladı. Söz konusu komisyon kararına göre, Doğu Trakya'da ve İzmir Vilayeti sahillerinde oturan Rumlar ile Makedonya'daki

³⁷² Tülin Acer, *age*, 48.

³⁷³ BOA. DH. KMS. 15/25 (20 Rebiülevvel 1332) [16 Şubat 1914], lef, 5.

³⁷⁴ "Osmanlı Hanımları", *Tanin*, 29 Ekim 1912, 4.

³⁷⁵ "Şefkatli Hanımlardan Mürekkep Bir Komisyon", *İkdam*, 3 Kasım 1912, 3.

³⁷⁶ "Teşekkür; İ'ane-i Harbiye", *İkdam*, 4 Kasım 1912, 4.

Türklerin karşılıklı nüfus değişimi yapılacaktı. Komisyonun görevi, mübadelenin şartlarını kararlaştırarak Müslümanlarla Rumların mallarına kıymet belirlemektir. Bu komisyona bağlı yan komisyonlarla bölgelerdeki mallar hakkında gerekli kontrol ve incelemeler yapılacaktı. Ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamadığı gibi Yunanistan'ın Müslümanlara olan tutum ve politikası 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdü.³⁷⁷

1913 tarihinde imzalanan Atina Antlaşmasına göre, Yunanistan'a bırakılan yerlerde kalan Müslümanların gayr-i menkullerini tasarruf hakkı bulunmaktaydı. Anlaşmanın 5. maddesine göre, terk edilen arazinin işgaline kadar uygulanan hukuka uyulacak, Türk memurlarının vermiş oldukları senetler kabul edilecekti. Anlaşmanın 6. maddesinde ise terk edilen arazide oturan Türk tabiiyetinde olanlar ile bu bölgeden göç edenler terk edilen arazideki mallarını koruma veya bu mallara vekil tayin etme hakkına sahip olacaklardı.³⁷⁸ Atina Antlaşmasına rağmen, Yunanistan, Makedonya'daki Müslümanların mallarına el koymaya çalıştı. Yunanistan Meclisi'nde kabul edilen bir kanuna göre, Yunanistan'a terk edilen bölgelerde bulunan gayr-i menkullerini bırakarak yabancı ülkelere göç edenlerden 10 Mayıs 1914 tarihinden itibaren bir sene içerisinde belgeleri ile kullanma hakkını gösteremeyenlerin malları sahihsiz kabul edilerek Yunan Hükümeti'nin yönetimine geçecekti.³⁷⁹ Osmanlı Devleti, Atina Antlaşması'na aykırı olan bu kanunun yürürlüğe konması halinde, Osmanlı Ortodokslarına aynı işlemin uygulanacağını bildirdi. Osmanlı Hükümeti'nin bu tepkisi üzerine Yunanistan, Trakya ve Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş olan Rumların geriye bıraktıkları mallarına karşılık, bir daha dönmek üzere Yunanistan topraklarından ayrılmış Müslümanların mallarına el konulacağını bildirdi.³⁸⁰ Muhacirlerin Balkan topraklarında bırakmak zorunda kaldıkları mallarından dolayı uğradıkları zarar ve mağduriyeti azaltmak Osmanlı Devleti'nin sorumluluğundaydı. Rumeli'de yabancıların idaresi altına geçmiş olan yerlerdeki Müslümanların malları ve gayr-i menkulleri hakkında çeşitli evrakların düzenlenerek tasdik edilmesi gerekmekteydi. Mübadele ile gelen muhacirlere de

³⁷⁷ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 24.

³⁷⁸ Nihat Erim, **age**, 479.

³⁷⁹ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, 24.

³⁸⁰ İbrahim Serbestoğlu, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", 477.

daha önce gelmiş olan muhacirlere özgü vergi ve askerlik konusundaki ayrıcalıklar tanındı.³⁸¹

5.6. Muhacirlerin İstihdamı

Balkan Savaşlarında göç edenlerin istihdam sorunu Osmanlı Devleti'nin çözmesi gereken meselelerden biriydi. Muhacirlerin geçimlerini sağlayabilecek bir işe sahip olmaları Osmanlı devlet kurumlarının çaba sarf ettiği bir konu oldu. Devlet, iş konusundaki talepleri değerlendirerek, iş alanları açmaya çalıştı. *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*'nin yirmi üçüncü maddesine göre, muhacir idare ve komisyonları, muhacirlerin yerleştirilmesine kadar olan sürede iş bulup yevmiye kazanmaları için görevlendirildiği bildirilmiştir.³⁸² Yerleşime ayrılacak yerler tespit edilirken, muhacirlerin sayıları, geldikleri yerdeki meslekleri, yaptıkları işler de göz önünde bulundurulacaktı.³⁸³ Muhacirlerin durumu hakkında devlet birimleri tarafından sunulan rapor, onların istihdama yönelik yerleştirilmelerini esas almaktaydı. Nitekim Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından dikkat çekilen konulardan biri de muhacirlerin en kısa zamanda yerleştirilip, istihdamlarının sağlanarak, içinde bulundukları sefaletten kurtulmaları yönünde oldu. Zira muhacirlerin yedirilip içirilmelerinden dolayı Maliye hazinesinin harcadığı masrafların acilen önlenmesi gerekmektedir. Bu konunun titiz bir şekilde ele alınması önemliydi. Muhacirlerin geneli ziraatçı, sanat sahibi, sanatı olmayan fakat işte çalışabilir olanlar, evli kadınlar, dul ve kimsesiz kadınlar, hasta ve sakat olmak üzere yedi kısımdan oluşmuştu. Bunlardan ziraatla uğraşanlar, çalışabilenler ve çalışamayanlar olmak üzere iki kısma ayrıldı. Ziraatçılardan yerleştirilebilecek olanların her evde kaçır kişiden oluştuğu tespit edilecekti. Arazi miktarı her evde bulunan erkek nüfusun sayısına göre paylaştırılacaktı. Yerleştirilecek muhacirlerin asıl memleketlerinin bilinmesi gerekiyordu. Zira yerleştirilecekleri arazinin paylaştırılmasında, muhacirlerin asli vatanlarının iklimine uygun olması göz önünde bulundurulacaktı. Sanat sahibi olanlarda çalışanlar ve çalışmayanlar olmak üzere

³⁸¹ BOA. BEO. 4352/326339 (16 Nisan 1331) [29 Nisan 1915], lef, 1.

³⁸² Halaçoğlu, **age**, 164.

³⁸³ BOA. DH. HMŞ. 27/27 (7 Nisan 1329) [20 Nisan 1913], lef, 2.

ayrıldı. Sanat sahiplerinin meşgul oldukları sanatın o gün itibarıyla bulundukları yerlerde kabul edilip edilmediği, kabul edildiği takdirde ne şekilde tatbik edildiği ve bu sanatın türü belirtilmeliydi. Sanatları kabul edilmeyenlerin hakkında ne gibi işlem yapılacağı ise belirlenmeliydi. Örneğin, doğrudan doğruya hükümet veya belediye tarafından kurulan sanayi yerlerinde veya o yerde bulunan sanat sahiplerinin oldukları yerlerde istihdam edilmeleri gerekliydi. Bugün hükümete kumaş ve ticaret malları vermekte olan müteahhitlerin kendi atölyelerinde muhacir istihdam etmeleri halinde gündelik vesaire konulara dair hükümet tarafından konulacak şartlara uygun olarak anlaşmalar yapılacaktı. Aynı zamanda ihale indirimi olacaktı. Sanatsız fakat elinden iş gelenlerin de istihdamları belirlenmeliydi. İstihdam olunacak erkek ve kadınlara kendilerine uygun bir iş bulmak için muhacir komisyonu bulunan her yerde iki defter tutulacaktı. Bu defterlerden birine iş arayan muhacirlerin isimleri, diğerine o yerde bulunan sanat sahibi kişilerin isimleri yazılacaktı. Böylece sanat sahibi kişi, aradığı işi kolaylıkla bulabilirdi. Evli kadınlarda çalışabilenler ve çalışamayanlar olmak üzere iki kısma ayrıldı. Bu kadınlar kocalarının yanlarına gönderilene veya kocalarının onların yanına gitmelerine kadar geçecek sürede yedirilip içirilmeleri ve istihdamları sağlanacaktı. Erkekler hakkında açıklanan önlemlerin alınması halinde, kadınlar için de aynı yönde hareket edilecek olursa Hükümet de yedirme içirme masraflarından kurtulacaktı. Ayrıca istihdam edilen muhacirlerin ahlakları korunacak, geçimleri temin edilecek ve sanayi yerlerine iş gücü sağlanacaktı. Dul ve kimsesiz kadınlar da çalışabilenlerle çalışamayanlar olmak üzere ikiye ayrıldılar. Çalışabilenler uygun işlere yerleştirilirlerken, çalışamayacak olanlar için Dulhane kurulacaktı. Dul ve yetimlerin tahsil ve terbiyelerinin yapılacağı yerlere yerleştirilmelerine dikkat edilecekti. Osmanlı vilayetlerinde kurulacak Yetimhanelerdeki kız çocuklarının dulhanelerdeki kadınlar kısmında bulundurulmalarına, erkek yetimlerin ayrı bir dairede korunmalarına ve terbiye edilmelerine özen gösterilecekti. Erkek çocuklar iki sene okuma yazma öğrendikten sonra sanayi ve benzeri tesislere veya çiftliklere ihtiyaç olunması halinde gönderilecekti. Ağır hastalar Hükümet hastanelerinde bakılacaktı. Yerleşime uygun olan arazinin dönüm miktarı, kaç aileyi barındıracağı tespit edilecekti. Yerli memurlar kendi sınırları içindeki arazide muhacir yerleştirilmesine itiraz ettikleri takdirde, itiraz konusunun kabul edilip edilmeyeceği incelenecekti. Ayrılacak arazinin sağlamlığının uygun olup olmadığı, bu konuda uzman ve mühendisler tarafından verilecek raporlar dikkate alınacaktı. Nakliye araçlarının varlığı ve

yokluğu araştırılarak, mahsulleri daha kolay çıkarabilmek için sanayi kuruluşları olan yerler tercih edilecekti. Ziraat ehli olmayıp çeşitli vasıtalarla geçimini sağlayanlar belli yerlerde, özellikle Aydın Vilayetinde olduğu gibi tütün ve meyan kökü işlerinde istihdam edilecekti. Aydın tüccarı, muhacirleri istihdam etmekten başka bunları yerleştirmekte hazır olduklarını hükümet birimlerine açıklamıştı. Bu gibi müracaat ve girişimler incelenecek, fikir alışverişi yapılarak bir karar üzerine birleşilecekti. Böylece ziraat ehli olmayan muhacirlerin uygun bir vasıta ile beslenme, yaşama ve yerleşimlerinin sağlanması mümkün olacaktı.³⁸⁴ Söz konusu düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin muhacir istihdam politikasını net bir şekilde yansıtmıştır. Rapor niteliğindeki bu resmi açıklamadan, muhacirlerin istihdamının hem ülke ekonomisine hem de muhacirlerin menfaatine göre düzenlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber istihdam politikasının uygulamadaki başarı oranı tartışılabilir. Ancak sözü edilen devlet politikasının gerçekçi projesi, daha sonraki dönemlerde istihdam sorunu tartışmaları için ufuk açıcı olabilir.

Osmanlı Devleti, verimli ziraat alanları ve istihdam raporlarını resmi kurumlardan alarak, reel veriler neticesinde mali hesaplamalar yapmayı hedefledi. Osmanlı Hükümeti, araziye değerlendirecek insan kaynağını, muhacir iskân ve istihdamıyla sağlayacak bir devlet politikasını uygulamaya çalıştı. Örneğin, İşgal edilen yerlerin muhacirlerinden bir kısmı, Karesi livası (Balıkesir) içerisinde, Rumlara ait zeytinlikler ile çeşitli arazilere yerleştirilmişti. Sözü edilen arazilerin miktarı ile bu arazilere yerleştirilen muhacirlerin sayısının araştırılmasını, Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayetinden istedi.³⁸⁵ Bu durum, devletin kâr getirecek alanlarda boşluk oluşmaması için önlem aldığını göstermektedir.³⁸⁶ Hudut dâhilindeki arazilere muhacir yerleştirilerek, istihdam edilmeye çalışıldı. Tarım alanında istihdam sağlamak için, az nüfuslu olan bazı yerlerde muhacir yerleştirilerek, köyler oluşturulmaya çalışıldı.³⁸⁷ İskân-ı Muhacirin tarafından Aydın Vilayeti 'ne, Manisa'da üzüm ve Aydın'da incir mahsulü için muhacirlere zirai destek sağlanarak, gerekli tesisatın kurulması için talimat gönderildi.³⁸⁸ Ziraat alanında iş kollarının oluşturulması, muhacirlerin istihdamına yönelik olumlu çabalar idi. Osmanlı tarım

³⁸⁴ BOA. DH. MB. HPS. M. 11/33 (18 Şubat 1329) [Mart 1914], lef, 2.

³⁸⁵ BOA. DH. ŞFR. 55/52 (04 Ağustos 1331) [17 Ağustos 1915], lef, 1.

³⁸⁶ Ağanoğlu, **age**, 205.

³⁸⁷ BOA. DH. HMŞ. 27/26 (27 Mart 1329) [9 Nisan 1913], lef, 1.

³⁸⁸ "Vilâyât-ı Aydın", **Tanin**, 26 Kasım 1913, 3.

ekonomisinin gelişiminde, muhacirlerden kaynaklı nitelikli iş gücü ilavesinin katkısı önemliydi. Devlet, köylük alanlara yerleştirdiği muhacirlerden her aileye yaklaşık 70-130 dönüm arası arazi vermişti. Bu durum tarımsal faaliyetlerin artışına neden oldu. Özellikle buğday, pamuk, tütün, patates ve gül yağı üretimindeki büyük artışta, tarım alanında 1914 tarihine kadar olan muhacir istihdamının büyük katkısı oldu.³⁸⁹

Muhacirlerden herhangi bir işe yeteneği olanlar şehir ve kasabalara yerleştirilmesine özen gösterildi. Böylece sözü edilen yerlerdeki mevcut iş alanları kalifiye insan gücünün katkısıyla güçlendirildi.³⁹⁰ Örneğin, Karadağ'dan Samsun'a sevk edilen 5-6 bin civarında muhacirin bir kısmı Canik Livasında Karadeniz sahillerindeki şose yollarının onarım işiyle görevlendirildiler.³⁹¹

Devletin istihdam konusundaki çabaları, muhacirlerin talepleri doğrultusunda da olabilmekteydi. İstihdam edilecek kişilerin adli sicilleri de işe kabul edilmede dikkat edilen hususlardandı. Örneğin, Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a gelen Kosova Vilayetinin Priştine kasabasından Ramazan b. Ömer genel hapishanede gardiyanlık için başvurmuştu. Geldiği yerde senelerce gardiyanlık yapan söz konusu kişinin, hiçbir kötü hali bulunmadı. Şahsın daha önce bu işi yaptığı göz önünde bulundurularak, kendisinin gardiyanlık isteği uygun görüldü.³⁹² Benzer iş talepleri resmi makamlara verilen dilekçelerde mevcuttur. Örneğin, Rumeli muhacirlerinden Besim bin Mustafa, Üsküp Sancağına ait Koçana Kasabası halkındandı. Memleketinde kendi sermayesi ile ticaret yaparken savaş dolayısıyla büyük bir zulme uğramış, her türlü haktan mahrum bırakılmıştı. Okuryazar olduğunu beyan eden şahıs, polis mektebinde ihtiyaç duyulan hademe ve odacılık işleri için başvuruda bulundu.³⁹³ Rumeli muhacirlerinden olan Hasan bin Tahir, jandarma mesleğinden, Genel Hapishane Hastanesi'ne hademe olarak tayinini istedi.³⁹⁴ Bu kişilerin tayinlerinin yapıp yapılmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

³⁸⁹ Çelik, “Osmanlı Türkiye’sine XIX. YY. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Tahlili”, 121-122.

³⁹⁰ *age*, 124.

³⁹¹ Tuncay Bilecen, “Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar”, **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s.6 (2012): 67.

³⁹² BOA. DH. MB. HPS. 150/80 (26 Temmuz 1330) [8 Ağustos 1914], lef, 1.

³⁹³ BOA. DH. EUM. MEM. 68/11 (12 Ağustos 1331) [25 Ağustos 1915], lef, 1.

³⁹⁴ BOA. DH. MB. HPS. 149/53 (10 Mart 1330) [23 Mart 1914], lef, 1.

Rumeli muhacirlerinin işe yerleştirilme istekleri her zaman olumlu sonuç vermedi. Havva Hanım, Darüleytam'da el işleri öğretmenliğine tayin istemişti. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, söz konusu kişinin el işlerinde uzman olduğunu ve kendisine uygun bir işte istihdam edilmesini Maarif Nezaretinden istedi (19 Şevval 1333). Buna karşılık Maarif Nezaretinden verilen cevap olumsuz oldu. Zira Havva Hanım'ın yalnız dokumacılıkta usta olduğu halde, el işlerinde iyi derecede beceri sahibi olmadığı bildirildi. Üstelik Darüleytam'da henüz dokumacılık şubesi kurulmamıştı. Bu sebepten dolayı Havva Hanım'ın istihdamının mümkün olmadığı belirtildi (8 Zilkade 1333).³⁹⁵ Girit muhacirlerinden Hüseyin Hüsnü Girit'te iki sene nüfus memuru olarak çalışmıştı. Söz konusu kişi, bu işte tecrübe sahibi olduğu gerekçesiyle İstanbul veya vilayetlerden birine tayinini istemişti. Kendisine bir gün sonra Sicil-i Nüfus İdaresi'nin verdiği cevapta, boş kadronun bulunmadığı, isteğinin kabul edilemediği bildirilmişti.³⁹⁶ Bu örneklerden yola çıkarak, Osmanlı Devleti, istihdam konusunda işin ehli olmayı önemsemiştir denilebilir.

Osmanlı Devleti, Rumeli muhacirlerinin istihdamını, yalnızca kendi sorumluluğu içinde üstlenmekle kalmadı, yerli halkın da üzerine düşen görevleri yapması için teşvik etti. Nitekim İkdâm Gazetesi'nde *İstanbulluların Vazifesi* başlığı altındaki yazıda, muhacirler için halkın yapması gerekenler anlatıldı. Muhacirlerden sefalet içinde bulunan kadın ve erkeklerin, yetenekleri ve yapabilecekleri işlere göre ayrılmalrı belirtildi. Rumelili kadınların sağlam bünyeleri göz önünde bulundurularak, bunların İstanbul'da hizmetçilik görevinde çeşitli evlere yerleştirilmesinin uygun olacağı vurgulandı. Erkekler ise, İstanbul'un her tarafında yapılmakta olan binalarda amele ve tarlalarda rençper olarak çalıştırılmaları tavsiye edildi. İşverenlerin, muhacirlerin yerleştikleri evleri gezerek, her evden en az bir kişiyi çalıştırmak amacıyla almaları, önerildi. Zira her evden bir kişinin çalışması, o evde diğer yaşayanların da geçimini sağlayacaktı.³⁹⁷ İstanbul'daki dul kadınların hizmetçilik işini öğrenmeleri için Darülaceze'de bir bölümün ayrılması kararlaştırıldı. Böylece bu kadınlar, hizmetçi isteğinde bulunan evlere, devletin kendilerine kefil olmasıyla gönderileceklerdi. Hem kendileri sefaletten kurtulacak

³⁹⁵ BOA. MF. MKT. 1212/13 (17 Ağustos 1331) [30 Ağustos 1915], lef, 1.

³⁹⁶ Ağanoğlu, *age*, 202.

³⁹⁷ "İstanbulluların Vazifesi", *İkdâm*, 8 Kasım 1912, 1.

hem de İstanbul halkından bazılarının işi görülmüş olacaktı.³⁹⁸ Hizmetçilik işinin öğretilmesi için devlet bünyesinde bir bölümün açılması, farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, göç eden muhacir kadınların, memleketlerinde daha çok kırsal kesimde ziraat işlerinde çalıştıklarından ötürü ev işlerinin incelikleri konusunda yeterince marifetli olmayabilirlerdi. Bu da Rumeli’den göç eden Müslüman kadınların daha çok kırsal kesimden oldukları varsayımını düşündürebilir. Üstelik söz konusu durum devletin her alanda nitelikli elemana önem vermiştir şeklinde de açıklanabilir. Ayrıca bu durum savaş döneminin yoksulluğu içinde İstanbul aristokrat ailelerinin yaşantısı hakkında bir fikir vereceğinden, sosyal tarih konusunda araştırmaya zemin hazırlayabilir.

5.7. Muhacir Memurların İstihdamı

Osmanlı Devleti’nin muhacir yerleştirme politikasının gerçekleşmesinde, Balkanlar’da üst mevkilerde memurluk yapmış ve Osmanlı Hükümeti tarafından Rum bölgelerinde görevlendirilmiş olan yerel memurların katkısı oldu. Zira Anadolu’ya yerleşen bu kadrolar, Rumlara yönelik politikaların yürütülmesine yardımcı oldular. Örneğin, kaybedilen Selanik Vilayetinin valisi Nazım Paşa, Aydın valisi olarak atandığı görevinde yaklaşık sekiz ay kaldı. Balkan Savaşları’nın genç subayı Salim Efendi, 24 yaşında Trilia³⁹⁹ kaymakamlığı görevinde bulunduktan sonra Aydın valisi olarak görevlendirildi. Selanik bölgesinde bir kazanın mutasarrıfı olan Rahmi Bey de Aydın’da vali olarak görevlendirildi. Rahmi Bey, Osmanlı Hükümetinin Rum karşıtı faaliyetlerin idari işlerinden sorumluydu. Kendisine bağlı bir çete ile beş senelik valilik döneminde, ekonomik faaliyetlerin Türklerin eline geçmesinde ve bölgenin Rumlardan arındırılmasında önemli emeği oldu.⁴⁰⁰ Reşit Akif Paşa’nın Balkan Savaşı’nda Arnavutluk’taki çiftliği düşman eline geçmişti. Vefa’da bulunan konağı da yangından zarar gören Paşa’nın oturduğu odanın penceresinde perde bile bulunmamaktaydı. Maddi açıdan zor durumda bulunan Akif Paşa’ya Meclis-i Vükela memuriyeti teklif edilmişti.⁴⁰¹ Söz konusu örneklerde görüldüğü gibi, Balkanlarda üst düzey yöneticilik yapmış olan devlet görevlileri, göç

³⁹⁸ BOA. DH. İD. 1611/6 (2 Ağustos 1329) [15 Ağustos 1913], lef, 1.

³⁹⁹ Trilia; (Trilye) Bursa’nın Mudanya ilçesindedir.

⁴⁰⁰ Dündar, **Modern Türkiye’nin Şifresi**, 200-201.

⁴⁰¹ Ali Fuat Türkgeldi. **Görüp İştiklerim**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 214.

ettikleri Osmanlı vilayetlerinde benzer statülerde istihdam edilmişlerdi. Bu durumda devlet, bürokrasi geleneğini bilen kadroları yöneticilik alanında istihdam ederek, devlet politikasını daha güvenli yürütmek istediği yargısına varılabilir.

Osmanlı Devleti'nin, çözmesi gereken sorunlardan biri de, Rumeli memurlarının Osmanlı memleketlerindeki yeni statüleriydi. Memurların kendi görev alanlarıyla ilgili benzer işlerde istihdamları mümkün olmayabiliyordu. Selanik Vilayetinde Hüseyin Hüsnü Efendi, bir nahiye'nin müdürlüğünde müstahdem iken Balkan Savaşları sırasında zor durumda kalmıştı. Henüz bir yere tayin edilmeyen söz konusu kişi, eski görevine eşdeğerde, Antalya'da bir nahiye müdürlüğüne veya memuriyetine tayinini istedi.⁴⁰² Muhacirlerin daha önce yaptıkları işlere ve özelliklerine göre iş gücüne dâhil edilmeye çalışıldığına dair bir başka örnekte ise, Rumeli'den göç eden öğretmenlerin, vilayet ve müstakil yerlerde istihdam edilmelerine dair Meclis-i Vükelanın aldığı karar gösterilebilir.⁴⁰³ Ayrıca, Sakız Kadınlar Hapishanesinde gardiyanlık yapan ve bulunduğu yerin Yunan işgaline uğraması dolayısıyla İzmir'e göç eden Şerife Hanım'ın talebi de bu konuda örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kişi, önceki işinde ödenmeyen maaşlarının verilmesi ve geldiği yerde yine gardiyanlık yapabileceği bir hapishaneye yerleştirilmesi konusunda başvuruda bulundu.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunda olan konulardan biri de Rumelili memurların özel veya hukuki sıkıntılarını çözerek, mağduriyetlerini önlemektir. Örneğin, Salih Efendi, Katerin Kazası mal müdürlüğünde hademe iken vazifesinde kusurlu görüldüğü iddiasıyla işten el çektilmişti. Priştine⁴⁰⁵ Meclis İdaresinde görülen mahkeme neticesinde beraatına ve memuriyetinin iadesine karar verildi. Vilayet tarafından bu durum bildirildiği halde, devam eden savaş dolayısıyla olayın içi yüzü Hazineye bildirilmedi, dolayısıyla söz konusu kişi hakkında gereği yerine getirilmedi. Ayrıca bu kişinin birikmiş maaşları da verilmedi. Ayrıca mahkeme kararıyla memuriyete iadesi gerektiyse de savaş dolayısıyla bu mümkün olmadı.

⁴⁰² BOA. DH. UMVM. 1/16 (11 Teşrinisani 1330) [24 Kasım 1914], lef, 1.

⁴⁰³ Tuncay Bilecen, "Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar", **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s.6 (2012): 68.

⁴⁰⁴ BOA. DH. MB. HPS. 87/57 (17 Kanunusani 1328) [24 Kasım 1914], lef, 2.

⁴⁰⁵ Priştine; Günümüzde, Balkan ülkelerinden Kosova'nın başkentidir.

Savaş bölgesinden gelen memurlar hakkındaki karara göre maaş verilmesi uygun görülmüş ise de haklarında ilk önce araştırmaya başlanacaktı. Şura-yı Devlet tarafından işin aslı incelenip, söz konusu haller tatbik edilmek üzere genel hakkında karar aldı. Nitekim Salih Efendi'nin maaşlarının düzenlenerek kendisine ödenmesine karar verildi. Söz konusu şahıs, işinden el çektirildiği tarihler aralığındaki harcırahının yarısını alacaktı. Ayrıca haklarında devam eden dava olup da işgal dolayısıyla Osmanlı memleketine mecbur dönen memurların durumu da araştırma konusu oldu. Bu tür memurların haklarında beraat ve masumiyetleri açıklanmamış olduğundan, kanunen memuriyet maaşlarına hakları yoktu. Bunların durumu mensup oldukları dairece incelendi. Sonuçta, memurlardan durumu uygun olanlar açıklanarak kanunen gerekli maaşlarının ödenmesi veya bir memuriyete tayinleri uygun bulundu. Nitekim söz konusu durumda olanların kanunen gerekli maaşları verilerek, bir memuriyete tayinleri yapıldı.⁴⁰⁶ Benzer durumdaki başka bir örnekte ise, Rumeli'nin Osmaniye muhacirlerinden Ali Kemal Efendi'nin mağduriyeti görülmektedir. İstanbul Polis Müdürlüğüne kabul edilerek kaydı yapılan sözü edilen kişi, İstanbul merkezinde çeşitli işlere tayin edilmişti. Daha sonra Eminönü Polis Memurluğunda iken, kendisinin hakkında gerçek dışı olduğunu iddia ettiği bir suçlamadan dolayı işten atılmıştı. Söz konusu şahıs, adaletin yerine getirilmesi için bu konudaki evrakın incelenerek, tekrar istihdamının yapılmasını yetkililerden rica etti. Ayrıca kendisinin uygun vilayetlerden birine polis olarak tayininin yapılmasını talep etti.⁴⁰⁷ Bu talebin yerine getirilip getirilmediğine dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak memurlardan istihdam ve maaş sıkıntısı içinde olanlara yönelik uygulamalarla karşılaşmıştır. Örneğin, Rumeli'den Aydın'a dönen zabıta memurlarından istihdam edilmeyenlere yarım maaş verilmesi, çıkarılan bir talimatname ile kararlaştırıldı.⁴⁰⁸

Muhacir memurların maaşları konusunda yaşadıkları sıkıntılar, farklı durumlar ve şartlar içermektedir. Osmanlı Devleti, muhacirlerin sorunlarına dair şikâyetlerinde çözüm odaklı politikalar üretti. Muhacirlerin hukuk kuralları çerçevesinde haklarını aramalarına yönelik başvurularını devletin çeşitli kurumlarına yapabilmekteydiler. Devlet kurumları ise birbirlerinin kararlarını onaylamakta veya aksi yönde hüküm verebilmekteydi. Ancak verilen nihai kararın her hal ve durumda

⁴⁰⁶ BOA. MF. MKT. 1189/10 (25 Şaban 1331) [30 Temmuz 1913], lef, 1.

⁴⁰⁷ BOA. ŞD. 3135/21 (2 Temmuz 1331) [15 Temmuz 1915], lef, 1.

⁴⁰⁸ BOA. DH. EUM. MH. 66/102 (29 Cemazıyelevvel 1331) [6 Mayıs 1913], lef, 1.

muhacirlerin yararına olduğu iddia edilebilir. Örneğin, işgal edilen yerlerin memurları, işgalci memurlar tarafından gördükleri kötü muamele üzerine yola çıkmak istemişlerde de kuşatılmış durumda olduklarından göç etmekte gecikmişlerdi. Söz konusu memurlar vermiş oldukları dilekçede, maaşlarının düzenlenmesini istediler.⁴⁰⁹ Kosova’da İskân-ı Muhacirin Müdüriyetinde istihdam edilmekte olan bazı memurların, bulundukları yer işgale uğramıştı. Göç eden söz konusu kişiler İstanbul’da türlü sıkıntılar ve zorluklar içinde kalmışlardı. Geçim darlığı içindeki bu memurlardan biri, daha önce bağlı oldukları Dâhiliye Nezaretine başvurarak maaşını istedi. Dâhiliye Nezareti ise, memuriyetinin zaman sorunundan dolayı kendisine maaş verilemeyeceği cevabını verdi. Bu durum Maliye Nezaretine bildirildi. Nitekim Maliye Encümeni tarafından, Meclis-i Has’ın aldığı karar, Dâhiliye Nezaretine bildirilerek, zarara uğramış memurların maaşlarının ödenmesi istendi. Nitekim Rumeli’den gelen memurların önceki işlerine denk memurlukların ve maaşların verilmesi uygun görüldü.⁴¹⁰ Balkan Savaşı nedeniyle Rumeli’den göç etmiş olan Üsküp Merkez Tahrir Fırkası Muharrer-i Evveli (Yazı Bölümü Birinci Kalemi) Ali Rıza Efendi, Osmanlı memleketine geri dönen memurların maaşlarına kıyasla, yetkililerden kendisine maaş talebinde bulundu.⁴¹¹

Osmanlı Devleti tarafından, Rumeli’den gelen memurlar, kendi aralarında sınıflandırılarak istihdam ve maaş hakları düzenlenmeye çalışıldı. Bu konuda verilecek örnekler, muhacir memurların maaş konusundaki sıkıntılarını ve taleplerini içermektedir. Bu talepler, muhacirlerin farklı durumlarına çözüm getirmede yetersiz kalan kanunların, yeniden yapılandırılması gerekliliğini ortaya çıkardı. Nitekim savaş dolayısıyla Rumeli’den dönen memurların maaşlarının verilmesi ricasını içeren dilekçeler, Debre⁴¹² ve Üsküp’te Kalem Bölümü müstahdemlerinden bazıları tarafından verilmişti. Hazineye gönderilen söz konusu dilekçeler görüşülerek, yapılacak uygulamalar açıklandı. Birinci sınıf memurlar, bir çeşit devlet hizmetinde bulunarak, Kalem Bölümünde çalışanlardı. İkinci sınıf memurlar, kadro dışı maaş almakta iken memur olanlardı. Üçüncü sınıf ise, bir memuriyette müstahdem iken terfi ederek yazı bölümüne gönderilmiş olanlardı. Birinci sınıf memuriyette olanlara

⁴⁰⁹ BOA. ŞD. 3130/11 (22 Kanunuevvel 1330) [4 Ocak 1915], lef, 1.

⁴¹⁰ BOA. ŞD. 3117/49 (29 Nisan 1329) [12 Mayıs 1913], lef, 1; lef, 2.

⁴¹¹ BOA. ŞD. 3127/40 (25 Şevval 1332) [16 Eylül 1914], lef, 1.

⁴¹² Debre; Makedonya’nın batısında, Arnavutluk sınırındadır.

Hazinece bir yardım olmayacaktı. İkinci kısım memurlara kadro dışı maaşları, üçüncü kısım memurlara önceki memur maaşları verilecekti. Memurlardan Hazine yardımı almayanlar, Rumeli’de devlet hizmetinde bulunduklarından dolayı doğrudan doğruya tayinleri yapılmış olanlardı. Üsküp Merkez Tahrirat Kalemı kayıtçısı Muhammed Hilmi Efendi, birinci kısım memur sınıfındaydı. Devlet hizmetinde bulunmuş olan söz konusu kişi vermiş olduğu dilekçesinde, daha sonra kadro dışında iken Kalem Bölümünde memur yapılmıştı. Bölümün kaldırılması üzerine olduğu yerden ayrılmış ve kadro harici maaşı doğal olarak geri verilmemişti. İkinci defa, evrak kayıt bölümüne bu şekilde maaşsız açıkta iken tayini yapılmıştı. Kanuna göre, önce devlet hizmetinde bulunup maaşsız açıkta iken Tahrirat Kalemine tayin edilen memurlar hakkında düzenleme olmayıp, ikinci ve üçüncü kısma dâhil olmayanların, birinci kısımdan ayılmaları halinde kendilerine maaş verilmemekteydi. Bu haksızlığın düzeltilmesi için resmi makamlara gerekli başvurularda bulunuldu.⁴¹³

Rumeli muhacirlerinin istihdamı, Osmanlı Devleti’nin mali politikalarının esasını teşkil etti. Zira Balkan göçlerinin vermiş olduğu ekonomik zararı en aza indirmek, muhacirlerin istihdamıyla mümkün olabilecekti. İstihdam meselesinin devlet maliyesi, muhacirler ve yerli nüfus olmak üzere üç ayrı ayağı vardı. Muhacir istihdamı ile ilk olarak muhacirlere yapılan yardım miktarı azalacak, maliye hazinesi rahatlamış olacaktı. Muhacirler geçimlerini sağlayarak içinde bulundukları sefaletten kurtulacak, daha insani koşullarda yaşayabileceklerdi. Yerli sermaye ve işveren ise yeni iş gücüne kavuşarak, sermaye ve yatırım artırma yönüne gidebilecekti. Sanayi yatırımları için hazır iş gücü teşvik edici faktör olabilecekti. Ülke kaynakları, özellikle tarım alanı gibi insan kaynağı ve iş gücü gerektiren sektörlerde daha fazla verim sağlanabilecekti. Muhacirlerin istihdamı sağlanırken, dönemin şartlarından dolayı kısıtlı olan iş kaynaklarının paylaşımı konusunda, yerli halkın muhacir istihdamından nasıl ve ne derece etkilenmiş olduğu ise, iktisat tarihçilerinin araştırma konusu olabilir.

⁴¹³ BOA. ŞD. 3120/37 (17 Haziran 1329) [30 Haziran 1913], lef, 2.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Balkan bölgesinin Jeopolitik özelliği çerçevesinde, tarihi geçmişi göz önünde bulundurularak, Balkan Savaşlarının sebep olduğu göç ve bu göçlerin çözümüne yönelik Osmanlı Devleti'nin bir takım politik uygulamaları incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin terk ettiği topraklarda kalan Müslüman halkı göçe zorlayan sebepler, bölgenin siyasi yapısı ve bölge üzerinde çıkar çatışmaları temelinden ele alınmıştır. 20 yüzyılın insanlık dramlarından olan Balkan Savaşlarına sebep olan etkenler incelenmeden, Balkan Savaşları sonuçlarının anlaşılamayacağı görülmüştür.

Muhacirlerin vatandaşlık işlemleri hukuki olduğu kadar bir insanlık sorunuymdu. Bu çalışmada, aynı devlet çatısı altında büyük bir topluluğun yüzyıllardan beri parçası olan insanların, topraklarının işgale uğraması halinde, mensubu oldukları devletin tekrar vatandaşı olabilmek için bir takım işlemlerden geçirilmiş olmalarının bile başlı başına dramatik bir süreç olduğu kanısına varılmıştır. Elbette dönemin şartları ve farklı toplulukları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı, vatandaşlık prosedürünü gerekli kılmış olabileceği gerçeği de yadsınmamıştır. Osmanlı Devleti, vatandaşlık hukukunu yeni şartlara göre yeniden düzenlerken, gerçekçi ve faydacı politikalar ürettiği tespit edilmiştir. Mübadele esnasında muhatabı olan devletlerle yaptığı anlaşmalarda terk ettiği topraklardaki Müslümanların vatandaşlık hukukunu da korumaya çalışmıştır. Osmanlı vatandaşlığına geçmenin birinci şartı olan Türk-Müslüman unsurların farklı bölgelere yerleştirilmesiyle, nüfusun homojenleştirilmesine çalışılmıştı. Bu uygulamanın dönemin siyasetine uygun bir politika olduğu, Balkan Savaşları'ndaki müttefik devletlerin uygulamaları ve sonrasında mübadele anlaşmaları incelendiğinde anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, muhacirleri, onların geldikleri bölgelerin özellikleri, çevresel, sosyal uyum şartlarını göz önünde bulundurarak, yerleştirmeye yönelik

politikalar ürettiği görülmüştür. Bu durum göz önüne alındığında, Osmanlı'nın muhacir politikasını gerçekçi temellere göre şekillendirmeye çalıştığını ortaya koymuştur. Muhacirlerin yerleştirilmesinde aynı zamanda devletin siyasi ve iktisadi çıkarları da dikkate alınmıştır. İskân konusunda yeni yasalar ve kanunlar çıkarılarak, idari sistemin çalışması sağlanmıştır. Muhacirlerin yerleştirilmeleri sırasında açığa çıkan arazi kanunlarındaki boşluklar giderilmeye çalışılmıştır. Muhacirlerin vatandaşlık ve iskân konusunda Osmanlı Devleti, gücünün ve dönemin şartlarının ölçüsünde oldukça yoğun bir çaba göstermiş, gerçekçi politikalar üretmeye özen göstermiştir. Balkan Savaşı göçlerinde takip edilen siyaset gereği iskân politikası uygulanırken, istihdam ve yardım meselesinde sosyal politikalar üretilerek, siyasi ve iktisadi çıkarların göz ardı edilmediği anlaşılmıştır. Aynı zamanda toplumsal değerler çerçevesinde yeni bir sosyal düzen kurulmaya çalışıldığı görülmüştür.

Muhacirlerin devlet tarafından öncelikli olarak yeme-içme ve barınma ihtiyaçları karşılandı. Daha sonra ise belli bir plan içerisinde vilayetlere gönderilerek, arazi, ev verilmek suretiyle yerleştirildiler. Tarım alanlarına yerleştirilen muhacirlere, tarım aletleri ve hayvan sağlama şeklinde yardımcı olundu. Gelen muhacirlerin becerileri ve uzmanlık alanlarına göre istihdam edilmeye çalışıldı. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak yardımlar yapmakla kalmadığı anlaşılmıştır. Muhacirlere tanıdığı mali ve askeri ayrıcalıklarla da onların hayatlarını kolaylaştırmaya çalıştığı görülmüştür. Muhacirlere yardım konusunda kamuoyu oluşturulmuş, yerli yabancı cemiyet ve şahısların desteği sağlanmıştır. Muhacirlere mali yardımların yanı sıra, sağlık konusunda tedbir ve tedavi sağlayacak faaliyetlerde bulunulmuştur. İstihdam edilecek muhacirler, durumları ve yetenekleri dâhilinde iş sahalarına yönlendirilmiştir. Terk edilen topraklardan savaş nedeniyle gelen muhacir memurların istihdamı da bir takım şartlar çerçevesinde yapılmıştır. Osmanlı Devleti, muhacirlere yönelik politikasında, onların hayatlarını düzene sokacak iyileştirici tedbirlerin yanı sıra dönemin siyasi, iktisadi, sosyal çıkarlarına uygun politikalar üretmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkan göçleri konusunda uyguladığı politikaların sonuçlarının başarılı olup olmadığı tartışılır. Nitekim bu çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı, göç konusunda Osmanlı Devleti politikalarının başarısı veya başarısızlığını iddia etmek değildir. Kitleler halinde bir göç dalgasına maruz kalan devletin bu konuda ortaya koyduğu politikaları inceleyerek, geçmişten günümüze gelen göç

sorunun çözümüne bir bakış açısı kazandırabilmektir. Osmanlı Devleti, büyük bir mağlubiyetle çıkmış olduğu bu savaşta büyük sayıda insan ve çok önemli ölçüde toprak kaybetmişti. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin, gerek göç ederek gelenlerin hakları olsun, gerek terk ettiği topraklarda geride bıraktığı halkın hakları olsun, son derece etkili bir siyaset takip etmeye çalıştığı görülmüştür. Büyük bir insan göçünün beraberinde getirdiği, vatandaşlık, yerleşim, geçindirme ve istihdam gibi ciddi mali program ve sosyal düzenlemeyi gerektiren sorunların üstesinden gelmek, Osmanlı Devleti'nin sorumluluğundaydı. Savaş mağlubu bir devletin muhacirlere yönelik ortaya koyduğu politikalar dönemin yalnız siyasi yapısını ortaya koymamış, dönemin hukuki ve sosyal yapısını da sergilemiştir.

Araştırmalar neticesinde, Balkan Savaşlarının yalnız, Osmanlı'nın siyasi, askeri ve mali sistemindeki zayıflıkları değil, idari sisteminin kanunlara ve uygulamalara yansıyan zafiyetlerini de ortaya çıkardığı görülmüştür. Savaşların, devletin idari işleyişiyle beraber, toplumsal çözümleri de açığa çıkardığı anlaşılmıştır. Zira muhacir iskânında, devlet tasarrufunda bulunan toprakların oldukça uzun süredir özel mülkiyetlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Buna bağlı olarak da bir kısım halkın mali kaynakları paylaşım konusunda ve kamu mallarına yönelik tutumlarındaki ahlaki bozukluk da gözden kaçmamıştır. Bu olumsuz izlenimlerin yanı sıra muhacirlere yapılan yardımlarda devletin tek başına olmaması, bu konuda kamuoyunu oluşturacak girişimlerin başarıyla yapılması gibi gelişmelerle, geleneksel toplum yapısının yeniden inşasının mümkün olabileceği kanısına varılmıştır.

Araştırmada, Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik çıkarmış olduğu kanunlar ve talimatnamelerin yeterince uygulanıp uygulanmadığı belgelerin tümünde bulunamamıştır. Özellikle muhacirlerin şikâyet konusu ve isteklerini içeren bazı dilekçelere ne cevap verildiği, sorun veya isteğin yerine getirilip getirilmediğinin bilgisine henüz ulaşılammıştır. Devletin muhacirler konusunda çıkardığı kanun ve verdiği talimatlar, Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan örnek uygulamalarla eşleştirilmiştir. Ancak kanunların pratikte uygulanmasında zaman zaman sorunlar yaşandığı görülmüştür.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de, araştırma sonucunda ortaya çıkacak verilerin başka araştırmalara ufuk açıcı olması ve yön vermesiydi. Nitekim günümüz dünyasının da en önemli sorunlarından bir olan göç olgusunda modern devletlerin

ortaya koyduğu politikalarla, Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları göç politikasının karşılaştırmalı çalışması yapılabilir. Ayrıca muhacirlerin istihdamının yerli halkı ve ülke ekonomisini ne derecede etkilemiş olduğu İktisat tarihçileri için araştırma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

Babıâli Evrak Odası (BEO).

Şura-yı Devlet (ŞD)

Dâhiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI)

Dâhiliye Nezareti, Mebâni-i Emiriye Ve Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı (DH. MB. HPS. M).

Dâhiliye Nezareti, Hukuk Evrakı (DH. H.)

Dâhiliye Nezareti, Mebâni-i Emiriye Ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS).

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM. MH)

Dâhiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi Analitik Envanteri (DH. SN. THR)

Dâhiliye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS).

Dâhiliye Nezareti, Şifre Evrakı (DH. ŞFR).

Dâhiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMS).

Dâhiliye Nezareti, İdare (DH. İD).

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Adli Kalemi (DH. EUM. ADL).

Dâhiliye Nezareti, Dâhiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS).

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH. EUM. LVZ)

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı (DH. EUM. VRK),

Dâhiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM. EK).

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN).

Dâhiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye Ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM).

* Kullanılan belgeler metinde gösterilmiştir.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi (DH. EUM. MEM).
Dâhiliye Nezareti, Mütenevvia Evrakı (DH. MTV).
Hariciye Nezareti, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO).
Hariciye Nezareti, Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi Analitik Envanteri (HR. SN. THR).
Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS).
Hariciye Nezareti, Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR).
Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO).
Hariciye Nezareti, İdare (HR. İD).
Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR. UHM).
İrade, Meclis-i Mahsus (İ. MMS).
Maliye Nezareti (ML)
Maliye Nezareti, Evamir-i Evkaf Mukataası (ML. EEM)
Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT).

Gazeteler

“Vilâyât-ı Aydın”. **Tanin**. 26 Kasım 1913.
“Osmanlı Hanımları” . **Tanin**. 29 Ekim 1912.
“Şefkatli Hanımlardan Mürekkep Bir Komisyon”. **İkdam**. 3 Kasım 1912.
“Teşekkür” “İ’ane-i Harbiye”. **İkdam**. 4 Kasım 1912.
“İstanbululların Vazifesi”. **İkdam**. 8 Kasım 1912.
“Muhacirin Aileleri Hakkında”. **İkdam**.13 Kasım 1912.
“Muhacirlere Ne Yapılıyor”. **Tanin**. 31 Ekim 1912.
“Muhaceret”. **Tanin**. 12 Aralık 1913.
“Talebe Yazıları; Muhacir”. **Kemalat**.15 Kasım 1913.
“Elvah Muhacirinden; Rehavet: Sebeb-i Sefalettir”. **Mektepli**.16 Ekim 1913.
“Balkanlar’ın Şenâ’atleri”.**Tanin**. 17 Haziran 1913.
“Son Saat; Arnavutluk’un İlan-ı İstiklâli”. **Alemdar**. 30 Kasım 1912.

“Bulgar Vahşeti”. **Tanin**. 27 Ekim 1912.

“Balkanlarda”. **Tanin**. 14 Nisan 1914.

Makaleler

Acer, Tülin. “Balkan Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar 1912-1914” . Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2008.

Ahbab, Yakup. “Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım”. **Tarih Dergisi**. s.62. (2016): 92-122.

Akyıldız, Ali. “Alman Sermayesinin Balkanlar’daki Uzantısı: Selanik Manastır Demiryolu”, **Balkanlar’daki İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4-7Aralık 2003**. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2006: 127-161.

Arslan, İsmail. “Türk-Yunan İlişkilerinde Mütakabiliyetten Karşılıklı İşbirliğine Geçişte Mübadele Ve Mübadillerin Rolü”. **Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri, 5-7 Ekim 2012**. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2013: 299-309.

Arslan, Sezer. “ Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti’nde İskânları”. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Aydın, Salim. “Kiliseler Ve Mektepler Kanunu’nun Balkan Savaşlarına Etkisi Var mıdır?”. **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildiriler, 11-13 Mayıs 2012**. <https://www.academia.edu> [21.04.2019].

“Balkan Savaşları’nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri”. Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2012: 14. <http://www.turkakdemisi.org.tr>.

Baltsiotis, Lambros. “Makedonya Bölgesi’nin Yunanlaşmasında Göçmenlerin Rolü: Demografik Değişikliklerden Sembolik Değişimlere Geçiş”. **90. Yılında Türk – Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular**. ed. Bilge Gönül, Hakan Uzbek, Sefer Güvenç, Süleyman Mazlum, Tutku Vardağlı. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016: 59-69.

Baran, Tülay Alim. “Balkan Savaşları’ndan Sonra İzmir’de Rumların Göç Hazırlığı”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. c.2. s.6 (1996): 169-180.

Bayraktar, Kaya. “Makedonya Sorunu Ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”. **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**. s.69 (2014): 441-460.

Bayraktarova, Emine. “Balkan Savaşları Döneminde Müslüman Azınlığın Durumu”. **Sofya İslâm Enstitüsü Yıllığı**. s. 4 (2012): 20-21.

- Baysa, Hüseyin. “İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi”. **İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi**. c.3. s. 4 (2016): 37-47.
- Bergen, Lütfi. “Ömer Lütfi Barkan’ın Dervişleri Ve Anadolu’da Şehir Kurmak. **APJIR Academic Platform Journal Of İslamic Research**. c.1. s.1 (2017): 23-67.
- Beşikçi, Mehmet. On Yıllık Harp Ve Topyekûn Seferberlik”, **Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, ed. Gültekin Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017: 287-311.
- Beydilli, Kemal. “Balkanlar’da Dönüm Noktası 93 Bozgunu Ve Sonrası”. **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar, Rumeli Türkleri Vakfı 1. Balkan Toplantısı 10 Mayıs 1997 Atatürk Kültür Merkezi**. haz. Mustafa Bereketli. İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999: 28-33.
- Beydilli, Kemal. “Şark Meselesi” **İslam Ansiklopedisi**. c.38. İstanbul: TDV, 2010. 352-357.
- Bilecen, Tuncay. “Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar”. **TYB Akademi: Dil Edebiyat Ve Sosyal Bilimler Dergisi**. s.6 (2012): 59-69.
- _____. “Balkan Savaşları Sonrası Yaşanan Göç Hareketinin Osmanlı İç Siyasetine Yansımaları”. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Birecikli, İhsan Burak. “Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914”. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2010.
- Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Türkiye’sine XIX. Yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımdan Tahlili”. **Tarih boyunca Balkanlar’dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler, 29-31 Mayıs 1995**. İstanbul: 1996:117-130.
- Çolak, Melek. “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy Ve Osmanlı Macar İlişkileri 1875-1878 ”. **Tarih İncelemeleri Dergisi**. c.26. s. 1 (2011): 52-54.
- Çoruh, Haydar. “Tanzimat Döneminde Teb’anın Tefriki”. **Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi**. s.20. (2008): 369-399.
- Dereci, Şeyma. “Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları”. **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c.3. s.5. (2013): 191-208.
- Derya Şimşek. “Kızılay Derneği’nin İlk Yazılı Yayınına Göre; Hilâl-i Ahmer

Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'ndaki Faaliyeti". **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. s. 21 (2011): 171-183.

Dündar, Fuat. "Balkan Savaşı Sonrası Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri". **Toplumsal Tarih Dergisi**. (2000): 52-54. <http://www.academia.edu>. [6.4.2019]

Dündar, Fuat. "Neden 1923 Mübadelesi? Osmanlı Geçmişinden Bir Yanıt Bulma Denemesi". **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, Sempozyum Bildiri Metinleri**. ed. Bilge Gönül, Hakan Uzbek, Sefer Güvenç, Süleyman Mazlum, Tutku Vardağlı. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2016: 34-39.

Erdoğan, E. Teyfur. "Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine". s.45 (2008). <http://www.academia.edu>. [6.4. 2019]

Eryılmaz, Bilal. "Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi". **Küreselleşme, İslâm Dünyası Ve Türkiye, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 09-11 Kasım 2001, İstanbul**. (2002): 373-382.

Göktepe, Kaya. "Türkiye Trakya'sında Nüfus Ve İskân Politikaları (1830-1914)". **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c.16. s.2.(2014): 99-120.

Güney, Necla. "Filik-i Eterya Cemiyeti". **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**. c.6. s.1 (2005): 263-287.

Gönüllü, Ali Rıza. "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler". **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. s.6. (2009): 293-322.

Gürbudak, Togay Seçkin. "Balkan Savaşları'nda Edirne". Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2008.

Hacısalıhoğlu, Mehmet. "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)". **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**. c.13, s.24 (2008): 99-126.

_____. "İttihatçılar'ın "Kültür Kavgası": Bulgar Eksarhlığı Ve Okul Meselesi". **Sultan V. Mehmed Reşad Ve Dönemi**. İstanbul: TBMM Yayınları, 2018: 198-199.

Hacısalıhoğlu, Mehmet. Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu. "Giriş", **89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları Ve Türkiye'ye Zorunlu Göç**. ed. Neriman Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan Ve Karadeniz Araştırma Merkezi, Balkanlar Medeniyeti Merkezi. 2012: 19.

Hanıoğlu, Şükrü. "Jön Türkler" **İslâm Ansiklopedisi**, c. 20. İstanbul: TDV, 1986: 584-587.

- İdrisi, Murtezan. “Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası”. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı, 2018.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar”. **GAMER**. s.1-10. (2012). <https://www.dergiler.ankara.edu>. [24.04.2019].
- İnbaşı, Mehmet. “Balkanlar’da Osmanlılar: Fetih ve İskân”. **Balkanlar El Kitabı**. der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ. Ankara: Vadi Yayınları, 2006: 287-299.
- İpek, Nedim. “Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)”. **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. s.1 (1995): 217-218.
- İzgöer, Ahmet Zeki. “1912 Balkan Savaşı Sonrası Rumeli’den Yapılan Göçler Sebebiyle İstanbul’da Görülen Salgın Hastalıklar Ve Su Kaynaklarının Korunması”. **Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi**. s.201 (2012): 7-10.
- Kalelioğlu, Oğuz. “Türk-Yunan İlişkileri Ve Megali İdea”. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**. s.41 (2008):105-123.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. “Kilise Ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. c.6, s.14 (2007): 3-23.
- Koloğlu, Orhan. “Osmanlı Döneminde Balkanlar”. **Balkanlar**. danışman. Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. İstanbul: Ortadoğu Ve Balkan İncelemeleri Vakfı, 1993: 50 92.
- Korkut, Hasan. “Anadolu’da Harp Yılları, Hilâl-i Ahmer Mecmuası ve Dönemin Toplumsal Sorunları”. **Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi**. c.2. s.3 (2013): 90-98.
- Oral, Ertuğrul. Osmanlı İmparatorluğu”. **Türk Tarihi Ve Kültürü**. ed. Cemil Öztürk İstanbul: Pegem Yayıncılık, 2007: 130-145.
- Örenç, Ali Fuat. “Yedi Ada Cumhuriyeti” **İslam Ansiklopedisi**. c.43. İstanbul: TDV, 2013: 384-387.
- Önder, Selahattin. “Balkan Devletleriyle Türkiye Arasında Nüfus Mübadeleleri”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990.
- Öngül, Veysel. “Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Anadolu’ya Göçler Sandıklı-Reşadiye Örneği”. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Özbay, Ferhunde, Banu Yücel. “Türkiye’de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı”. **Nüfus Ve Kalkınma-Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam**. Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2001. [http// www. Academia.edu](http://www.Academia.edu) [8.4.2019].

- Özgür, Gülay. “Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasındaki Nüfus Göçü”. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Özbek, Ahmet. “Balkan Savaşlarında Kırklareli (Kırkkilise)”, Yüksek Lisans Tezi: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2018, 23-27.
- Özçelik, Mücahit. “1918 Bükreş Antlaşması”. **History Studies, International Journal Of History**. c.4, s.4 (2012): 261-275.
- Serbestoğlu, İbrahim. “Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu”. **Tarih İncelemeleri Dergisi**. c.28, s.2 (2103): 471-486.
- _____. “Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet”. Doktora Tezi. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı, 2010.
- _____. “Osmanlı Devleti’nde Kadının Tabiiyeti”. **Geçmişten Günümüze Şehir Ve Kadın**. ed. Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016: 753-756.
- Sezer, Cemal. “Balkan Savaşlarında Amerikan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Teşkilatı’nın Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri”. **Türkiyat Araştırma Dergisi Selçuk University Journal of Studies in Turcology**. s. 41 (2017): 237-250.
- Şahin, Feyza Kurnaz. “Balkan Savaşları Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kaybettiği Topraklardaki Müslümanları Korumaya Yönelik Hukuki Düzenlemeler”. **Balkanlar’da Osmanlı Mirası Ve Defter-i Hâkânî**. ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan. c. 1 İstanbul: Libra Kitap, 2015:143-165.
- Şıvgın, Hale. İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”. **Akademik Bakış**. c.6, s.11 (2012). <https://www.academia.edu>. [21.04.2019].
- Tellioğlu, Ömer. “Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Bağlılığının Sembolü: Trablusgarb ve Balkan Savaşları Sırasında Gönderilen Yardımlar”. **Tarih Okulu Dergisi**. s.24 (2015): 791-808.
- Türkmen, Zekeriya. “Girit İdaresini Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”. **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi**. s.12 (2001): 219-244.
- Yazıcı, Emine Aygün. “Tanin’e Göre Balkan Savaşları’nda Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri”. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2013.
- Yellice, Gürhan. “Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914. **Türk Dünyası İncelemeleri**

Dergisi. c. 2. s.17 (2017): 103-128.

Yenidünya, Süheyla. “Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya’da Yürütülen Çete Faaliyetleri Ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”. **Türk Tarihinde Balkanlar**. ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013: 895-910.

Yalçın, E. Semih. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Balkanlar”. **Balkanlar El Kitabı**. der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ. c. 1 Tarih. Ankara: Vadi Yayınları, 2006: 591-607.

Yıldırım, Seyfi. “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç Ve Göç Politikaları (1921-1960)”. **Hacettepe University Journal Of Turkish**. (2016): 273-298. <http://www.romacenter.org>.

Yılmaz, Mehmet. “Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri”. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. s.10 (2001): 14-38.

Zürner, Werner. “Girit Meselesi (1908-1912) Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasi Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında”. çev. Mustafa Aydın. **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**. s.7 (2005): 157-206

Kitaplar

Adanır, Fikret. **Makedonya Sorunu Oluşumu Ve 1908’e Kadar Gelişimi**, çev. İhsan Catay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

Ağanoğlu, H. Yıldırım. **Balkanlar ve Göç**. ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe. Bursa: İhlas Matbaacılık, 2013.

_____. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Tarihi Göç**. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki**. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Albek, Suzan. **Dorylaion’dan Eskişehir’e**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1991.

Alkan, Ahmet Turan. **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu Ve Siyaset**. Ankara: Cedit Neşriyat, 1992.

Arı, Kemal. **Suyun İki Yanı: “Mübadele”, Yazılar**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Yayınları, 2015.

Babuş, Fikret. **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç Ve İskân Siyaseti Ve Uygulamaları**. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.

Bardakçı, İlhan. **Bir İmparatorluğun Yağması**. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2006.

Bardakçı, Murat **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi**. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Belen, Fahri. **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**. İstanbul: Remzi kitabevi, 1973.

Carnegie Enowment For İnternational Peace Division of Intercourse and Education Report of the Internation Comission to İnquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Publication no.4, Washington, D.C.1914.

Castellan, Georges. **Balkanlar'ın Tarihi**. çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

Cemal Paşa. **Anılarım 1913-1922**, haz. Fahri Parin. İstanbul: İskenderiye Yayınları, 2009.

Çelik, Gülfettin. **Türk İslâm Dünyasında Göç Ve Göç Yöntemi**. ed. Abdüllatif Çeviker, Faruk Bal. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2016.

Dağlar Macar, Oya. **Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar Ve Sağlık Hizmetleri**. ed. Şerif Eskin. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

_____. **İttihat Ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Efiloğlu, Ahmet. **Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir (1912-1918)**. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011.

Emecen, Feridun. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, ed. Ali Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Emgili, Fahriye. **Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

Eren, Ahmet Cevdet. **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.

Eren, Halit. **Batı Trakya Türkleri**. İstanbul: Rebel Basım, 1997.

- Erim, Nihat. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri-Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**. c.1. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1953.
- Fuad, Mahmud. **Tabiiyyet**. Transkripsiyon: Cihan Osmanağaoğlu. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Hacısalihoglu, Mehmet. **Jön Türkler Ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**. çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Hall, Richard C. **Balkan Savaşları 1912-1913**. çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Yayıncılık, 2003.
- Halaçoğlu, Ahmet. **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- _____. **Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Horvath, Bela. **Anadolu 1913**. çev. Tarık Demirkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- İnalcık, Halil. **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- İpek, Nedim. **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**. Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- _____. **Mübadele ve Samsun**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Jelavich, Barbara. **Balkan Tarihi**. c.1. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Küre Yayınları, 1995.
- Karpat, Kemal. **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**. çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Mahmut Şevket Paşa. **Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**. İstanbul: Arba Yayınları, 1988.
- Mc Carthy, Justin. **Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımını (1821-1922)**. çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).
- Macfie, A.L. **Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)**. çev. Damla Acar, Funda Soysal. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Osmanağaoğlu, Cihan. **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2004.
- Öztuna, Yılmaz. **Osmanlı Devleti Siyasi Tarihi**. ed. İlhami Giray Şahin, c.1.

Ankara: TBMM Yayınları, 2018.

Peker, Nurettin. **Tüfek Omza Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Ateş Hattında Bir Ömür.** haz. Orhan Peker, Hilal Akkartal. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Pıckthall, William M. **Harpte Türklerle Birlikte.** çev. Kemalettin Yiğiter. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Serbestoğlu, İbrahim. **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu.** İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

Sloane, M. William. **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar.** çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Süreç Yayıncılık, 1987.

Şenışık, Pınar. **Girit Siyaset Ve İsyan 1895-1898.** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Troçki, Lev. **Balkan Savaşları.** çev. Tansel Güney. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.

Todorova, Maria. **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek.** çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Türkgeldi, Ali Fuat. **Görüp İşittiklerim.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad Soyad: Melek Eyigün

Doğum Yeri: Merkez / Erzurum

Doğum Tarihi: 20. 07. 1970

Öğrenim Durumu

1982-1988: Kadıköy İmam Hatip Lisesi

2012-2017: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü.

2014-2019: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Çeviribilim / Yandal İngilizce

2017-2019: Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Programı